

20894

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

REFET BELE

DOKTORA TEZİ

DANISMAN
Prof.Dr.Refet YINANÇ

HAZIRLAYAN
Mehmet ÖZDEMİR

ANKARA-1992

20894

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İÇİNDEKİLER

	<u>SAYFA</u>
İÇİNDEKİLER:.....	1-3
KISALTMALAR :.....	4-5
ÖNSÖZ :.....	6-7
GİRİŞ :.....	8-9

BİRİNCİ BÖLÜM

BİR OSMANLI SUBAYI :.....	10
I- GENÇLİK YILLARI :.....	10-11
II- BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI :.....	11
A- BİRİNCİ KANAL HAREKATI :.....	11-13
B- İKİNCİ KANAL HAREKATI :.....	13-18
C- FİLİSTİN SAVUNMASI :.....	18-22

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELEDE REFET BEY :.....	23
I- JANDARMA UMUM (GENEL) KOMUTANLIĞI :.....	23-24
II- MUSTAFA KEMAL PAŞA İLE BERABER :.....	23-25
III- AMASYA GENELGESİ'NE İMZA KOYMASI :.....	25-29
IV- RESMİ GÖREVİNDEN İSTİFA ETMESİ :.....	29-33
V- SİVAS KONGRESİ'NDE REFET BEY :.....	33-35
VI- TEMSİL KURULU DÖNEMİ'NDE REFET BEY :.....	35
A- KONYA VALİSİ CEMAL BEY OLAYI :.....	35-38

B- AYDIN CEPHESİ'NİN KURULMASI :.....	38-49
VII- TBMM'NE KARŞI İSYAN HAREKETLERİ :.....	50
A- DÜZCE, BOLU İSYANLARI :.....	50-53
B- ÇERKEŞ VE EREĞLİ OLAYLARI :.....	53-55
C- ÇANKIRI, ÇORUM VE YOZGAT HAREKATI :.....	55-62
D- İÇİŞLERİ BAKANLIĞI VE KONYA İSYANI :.....	62-64
VIII- GÜNEY CEPHE KOMUTANLIĞI :.....	64
A- DÜZENLİ ORDU KURMA ÇALIŞMALARI :.....	64
1- DEMİRCİ MEHMET EFE OLAYI :.....	64-68
2- ÇERKEZ ETEM OLAYI :.....	68-75
B- PAŞALIĞA TERFİ'İ VE ASLIHANLAR MEYDAN SAVAŞI :...	75-78
IX- MİLLİ SAVUNMA BAKANLIĞI VE SAKARYA SAVAŞI :.....	79-84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TBMM FEVKALADE TEMSİLCİLİĞİ :.....	85
I- FEVKALADE TEMSİLCİLİK NASIL VE NİÇİN REFET PAŞA'YA VERİLDİ :.....	85-89
II- TBMM TEMSİLCİSİ OLARAK İSTANBUL'DAKİ FAALİYETLERİ :...	89
A- İSTANBUL'A GELİŞİ VE İTİRAF DEVLETLERİ İLE İLK TEMASLAR :.....	89-91
B- İSTANBUL HALKINA ANADOLU'YU ANLATMASI :.....	91-95
C- RESMİ ÇALIŞMALARI :.....	95-110
III- TRAKYA'DAKİ FAALİYETLERİ :.....	110-114

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET YILLARI :.....	115
I- II. DÖNEM MİLLETVEKİLLİĞİ :.....	115-117
A- İSTİFA TEŞEBBÜSÜ :.....	117-123
B- TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASINA (PARTİSİNE)	
GİRMESİ :.....	123-129
C- İSTİKLAL MAHKEMESİNDE YARGILANMASI :.....	129-132
II- REFET PAŞANIN SON YILLARI :.....	132-134
SONUÇ :.....	134-140
KAYNAKÇA :.....	141-147
İNDEKS:.....	148-157
EKLER :.....	158-

KISALTMALAR

- agbl : Adı geçen bildiri
- agb : Adı geçen belge
- agy : Adı geçen yazı
- age : Adı geçen eser
- agg : Adı geçen gazete
- Ank. : Ankara
- ATASE : Askeri Tarih Araştırmaları ve Stratejik Etüd
Dairesi Başkanlığı Arşivi.
- ATASE : K: 2711, D:15, F:2;ATASE'de, Klasör no:2711, Dosya no:
15, Fihrist no: 2 olan belge.
- Alb. : Albay
- Atatürk,M.K. : Mustafa Kemal Atatürk
- ATBD. : Askeri Tarih Belgeleri Dergisi
- Bel.no : Belge numarası
- BMM : Büyük Millet Meclisi
- Bkz : Bakınız
- CHP : Cumhuriyet Halk Partisi
- D : Dosya
- Em.Hv.Tuğg. : Emekli Hava Tuğgeneral
- Em.Kur.Alb. : Emekli Kurmay Albay
- Em.Top.Alb. : Emekli Top Albay
- F : Fihrist

Gn.Kur.Bşk. : Genel Kurmay Başkanlığı
HTVD : Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
HTBD : Harp Tarihi Belgeler Dergisi
ist. : İstanbul
K.K.K. : Kara Kuvvetleri Komutanlığı
K : Klasör
No : Numarası
s. : Sayfa
sb. : Subay
sy. : Sayı
TBMM. : Türkiye Büyük Millet Meclisi
TSK. : Türk Silahlı Kuvvetleri
TTK. : Türk Tarih Kurumu
yay. : Yayınları

ÖNSÖZ

Türkiye Devletinin Kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatı etrafında olup biten olayları anlamadan bu devletin nasıl kurulduğunu bilmek mümkün değildir. Bu sebeple Türkiye Cumhuriyeti tarihi incelenirken ilk ele alınan konu Atatürk olmuş ve bu konuda bir çok araştırma inceleme yapılmıştır. Araştırmaların, Atatürk'ün yanında ve onunla beraber olan, dolayısıyla Türk Devletinin kurulmasında emeği geçen diğer önemli şahısları da içine alacak şekilde genişlemesi kaçınılmazdı. Memnuniyetle söylenebilir ki, bu yönde de epeyce çalışma yapılmıştır.

Bir çok araştırma, yazı, inceleme eserde Atatürk'le beraber değişik konumlarda adı geçtiği halde üzerinde durulmayan , hatta adeta özellikle görmezden gelinen Refet BELE dikkatimizi çekiyordu. Niçin böyle davranılıyordu? Çok önemli görevler yapmadığı için önemi oranında az değer taşıdığı için mi az yer veriliyor, yoksa başka bazı mülahazalar mı söz konusu idi. Hem yukarıdaki sorularımıza cevaplar aramak, hem de onun hayatı etrafında ceryan eden olayları ortaya koymak suretiyle bu güne kadar ihmal edilmiş olan yakın tarihimizin bu yönüne açıklık getirebilmek maksadıyla tez konusu olarak ele almaya karar verdik. Atatürk'le beraber Samsun'a çıkmış, Kuvayı Milliye döneminde çok aktif, düzenli ordunun kurulmasında çalışmalarıyla öne çıkmış, sonraki dönemlerde de çoğunlukla karar vericiler arasında bulunmuştu.

Yapmak istediğimiz çalışmayı hocam Prof. Dr. Refet YINANÇ'a bildirdik. Sadece İstiklal Harbi yıllarını kapsayan bir araştırma yapmayı ve bunu da ATASE Arşivi belgelerine dayandırmayı düşünüyorduk fakat hocamın değerli tavsiyeleri ve direktifleri ile konu kapsamına Refet BELE'nin İstiklal Harbinden önceki ve sonraki hayatını da aldık.

Refet BELE'nin ilk yıllarıyla ilgili bilgileri bulmanın en kestirme yolu ailesinden bugün yaşamakta olanlarla temas kurmak olabilirdi. Bunu denedik. Ancak telefonla yaptığımız görüşme talepleri ısrarla reddedildi. Küçük yaşlardan itibaren askeriyeye intisab etmiş birisi olarak hakkında bilgi bulmanın bir diğer yolu da KKK da bulunması gereken şahsi dosyası idi. KKK'na bir dilekçe ile başvuruda bulunduk. Şahsi dosyasını ele veremeyeceklerini ama istenilen bilgileri özet olarak gönderdiklerini cevabi yazılarında bildirdiler.

İstiklal Harbinden sonraki yılları ile ilgili bilgiler ise o günlerde yayınlanmakta olan gazeteleri taramak suretiyle ortaya konuldu. Bu konuda TBMM Mikro Film Arşivi'nin gelişmiş imkanları çalışmamıza bir hayli hız kazandırmıştır. Yine de bazı gazete koleksiyonlarını Milli Kütüphane'den başka yerde bulamamamız oranın ise fotokopi imkanlarının istenilen düzeyde olmaması bir çok zaman kaybına yolaçmıştır.

Çalışmalarımızı ilgilendiren basılı yayınları bibliyografyada belirttiğimiz için burada onlara dair sadece şunu belirtmek istiyorum.Refet BELE için ayrı bir başlık açıp üzerinde duran eser sayısı bir elin parmaklarına ulaşmamakta olup onlar da bir kaç sayfa ayırmışlardır.

Tez hazırlıklarımızın her aşamasında büyük bir hoşgörü ve fedakarlıkla yardımların esirgemeyen değerli hocam Prof.Dr.Refet YİNANÇ'a burada özellikle teşekkür etmek isterim.Ayrıca ATAŞE görevlilerine,TTK Arşiv görevlilerine Milli Kütüphane Arşiv ve Film Servisi görevlilerine,KKK Arşiv Müdürlüğü görevlilerine teşekkür ederim.

GİRİŞ

1881'de Selanik'de doğan Refet (BELE) bey orduya intisab ederek gençlik yıllarından itibaren o zamanki sınırlar içersinde ülkenin değişik yerlerinde çeşitli hizmetlerde bulundu. 1.Dünya savaşında Gazze savunmalarında gösterdiği başarılarla dikkatleri üzerine çekti.Savaştan sonra bozulmuş ve dağılmış bulunan yurt içi güvenliği sağlayacak Jandarmanın yeniden teşkilandırılması, geliştirilmesi göreviyle Jandarma Genel Komutanlığına getirildi. Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da bir kurtuluş savaşı başlatmak üzere Samsun'a gitme hazırlıklarını sürdürürken,böyle zor bir görevin başarılmasında kendisine yardım edecek,tanınmış şahsiyetleri karargahına alma düşüncesiyle Refet bey'e de, 3.Kolordu Komutanlığını üzerine almasını teklif etti.Refet bey bu teklifi kabul etti ve Kurtuluş Savaşını başlatan, Samsun'a çıkanlar kadrosu içinde yer aldı.Mustafa Kemal Atatürk'ün emrinde ve onunla beraber aynı davaya inanmış bir silah arkadaşı olarak ve hatta her türlü resmîyetin üstünde kardeşçe¹ Kurtuluş Savaşının çeşitli aşamalarında çok önemli görevler yaptı. Mudanya Ateşkes anlaşmasından sonra Ülke için en nazik bir konu haline gelen İstanbul'un işgalden Kurtulması mesalesini basiretli ve akılcı tutumuyla mümkün olan en kolay ve yararlı şekliyle halletti.

Kurtuluş Savaşının bitiminden sonra devlet idaresi ve toplum yapısına yeni bir şekil verme çalışmaları içerisine giren Atatürk'le yenileşme ve çağdaş medeniyeti yakalama zorunluluğu konularında aynı görüşleri paylaşıyordu.Atatürk'ün bu konulardaki görüşlerini uygulamak ve gerçekleştirmek durumunda olan kadronun Atatürk'ü anlayamadığı ve uygulamada bir çok hatalar yaptığı kanaatinde idi. İncelememizde de görüleceği gibi bu dönemde yaptığı konuşmalarında yapılan hataları tenkid etmekte ve çözümü, Atatürk'ün duruma müdahale etmesinde bulunmakta idi.² Onun bu tutumu bazılarınca yanlış anlaşıldı.Yeniliklere,inkılablara karşı gibi bir izlenim bırakıldı.Hatta daha da ileri götürülerek, Atatürk'e karşıymış gibi yorumlamalara kadar vardırıldı.³ Refet BELE en çok yorumlardan şikayet etmekte ve kendisini yanlış naldıklarını ifade ederek yakınmaktadır . Bir keresinde; " Atatürkle her zaman yakın ve dostça ilişkilerinin sürdüğünü ve hatta bir kaç gün önce Atatürk'ten hastalığından dolayı geçmiş olsun dileklerini ifade eden bir telgraf almış

1 - HTBD, Aralık 1965, sayfa sy:54,Belge no:1255

2 - Ali Fuat Cebesoy,Siyasi Hatıraları,İst.,1957,s.90-91

3 - Ali Fuat Cebesoy,age,s.92

olmasına karşılık, Atatürk'le ters düştüğüne dair gazetelerde aleyhinde çıkan yazıları anlayamadığını " söylemekte idi.⁴

Atatürk'e karşı eski ittihatçılar'ca planlanan İzmir suikastına karıştığı iddiasıyla tutuklanıp yargılandı. Refet (BELE) Paşa'nın yargılama sonunda, değil suikasta karışmak hatta, önlemek için gayret sarfettiği anlaşıldı ve beraat etti.

1925'ten 1935'e kadar geçen bir süre zarfında politikadan ayrı kalan Refet Paşa bu tarihte şüphesiz Atatürk'ün bilgisi ve izni dahilinde C.H.P. listesinde Millet Vekili adayı gösterildi. C.H.P. Millet Vekili olarak TBMM'ne girdi.Yaşlılıktan emekliye ayrıldığı 1961'e kadar kesintisiz Millet Vekilliğini sürdürdü.

Ülkemize bir çok yararlı hizmetler yapmış olan bir şahsiyetin biyografisiyle ilgili olarak bu güne kadar bilinmekte olanlara yeni bilgiler eklediğimiz kanaatindeyiz.Bunların gün ışığına çıkarılmasıyla, önceden varılmış bazı kanaatların daha yapıcı ve olumlu bir şekle dönüşeceği gibi,yakın dönem tarihimizi anlamaya çalışanların, olabildiğince bol materyale dayanarak sağlam kanaatlara ulaşmaları da mümkün olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİR OSMANLI SUBAYI

I.GENÇLİK YILLARI

Refet BELE Paşa'nın sicil dosyasında doğum tarihi 1881, doğum yeri ise Selanik olarak kayıtlıdır. Babası Mehmet Servet Bey dir.¹

1896 yılında Harbiye Mektebine kaydını yaptıran Refet Bey, 25 Aralık 1898 yılında Mülazım-Sanilik rütbesiyle subaylığa nasb edildi. İlk tayin yeri 3.Ordudur. 2 Ocak 1899 tarihinde aynı orduda 2.Bölük, 6 Ağustos'ta ise 4.Bölük komutanlıklarına atandı. 29 Aralık 1903'de Üstteğmenlik'e terfi etmiş olarak Redif alayında bölük komutanlığına, Ocak 1905'de ise Selanik Merkez Jandarma Taburu'nda yine bölük komutanlığına tayin edildi.²

10 Şubat 1906'da yüzbaşı oldu.³ 1908 yılında 31 Mart Olayı patlak verince oluşturulan Hareket Ordusunda Jandarma Taburuna kumanda etti.⁴ Hareket ordusunun demiryolu ulaşımını sağlamakla görevlendirildi.⁵ O sırada ittihat Terakki cemiyetine Üye olmuş bulunuyordu.⁶ 13 Eylül 1909 tarihinde Jandarma tensikati için oluşturulan kurulda yer aldı.⁷

1909 yılının Ekim ayında Harp Akademisi öğrenimine başladı.⁸ Akademi 3.sınıfta iken Trablusgarb Harbi patlak verdi. Bu savaşta İtalyanlar'ın Çanakkale Boğazı'ndan geçerek İstanbul'u tehdit etme ihtimalini gözönüne alan devrin hükümeti boğazda önlemleri artırma ihtiyacı duydu ve Çanakkale Boğazı'nı korumak üzere yeni bir ordu tertip edilmesine karar verdi. Harp Akademisi 3.sınıf öğrencisi olan Yüzbaşı İbrahim Refet Bey yeni tertip edilen bu

---

1-KKK'nın 23 Ağustos 1989 tarih ve 4004-103-89/Arş.Şb.Müd.'nün Refet BELE'nin hizmet durumuna dair cevabi yazısı. Refet BELE'nin doğum yeri hakkında; İstanbul'da veya Filibe'de doğmuş olabileceğine dair bilgiler için Bkz; Fethi Tevetoğlu, Atatürk'le Samsun'a çıkanlar, Ank.1971, s.24-26

2-KKK agy

3-agy

4-Bilal Şimşir, İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e, Ank.1989, s.56

5-K.Ekrem Uykucu, 1919'dan 1923'e kadar Cumhuriyet Tarihi Ansiklopedisi, ist.1973, Refet BELE mad

6-Semih Nazif Tansu, ittihat ve Teraki içinde Dönerler, ist.1960, s.51; İsmet İnönü, Hatıralar, c.1, Ank.1985, s.39

7-KKK agy.

8-agy.

orduda görevlendirildi. Öğrenime bir süre ara vermek zorunda kaldı.⁹

31 Ekim 1912 tarihinde Harp Akademisini birincilikle bitirdi ve Genel Karargah Kurmaylığında görevlendirildi. 5 Eylül 1913'de Binbaşı rütbesiyle Edirne Jandarma Alay Komutanlığına tayin edildi.¹⁰

20 Aralık 1913'te Askeri Islah Heyeti'nde kurmay olarak görevlendirildi.¹¹ Aynı yıl Dördüncü Rütbeden Osmani Nişanı¹² aldı.¹³

3 Ağustos 1914 tarihinden 4.Ordu Erkan-1 Harbiyesine (Kurmaylığına) tayin edildi.¹⁴ 4.Ordu Suriye ve Filistin Harekat alanı içinde kurulmuş olup, karargahı Şam'da idi.

II-BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

A-BİRİNCİ KANAL HAREKAT

4'ncü Ordu Karargahında kurmay subay olarak görevlendirilen Binbaşı Refet Bey Ordu Karargahıyla birlikte 1914 yılı sonbaharında İstanbul'dan hareket etti. Karargahın ayrılışı münasebetiyle Haydarpaşa Garı'nda askeri bir tören yapıldı. Törende Refet Bey'in üzerinde görülen özel "Çöl Savaşı" için dikilmiş elbisesi ve her subayda bulunan tabancadan başka birde "Kama" taşıması dikkatleri üzerine çekmişti. Refet Bey bu kamayı Makedonya'da genç bir Jandarma Subayı iken Bulgar Çeteleri'ni takip esnasında taşımıştı.¹⁵ Onun bu farklı ve dikkatleri üzerine çeken tutumuyla aldığı görevde bir hayli coşkulu ve hamasi bir yaklaşım içinde olduğu görülmekteydi. Esasen bu coşku ve hamaset halka da yansımıştı. Haydarpaşa'dan hareket eden özel tren yol

9-agy.

10-agy.

11-Osmanlı askeriyesini ıslah meselesi hakkında geniş bilgi için bkz; Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi 2.cilt, 3.kısım, TTK basımevi, Ank.1991, s.276-306; ayrıca Bkz. İsmet İnönü ağı, s.86

12-Osmani Nişanları Sultam Abdülaziz'in 9 Aralık 1861 tarihli irade-i Seniyesi ile ihdas edilmiştir. Nizamnamesinin 1.maddesinde "Her türlü devlet hizmetlerinde iş görmüş, üstün başarı sağlamış olanlara iftihar ve imtiyaz olmak üzere" çıkarıldığı yazılıdır. Osmani Nişanı 1nci, 2nci, 3ncü, 4ncü derecelerden ibaret olup, kayd-ı hayat (ömürboyu) şartıyla verilmekteydi. (Atatürk'ün Nişan ve Madalyaları, ATATSE yay.1986, s.65)

13-KKK agy.

14-KKK agy.

15-Ali Fuat Mülga 8.Kolordu Kumandanı, Erkan-1 Harp Miralayı Paristen Tih Sahrasına, Akşam Matbası 1336, s.13-64

boyunca uğradığı her istasyonda büyük tezahürat ve sevgi gösterileriyle karşılanıp uğurlanmıştı.¹⁶

Almanların imtiyazında inşa edilmekte olan Bağdat Demiryolu henüz tamamlanmamış bulunuyordu.¹⁷ O yüzden Ordu Karargahı bütün yolu trenle kesintisiz gidememiş, özellikle Toroslar bazan hayvan sırtında, bazan Dekovil ile geçilmiş sonra tekrar trenle yola devam edilerek 6 Aralık 1914'de Şam'a gelinmiş idi.¹⁸

4.Ordu'ya Mısır'da bulunan İngilizlere karşı bir hareket yapma emri verilince Birinci Kanal Harekatı olarak da bilinen bu seferin, bir Kolordu kuvvetinde yapılması uygun bulundu. Böyle bir kararın alınmasında çöl şartlarının ağırlığı etkili olmuştu.¹⁹

Kanal Harekatı için tertip edilen 8.Kolordunun hareket esnasında komutasını bizzat ordu komutanı Cemal Paşa üstlendi. Kurmay Başkanlığı ise Von Kres'e verildi.²⁰

8.Kolordu'nun görevi; birlikleriyle kanalın batı yakasına geçip oradaki Türk yanlısı Mısır halkını ayaklandırmak, böylece iki ateş arasında kalacak olan İngilizler'i yok etmek olarak belirlendi.²¹

Kanal hareketinin hazırlıklarında Alman mühendis ve teknisyenlerine de görevler verildi. Bunlar Sina Çölü'nde su bulunan yerleri keşfedecek böylece, hareket esnasında su ikmaline katkıda bulunacak ve kanal geçişi sağlamak için Köprücü Takımları oluşturacaklardı.²²

Yol yapım ve onarımı, ikmal noktalarının oluşturulması, su kuyuları açılması, cephane ve diğer ihtiyaçların tamamlanması gibi gereken hazırlıkların yapılmasından sonra Kolordu Karargahı 14 Ocak 1915 tarihinde Kudus'e doğru hareket etti.²³

Kudus'te son hazırlıkların yapılması tamamlaması ve tekrar yola çıkılması 17 Şubat 1915'e kadar sürdü. Bu tarihte Kudüs'ten ayrılan karargah aynı gün Birüssebebi'ye vardı.²⁴ Şam'dan

16-age.

17-Ancak 1918 yılında İstanbul'dan Bağdat'a direk seferler yapılmaya başlanabildi.

18-Ali Fuat, age, s.13-64

19-Ali Fuat, age, s.13-64

20-Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina Filistin Cephesi
4.cilt, 2.kısım ,Gnkur.Bşk.yay 1986, s.1

21-age, s.1

22-Ali Fuat, age, s.13-64

23-Bu tarihler miladi takvime göre hesaplanarak verildi. Kaynağımızda (Ali Fuat, Paristen Tih Sahrasına) 13 günlük bir farkla 1 Ocak 1915 olarak verilmektedir. (Ali Fuat, age, s.13-64)

24-Ali Fuat, age, s.13-64

Birüssebi'ye kadar otomobil yolu mevcut olduğundan otomobil ile gidilebilmişti. Ancak bu kasabadan ötesi Sina Çölü idi ve at veya deve ile gitmeye müsaid bulunuyordu. Refet Bey Şam'dan aynı otomobile binmiş olarak yola çıkmış oldukları Ali Fuat Bey'e, at sırtında Birüssebi'yi terk ederken;"işte şimdi hakikat başladı" diyordu. karşılarında baştan başa geçilecek bir Sina Çölü ve çekilecek bir çok zorluk onları beklemekteydi. Bu çetin çöl şartlarında yapılan sefer için bir çok ayrıntı dikkatle hesaplanmıştı.Mesela: Her subayın yanında buldurabileceği eşya "su geçirmez bir torba içinde toplam 15 kg." olarak sınırlandırıldı.Harekate katılan her subayın torbası tartıldı kontrol edildi.²⁵

Sina Çölü at ve deve sırtında geçildi.İngilizlere taarruz edilmesi planlanan yere hafif silahlarla teğhiz edilmiş bir tümen ulaştırılabildi. Çöl şartları daha büyük bir gücün intikaline imkan vermiyordu. O noktada da daha fazla durmaya imkanlar el vermiyordu. Yiyecek ve içecek miktarları sınırlıydı.²⁶

8.Kolordu bir tümen gücüyle hemen taarruz etti. Kanalin karşı tarafına yerleşmiş olan İngilizler,taarruz eden Türk gücünden bir kaç misli fazla olmalarının yanısıra, Türklerin hafif silahlarına karşılık,top,zırhlı trenler,donanma ve hava kuvvetleriyle destekleniyordu. Burada Türklerin bir tek avantajı taarruzu baskın tarzında yapabilmesi olabilirdi. Nitekim öyle planlanmıştı. Fakat bu da olmadı. Çünkü İngilizler taarruzu daha önceden haber almışlar ve Türk taarruzunu hemen karşılamışlardı.²⁷

Taarruz gece karanlığında başladı. İngiliz ışıldaklarının çölü bir anda gündüz gibi aydınlattığını, seri İngiliz makinalı tüfek ve top ateşine karşı bir kısım askerinin kanala bile ulaşamadığını, ulaşanlardan bir kısmının kanalı geçmek için özel yapım Kelek'lerin içinde şehit edildiğini hatıralarında, harekate katılan Binbaşı Ali Fuat (ERDEN) Bey anlatmaktadır. Bu harekatta taarruzu yapan 25.tümendi ve büyük zayıat verdi.²⁸

Refet Bey Birinci Kanal harekatinde Kolordu karargahında kurmay subay olarak katıldı. Bir çok zorluklar aşılarak kanala kadar varılmış; ancak bir kere taarruz edilebilmiş,ne bir başarı kazanılmış ne de ikinci bir taarruza girişilebilmiş idi. Geri Karargah merkezi olan Şam'a dönüldü.

B- İKİNCİ KANAL HAREKATI

Birinci Dünya Savaşı'nda Türk orduları bir çok cephede savaş

25-age,s.13-64

26-age,s.13-64

27-age,s.13-64

28-age,s.13-64

halinde idiler.Kanal Cephesi'nde ilk girişimin başarısız olması üzerine burada özellikle Alman kumandan²⁹ Von Kres'in çalışmaları ve teşebbüsleri ile ikinci bir hareket yapılmasına karar verildi.Bu hareket için kuvvet toplanırken Çanakkale Cephesi'nden de 3.Tümen çekildi ve 1915 yılı Ekim ayından itibaren Filistin'e sevkedilmeye başlandı.³⁰ Tümen'in Kudus'e nakli tamamlandığında ise komutanlığına o sırada Yarbay olan Refet Bey tayin edildi.³¹ 3.Tümen Komutanlığına tayin tarihi 30 Aralık 1915 tir.³²

Birinci Kanal Harekatı'nda Kolordu Kurmay Başkanı olarak Von Kres etkili bir mevkiye sahipti.İngilizler'in Sina Çöl'ü üzerinden Filistin ve Suriye'ye bir taarruz yapacağına dair istihbarat bilgileri aldığı ileri sürerek, bunu önlemek için daha evvel davranmak ve bir taarruz yapmak fikrini işledi. Bu çerçevede bir plan hazırladı ve Cemal Paşa'ya da kabul ettirdi. Plana göre Kuvve-i Seferiye adında bir kuvvet oluşturuldu.Başına Komutan olarak Von Kres atandı. Refet Bey de 3.Tümen'ile bu kuvvete dahil olarak Von Kres emrine verildi.³³

Refet Bey daha önce Komuta etmediği ve dolayısıyla yabancı olduğu ,Kudus'te henüz emrine teslim edilmiş bulunan 3'ncü Tümen birliklerini burada bol bol tanıma fırsatı buldu.İlkbahara kadar eğitim ve disiplin faaliyetlerine devam etti.³⁴ Tümen baharın ilk günlerinde Kudus'ten cepheye hareket etti.Çölde ilerlerken zaman zaman İngiliz çöl devriyelerine rastlanıyor,bazıları Türk birliklerini uzaktan izlerken bazıları da müsademeye girişiyordu. 20 Nisan 1916 günü bir süvari alayı kuvvetlerinde bir İngiliz devriyesiyle yapılan çarpışma sonucu bir alay esir alındı.³⁵ Tümen ileri harekâtına devamla Bir-i Seba Şelale yoluyla el-Arişe geldi.El-Ariş asıl cephenin başladığı yer idi.

Kuvve-i Seferiye'yi oluşturan bütün birlikler el-Ariş'te muharebe düzenine göre yeniden tertiplendiler. Buna göre üç grup teşkil edildi. Birinci grup sağdan ilerleyecekti.Komutası Refet Bey'e verildi.İkinci grup ortada,üçüncü grup solda yer aldı.Bu üç

29-Birinci Dünya Savaşında Almanya ile Osmanlı Devleti arasında yapılan ittifak anlaşması gereği Türk Ordusunda değişik kademelerde bir çok Alman subayı görev almıştır.

30-Şerif Güralp,Emekli Süvari Alb,Beni İsrail Filistine Nasıl Döndü,İst,1957,s.57-63

31-age,s.64

32-KKK agy.

33-Şerif Güralp,age,s.65-82

34-age,s.75

35-age,s.81

grup da kuvve-i seferiye komutanı Von Kres'in emrinde idi.³⁶

El-Arişte hazırlıklarını tamamlayan kuvve-i seferiye grup teşkilatı içinde olarak 1916 yılının Temmuz ayı sonlarında Süveyş Kanalı'na doğru ileri harekate geçti.³⁷ Bu bir Çöl Harekatı idi. Çöl'de bir ordunun bütün ağılıklarıyla ilerlemesinin ne kadar zor olduğunu anlatması bakımından Kanal Harekatına Refet Bey'in emir subayı olarak katılmış olan Şerif Güralp'ın hatıralarından bir paragraf sunmak istiyoruz.O sırada Teğmen olan Şerif Güralp topların cepheye nasıl taşındığını anlatırken;"Gevşek bir zemin oluşturan kumlar üzerinde öküzlerin çektiği topların tekerlekleri batmakta ve ilerleme güçleşmekteydi.Bunun üzerine erlerin eline geniş enli bir çok tahtalar verildi.Top arabaları yürürken tekerleklerin önüne bu tahtalar döşeniyor toplar kuma batmadan tahtalar üzerinde kolayca hareket edebiliyordu.Tabii bu durumda öküzler pek yorulmuyorlar fakat tahtaları yetiştirenler öküzden daha çok yoruluyorlardı.Buna yaz günlerinin çöl sıcağında katmak lazımdı."³⁸ demektedir.

El-Ariş'ten sonra çölde ilk İngiliz siperlerine ulaşınca kadar 4 gün gidildi.Yer yer İngiliz keşif kollarıyla çarpışmalar oldu.Bu intikal esnasında Refet Bey, birliklerinde gereksiz zayıyatı önlemek için çok dikkatli ve hassas davrandı.Birçok önlemler aldı.³⁹

İngilizler ileri tahkimatlarını Romani'de yapmışlardı.Tel örgülerle pekiştirdikleri siperlerin arkasında Türk'leri beklemekte idiler.⁴⁰ İngiliz mevzilerine taarruz mesafesinde yaklaşıldığında Refet Bey'e Kuvve-i Seferiye Komutanlığı'ndan verilen emirde; "O gün düşmana mümkün olduğu kadar yaklaşılması, öğleden sonra taarruza geçileceği akşam karanlığından yararlanarak düşman saflarının yarılacağı, buna göre gereken önlemleri alıp hazırlıkları yapması " bildirildi.⁴¹ Refet Bey birliklerini uygun mesafelere kadar düşmana yaklaştırdı.Taarruz başlamadan önce son bir defa daha birliklerini kontrol etti. Taarruza çıkışta bulunması gereken yerlerde olup olmadıklarına baktı. Bölüklerden birisi olması gereken yerden uzakta çakılıp kalmıştı.Sebebini sorunca; orada düşman askeri olabilir düşüncesiyle çekinmekte olduklarını gördü. Refet Bey bu bölüğün

---

36 - age, s.99-101

37 - age, s.101-103

38 - age, s.105

39 - age, s.107

40 - age, s.111

41 - age, s.112

önünden tek başına korkulan noktaya doğru yürüdü.Orada düşman olmadığını gösterdi ve planlanan yere bölüğü bizzat yerleştirdi.⁴²

O gün öğleden sonra başlayan taarruzda Refet Bey'in emrindeki Birinci Grup kuvvetleri kendisine verilen hedefleri ele geçirdi. Fakat Üçüncü Grup'un İngilizler'e esir düşmesi üzerine Kuvve-i Seferiye komutanı gece taarruzuna başlamadan geri çekilmesini emretti. Refet Bey taarruz hazırlıklarını tamamlamış hatta taarruz emrini vermiş olduğu halde Von Kres'den gelen emir üzerine geri çekilecekti. Bu aniden gelen emrin derhal kendi kumandası altındaki birliklere ulaştırılması gerekiyordu. Aksi halde daha önce vermiş bulunduğu taarruz emrine göre taarruza geçebilirlerdi. Nitekim bir tabur'a zamanında ulaşamadığı için taarruza geçti. Düşmanı ilk siperlerinden atmış olduğu halde yarıda bıraktırırlarak geriye çekildi. Bu da birçok zayıyata sebep oldu. Ayrıca emrine verilmiş olan ordu ağırlıklarının düşmana kaptırılmadan geri çekilmesi, emniyete alınması gerekiyordu. Geri çekilmenin aynı gecede tamamlanması ise savaşın ve durumun gereklerinden idi. Refet Bey aldığı önlemler ile emrindeki bütün birliklere geri çekilme emrini ulaştırırken planlı bir şekilde nasıl yapılacağını da bildirdi. Sabaha kadar ağırlıklara emniyetli bir yol verdi. Sabah düşmanın iki süvari tümeniyle çekilmekte olan kuvvetlerine saldırdığını gördü. Emrindeki kuvvetleri derhal uygun savaş konumuna getiren Refet Bey karşı bir taarruz ile düşmanı püskürterek, hem birliklerini esir düşmekten kurtarmış oldu hem de ordu ağırlıklarının düşman eline geçmesini önledi. Katya muharebesi denilecek olan bu çarpışma onun çölde kazandığı ilk başarısı idi.⁴³

Von Kres'in emrinde Kuvve-i Seferiye adında bir kolordu ile girişilen ve Süveyş Kanalı'nı ele geçirmek için ikinci defa yapılan bu deneme de başarıya ulaşamadı. Türk birlikleri geri çekilme emriyle geldiği yönde çöle dönerken birinci defa kanalı ele geçirme girişiminde olduğunun aksine bu defa İngilizler Süveyş Kanalı'nın doğu yakasına geçmişler ve Filistin'e doğru çekilmekte olan Türk birliklerini takibe başlamışlardı. Kısa bir zaman içinde bu geri çekilme takip hareketi bir kaçma ve kovalama hareketine dönüştü. Kanalı ele geçirmek isteyen Türk askeri hareketinin hedefi geri çekilmenin başlamasından itibaren en az zayıyla geri dönebilmek oldu. Harekatta teşebbüs kabiliyeti İngilizler'e geçti.⁴⁴

Refet Bey Katya muharebesinden sonra emrinde olan Birinci

42 - age, s.110-111

43 - age, s.113-112 ve 142

44 - age, s.122-124

Grup Kuvvetlerini Bir-i Abd mevkiine kadar geri çekti. Burada kendilerini takip etmekte olan düşmana karşı savunma hazırlıklarına başladı. İngilizler o gün öğleden sonra hazırlanan Türk mevzilerine saldırıya geçtiler. Muharebe esnasında, saldırıları savunma yaparak kıramayacağını, hatta bazı birliklerinin kuşatılmakta olduğunu ve esir düşeceğini gören Refet Bey bütün birliklerine topyekün taarruz emri verdi. Cephe Komutanı Von Kers bu yorgun askerle taarruzu onaylamadığını belirttiyse de Refet Bey'in emrinde ısrar etmesi üzerine, muharebe alanını bütün sorumluluğu ona bırakarak uzaklaştı. Refet Bey "Ya esir düşmekte olan askerimi kurtaracağım yahut burası hepimize mezar olacak" dediği bu muharebelerde, ileri saflarda elinde tabancası ile bizzat savaştı. Taarruza katıldı. Gecenin ilerlemiş saatlerinde düşman bir kere daha geriye çekilmek zorunda kaldı. Refet Bey grubunu bir kere daha salimen kurtardı, dağılmaktan alıkoydu.⁴⁵

Bir-i Abd muharebelerinden sonra da Türk birliklerinin Filistin'e çekilme işlemi devam etti. Von Kers bu defa daha gerideki Bir-i Mezar bölgesine kadar çekilip orada mevzilenmeyi emretti. Burada yeniden toparlana Kuvve-i Seferiye birliklerinin grup teşkilatına son verilmesi uygun bulundu. Bütün birlikler tümen komutanı Refet Bey'in emrine verildi.⁴⁶

Bir-i Mezarda bir süre kaldıktan sonra burada bir tabur asker bırakan tümen el-Ariş'e geldi.⁴⁷ Refet Bey burada boğazında çıkan bir çıbandan ameliyat edildi. Bir hafta yatarak tedavi gördü.⁴⁸ Sağlığına kavuştuktan sonra Refet Bey tümen karargahını el-Ariş'ten Kudüs'e nakletti. Tümen birliklerini Filistin sınır boyunda, Refah-Şelale-Bir-i Seba hattına yerleştirerek herhangi bir İngiliz saldırısında karşı koyabilecek düzene soktu.⁴⁹

Refet Bey'e o ana kadar gösterdiği gayret ve fedakarlıklardan dolayı "Alman Demir Salip Nişanı"⁵⁰ ve "Osmanlı Gümüş imtiyaz

---

45 - age,s.124-135

46 - age,s.136

47 - age,s.138

48 - age,s.140

49 - age,s.141

50 - age,s. Birinci Dünya Savaşı'nın başında ihdas olunan Harp Madalyası harpte yararlılık gösterenlere verilirdi. Müttefik devletler de harp madalyalarından Türk Silahlı Kuvvetleri mensuplarına karşılıklı olarak vermişlerdir. Bunlardan birisi de Alman Demir Salip Harp Madalyası'dır. (T.S.K. Tarihi III. cild, 6. Kısım, 1. Kitap, Gen.Kur.Yay., s. 337)

Madalyası⁵¹ verildi. Madalya takdir yazısının tarihi 28 Eylül 1916 idi.⁵² 18 Aralık 1916 tarihinde de Yarbaylık'tan Albaylık'a terfi etti.⁵³ Terfi haberini Kudüs'te aldı.⁵⁴

C-FİLİSTİN SAVUNMASI

Romani'deki İngiliz istihkamlarına, Süveyş Kanalı'nı ele geçirmek için yapılan taarruz başarısız olunca, Kuvve-i Seferiye adı ile tertip edilmiş olan Türk birlikleri, İngilizler karşısında geriliye gerileye Refah-Şelale hattına kadar geldiler. Bu hat Sina Çöl'ünü Filistin topraklarından ayıran çizgide idi. Bu hattı tutan Kuvve-i Seferiye'nin esasını Refet Bey'in emir-komuta ettiği 3'ncü Tümen oluşturmaktaydı. Refah ve Şelale hattında mevzilenerek İngiliz saldırılarına karşı hazırlanan 3'ncü Tümen, uzun bir süre herhangi bir saldırı ile karşılaşmadı. Bir-i Abd bölgesini ele geçirdikten sonra İngilizler saldırılarına ara verdiler.⁵⁵

9 Ocak 1917 tarihinde İngilizler tekrar saldırılarına başladılar. Bu saldırıları Refah'taki 3'ncü Tümen istihkamları karşıladı.⁵⁶ Tümen Komutanı Refet Bey böyle bir saldırıyı beklemekte olduğu için önceden savunma planlarını hazırlamış bulunuyordu. İngiliz saldırısının başlaması üzerine plana göre gerekli emirleri vererek cepheyi savunmaya geçti. İngilizler cephenin Refah'daki mevzilerini savunan alaya yüklediler. İki İngiliz tümeni buradaki bir alayı sıkıştırdı. Refet Bey kritik bir durum olan Refah bölgesine bir alayı takviye olmak üzere sevk etti. Muharebe yerine varmakta alayın gecikmesi üzerine olayı bizzat yerinde görmek ve hareketi bizzat icra etmek için karargahtan cepheye hareket etti. Alay komutanının emri iyi anlayamaması bahanesiyle yardıma gitmediği, Refet Bey'in ise duruma müdahale etmek için cepheye vardığında çok geç kaldığı anlaşıldı. Düşman Refah mevzilerini ele geçirmiş, yardım isteyen alay tamamen esir düşmüştü. Emir verdiği halde vaktinde yardıma yetişmeyen alay komutanını mahkemeye veren Refet Bey ceza almasını sağladı fakat muharebe kaybedilmişti.⁵⁷

---

51 - Muharebelerde cesaret ve fedakarlıkla döğüşen kahramanlara verilen Harp Madalyası'ndan sonra tekrar fedakarlık gösterenlere sırasıyla, Gümüş Muharebe Liyakat ve İmtiyaz Madalya'ları, Altın Muharebe Liyakat ve İmtiyaz Madalya'ları verilirdi. (age,s.337)

52 - K.K.K. agy

53 - K.K.K. agy

54 - Şerif Güralp, age,s.142

55 - Şerif Güralp, age,s.136

56 - age,s.143

57 - age,s.143-152

Refah'ta durdurulamayan İngilizler ilerleyerek Hanyunus mevzilerine saldırdılar. Burada iyi hazırlık yapmış olan Refet Bey düşmanı durdurmayı başardı.⁵⁸ Hanyunus Kanal'dan itibaren süren İngiliz saldırılarına karşı tutunabilinen ilk nokta idi. Geride kalan bütün Sina Yarımadası İngiliz işgaline terkedildi. İngilizler Filistin'in önemli yerleşim yerlerinden Gazze'ye oldukça yaklaşmış oldular. Buraya kadar demiryolu hatlarını uzattılar. Hat boyunca borularla su da getirdiler. Yeni saldırılar için ana üslerinden uzak olmanın olumsuzluklarını ortadan kaldıracak önlemleri aldılar.⁵⁹

Türk kuvvetleri buldukları noktada çok ciddi önlemler almak zorunda idi. Çünkü bu yönden gelen İngiliz tehdidi, birçok cephede savaşı Osmanlı Devleti için, savaşın sonunu etkileyebilecek kadar önem kazanmıştı. Bu durumda cephede yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyan Başkomutan Vekil Enver Paşa, Türk kuvvetlerinin biraz daha geriye alınarak Gazze-Teleşşeria-Birüsseba genel hattına çekilmesini ve burada iyi bir tahkimatla savunmaya hazırlanmasını emretti.⁶⁰ Ayrıca hareketin başından beri tümen kuvvetinde bir birlik olan, Kuvve-i Seferiye kolordu seviyesine çıkarıldı ve komutası yine Von Kres'e verildi.⁶¹ Buna göre 5 Mart 1917 tarihinde yeniden savunma düzeni alan Türk kuvvetleri, beklenmekte olan İngiliz saldırılarına karşı hazırlıklara başladı. Refet Bey bu yeni düzenlemede Cemame Hattı'nı savunacak olan Cemame Grubu'na komuta edecekti.⁶²

İngilizler 26 Mart 1917 sabahında üstün kuvvetlerle Türk mevzilerine saldırıya geçtiler. Fakat bu sefer iyi hazırlanmış olan Türk kuvvetleri İngilizlerin başarısız kalarak geriye çekilmesini sağladı. Gurur duyulacak bir savunma savaşı yapıldı. Birinci Gazze Muharebeleri olarak tarihe geçen bu savaşlar büyük bir başarı ile sona erdi.⁶³ Albay Refet Bey bu savaşta gösterdiği başarılar üzerine "Muharebe Altın Liyakat Madalyası" ile ödüllendirildi. 3 Nisan 1917.⁶⁴

Birinci Gazze Muharebeleri'nin ardından son durum gözönüne alınarak cephede bazı değişiklikler yapıldı. Bu çerçevede içinde Refet Bey'in de 3'ncü Tümeni'yle Gazze mevzilerine yerleşmesi

---

58 - age, s.154-156

59 - Sina Filistin Cephesi, s.1

60 - Sina Filistin Cephesi, s.2

61 - Fahri Belen, Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, IV. cilt, Ank.1965, s.103

62 - age, s.103

63 - age, s.106-108

64 - K.K.K. agy

kararlaştırıldı. Buna göre İngiliz taarruzuna karşı Gazze savunmasını Refet Bey yapacaktı.⁶⁵

Beklenen İngiliz saldırısı 19 Nisan 1917 tarihinde gerçekleşti. Gazze'ye karşı ikinci defa saldırıya geçen İngilizler, karadan ve denizden üstün topçu ateşi desteğinde bir daha Türk mevzilerini yarıp geçmeyi denediler. Refet Bey'in komutasında Türk askeri mevzilerini çok iyi savundu. İngilizler bu defa da başarısızlık ile geri çekilmek zorunda kaldılar.⁶⁶

İngilizler bu iki saldırı denemesinden sonra iyi bir hazırlık yapmaya ihtiyaç duydular. Saldırılarına uzun bir süre ara vererek hazırlıklara başladılar. Bu ara verme Türk tarafı için de iyi bir hazırlanma fırsatı idi. Nitekim hemen yeni düzenlemelere geçildi. Birlikler yeni kuruluşlar içinde yeniden teşkilatlandırıldı. Aslında Türk Ordusu'ndaki hazırlıklar "Emir Komuta"ya taalluk eden bu hususların pek dışına da çıkamadı. Özde güç artıracak önlemlere sıra gelmeden uzun bir zaman geçip gitti.⁶⁷

Yeniden düzenlenen Dördüncü Ordunun 15 Mayıs 1917 tarihli kuruluşunda Refet Bey 3'ncü Tümeniyle 22'nci Kolordu içinde yer aldı. Kolordu Gazze Cephesini savunmakla görevli idi. Komutanı aynı zamanda Sina Cephesi Komutanlığını da üstlenmiş olan Von Kres idi. Von Kres cephe komutanlığı ile yeteri kadar dolu olduğundan, kolordu komutanlığını vekaleten Refet Bey yürütmekte idi.⁶⁸ Böylece; Refet Bey 29 Temmuz 1917 tarihli emir ile kendisine verilen kolordu komutanlığını vekaleten yürütürken asıl görevi olan tümen komutanlığını da sürdürmekte idi.⁶⁹

31 Temmuz 1917 tarihinde yeni bir düzenleme daha yapıldı. Buna göre Sina Harekatı'na katılan birlikler ile Sekizinci Ordu adında bir ordu teşkil edildi. Komutanı üstün yetkilerle techiz edilmiş Von Kres idi. Refet Bey'in vekaleten komuta ettiği 22'nci Kolordu bu ordu kuruluşunda Gazze savunmasını üstlenmiş olarak yer aldı.⁷⁰

Refet Bey 13 Ağustos 1917'de Kılınçlı Mecidiye Nişanı ile taltif edildi. 25 Ağustos'ta da Alman imparatoru tarafından

65 - Fahri Belen, age, s.109

66 - Sina Filistin Cephesi, s.11-47

67 - age, Refet Bey'in Gazze Muharebeleri ile ilgili 14 Ocak 1918 tarihli raporu., s.178

68 - Fahri Belen, age, s.109

Hüseyin Hüsnü Emir, Yıldırım, Persaadet 1337, s.65

69 - K.K.K. agy.

70 - Sina Filistin Cephesi, s.88

Birinci Rütbeden Demir Salip Madalyası verildi.⁷¹ 9 Ekim 1917 tarihinde 22'nci Kolordu Komutanlığı'na asaleten tayin edildi.⁷²

İngilizler uzun bir bekleme döneminden sonra 31 Ekim 1917 tarihinde tekrar ileri harekate geçtiler. İlk saldırıda Birüssebi düştü. Burayı savunmakla görevli 3'ncü Kolordu dağıldı.⁷³ Aynı gün Gazze cephesine başlayan düşman saldırıları yoğunlaşarak bir hafta devam etti. Burayı savunmakta olan Refet Bey'in 22. Kolordu'su idi. Bir hafta dayanabilmesine rağmen 3'ncü Kolordu'nun da dağılmasından dolayı genel olarak cephenin yarılma tehlikesi baş göstermesi üzerine 6 Kasım gecesi Ordu Komutanlığı'ndan geri çekilme emri geldi. Refet Bey Gazze mevzilerini boşaltıp geri çekilme konusunda karşı düşüncelerini beyan etmekle beraber, cephenin yarılması durumunda, Gazze'ye biraz da hesapsızca yığılmış olan ordu ağırlıklarının düşmana kaptırılması tehlikesinden dolayı çekilmeyi kabul etti.⁷⁴ Gerçekten de Refet Bey taşıt araçlarının eksikliğine rağmen Gazze'deki cephane, silah, mühimmat ne varsa kısa zaman içinde düşmana sezdirmeden geri çekmeyi başardı. Cephe Komutanı Von Kres harp raporunda Refet Bey'in bu konuda gösterdiği fedakarlıklara geniş yer vermiştir.⁷⁵

Ordu Komutanlığı'nın emriyle Gazze mevzilerini boşaltarak geri çekilen Refet Bey kuvvetleri Vadi-i Hesi'de mevzilendiler. 8 Kasım 1917 tarihinde İngilizler yine saldırıya geçtiler. 22'nci Kolordu'nun özellikle 7'nci Tümeni çok zor bir duruma düştü. Etraflarını çeviren düşmana esir olma tehlikesi başgösterdi. Refet Bey tümeni kurtarmak için Cephe Komutanı Von Kres'in olumsuz görüşüne rağmen, bizzat bir alayın başına geçerek karşı taarruz başlattı. İngilizler o noktada geri püskürtüldü. Bir tümen böylece esir olmaktan kurtarılmış oldu. Gerçi üstün düşman kuvvetleri karşısında Vadi-i Hesi'de de tutunmak mümkün olmadı, fakat fazla kayıp vermeden, Kolordunun geride bir başka savunma hattı

---

71 - K.K.K., agy.

1851 yılında Sultan Abdülmecit tarafından çıkarılan Mecidiye Nişanı'nın birinciden dördüncüye kadar rütbeleri vardı. Bir ve ikinci rütbeden nişanlarla birlikte göğsün sağ ve sol tarafına asılmak üzere Şemse'ler de verilirdi. Olağanüstü hizmet edenlere verilen Mecidiye Nişanları sahibi ölünce Hazine'ye devredilirdi. Muharebede üstün cesaret ve özveri ile başarı sağlayanlara verilen nişanların üzerine çifte kılıç eklenirdi. (Atatürk'ün Nişan ve Madalyaları, ATASE yay., 1986, s.49)

72 - K.K.K., agy.

73 - Sina Filistin Cephesi, s.156

74 - age, s.156

75 - age, s.179

oluşturmak üzere geri çekilmesi sağlandı.⁷⁶

Refet Bey kuvvetleri bağlı olduğu 8'nci Ordu ile birlikte geri çekilmeye devam etti. Düşmanın yoğun baskısı altında cereyan eden çekilme esnasında zaman zaman çok tehlikeli durumlar ortaya çıktı. Bunlardan birisi 13 Kasım'da el-Mugar'da görüldü. Taarruzlarını şiddetlendiren İngilizler cepheyi el-Mugar'da yardılar ve 22'nci Kolorduyu arkadan çevirmeye başladılar. Akir'de bulunan kolordu karargahı hedef seçildi. Refet Bey de burada bulunuyordu. Aniden ve beklenmedik bir şekilde düşman atlılarını karşısında bulan Refet Bey serinkanlı davrandı. Karargahta bulunan askerleri bir takım halinde bir araya getirerek başlarına geçti. Düşman saldırısını yoğun bir ateşle karşıladı ve geri püskürttü. Kolordu büyük bir tehlikeyi anında alınan önlemlerle ve bizzat kumandanının savaşımları ile kılpayı atlattı.⁷⁷ Bu başarı aynı zamanda Remle yönünde Kolordu'ya çekilebilme olanağı da sağlamış oldu.⁷⁸

Gazze Muharebeleri'nden sonra ağır kayıplar nedeniyle muharip kıtaların miktarları azalmıştı. Refet Bey kolordusunda yaptığı düzenlemelerle geri hizmet sınıfları erat ve hayvanlarından eksikleri tamamlayarak birliklerini olabildiğince muharebelere hazırladı.⁷⁸

19 Eylül 1918 tarihinde İngiliz saldırıları tekrar başladığı zaman 22'nci Kolordu, Remle-Tülikerem hattını savunmakta idi. Daha saldırının ilk saatlerinde kolordu bir tümenini kaybetti. Akşam karanlığından yararlanarak geri çekilmeye başladı. Bu çekilme Nablus'a kadar devam etti. Orada yeniden bir savunma hattı oluşturulmaya çalışıldı. Fakat yetersiz kuvvetlerle yetersiz bir savunma hazırlığı idi. 21 Eylül'de başlayan düşman taarruzu 22'nci Kolordu için son darbe oldu. Nablus'ta bozguna uğrayan kolordudan geriye Refet Bey'in elinde emir-komuta edebilecek bir kuvvet kalmamıştı. Kendisi de esir olmaktan güçlüklerle kurtulabildi.⁷⁹

Bozgunun sonuna bir anda İngilizler'in arasına düşen Refet Bey ve karargahından iki subay, İngiliz ordusuna ait birer at ele geçirmeyi başardılar. Kesik kuyruklu ve iri atların üzerinde, başlarında İngiliz subay şapkaları olduğu halde İngiliz Ordugahı'nın içinden ve nöbetçilerin selamını alarak soğukkanlılıkla geçen Refet Bey ve arkadaşları, İngilizler'i bu şekilde atlatabilmişler ve esir olmaktan da kurtulmuşlardı.⁸⁰

76 - age, s.240

77 - Fahri Belen, age, s.144; Hüseyih Hüsnü Emir, age, s.233

78 - Sina Filistin Cephesi, s.337

79 - age, s.647

80 - Fethi Tevetoğlu, age, s.26

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE'DE REFET (BELE) BEY

I- REFET BEY'İN JANDARMA UMUM KUMANDAN'LIĞI

Birinci Dünya savaşının son yıllarında Filistin Cephesi'nde askeri durum giderek fenalaşması üzerine yurt içinde de karışıklar çoğalmaya başladı.Bu durum yetkilileri çözüm arayışlarına yöneltti.¹ Talat Paşa Hükümeti cephe gerisinde huzur ve sükunu korumak için Jandarma Umum Kumandan'lığı teşkil etmeye ve iç güvenliğin sağlanması görevini bu teşkilata bırakmaya karar verdi.Kumandanlığa ise Refet Bey'i uygun buldu. 31 Temmuz 1918 tarihinde de nasıb emri çıktı.² Jandarma Umum Kumandan'lığına atandığına dair emir,o sırada Gazze cephesinde bulunan Refet Bey'e ve bağlı olduğu Yıldırım Orduları Grup Komutanı Liman Fon Sanders'e gönderildi.Fakat bir İngiliz saldırısı beklenildiğini ileri süren Sanders,Refet Bey'in cepheden ayrılmasına izin vermeyeceğini bildirerek yeni görevine başlamasının ileri bir tarihe ertelenmesini istedi.³ Refet Bey bu görevine ancak savaşın bitiminden sonra başlayabildi.⁴

Refet Bey Jandarma Umum Kumandanlığı yaptığı sıralarda Osmanlı Devleti ile Mondros Mütareke'sini yapan İngiltere, Fransa, İtalya gibi devletlerin gerçek niyetlerinin, ülkeyi işgal etmek ve Türk milletinin hukukunu yok saymak olduğunu anladı. Görevinin kendisine sağladığı durum ve imkanlarla bu çok kolaydı. Bundan dolayı o, bir taraftan Jandarma teşkilatını güçlendirmeye çalışırken diğer taraftan da düşmana karşı güçlü bir direnişin nasıl hazırlanabileceğini araştırdı. Bu konuda bazı girişimlerde bulundu.Özellikle o sıralarda bir birinden habersiz ve düşman işgallerine tarışı koymak düşüncesinde birleşmiş olan çeşitli vatansever kuruluşlar arasına girebildi.Evlerde gizlice faaliyet gösteren bu kuruluşlarla görevinden dolayı kolayca temas kurabiliyor ve onları amacı sağlayacak şekilde yönlendirmeye

-----

1 - Yakın Tarihimiz,I.cild,TP.yay,1963,s.147

2 - K.K.K,agy

3 - Yakın Tarihimiz I., s.147.

4 - İkdam Gazetesi, 2 Mayıs 1914,Refet Paşa ile mülakat.

çalışıyor idi.⁵ Mesela bu kuruluşlardan birisinin yaptığı bir toplantıya katılan Refet Bey, bizi düşmandan kurtarabilecek lider kim olabilir sorusuna, Musatafa Kemal cevabını vermişti.⁶ O, Mustafa Kemal'i lider olarak düşünürken, Mustafa Kemal de onu iyi ve güvenilir bir çalışma arkadaşı olarak görüyor ve Milli Mücadele gibi zorlu bir işe başlarken yanına Refet Bey'i almak istiyordu.

II-MUSTAFA KEMAL PAŞA İLE BERABER

Musatafa Kemal Paşa, Mondros Mütarekesi'nden sonra ülkenin içine düştüğü bunalıma çare olarak İstanbul'dan fazla bir şey yapılamayacağını gördü. Bunun için Anadolu'da bir göreve tayinini yaptırmak istedi. Kendisini 9'ncü Ordu Kıtâatı Müfettişi olarak tayin ettirmeyi başardı. Görevini düşündüğü anlamda başarıyla yapabilmek için özenle seçilmiş bir karargah ve kadroya sahip olmalıydı. Bu düşünceyle Mustafa Kemal Paşa, bizzat tanıyıp güvendiği arkadaşlarına kendisiyle birlikte Anadolu'ya geçerek beraberce çalışmalarını için tekliflerde bulundu. İşte bu tekliflerden birisi de Refet Bey'e yapıldı. Refet Bey bu teklifi derhal kabul ederek Mustafa Kemal Paşa kadrosuna katılmış oldu. Refet Paşa daha sonra bu olayı anlatırken; Mustafa Kemal Paşa'nın tayinini yaptırdıktan ve hazırlıklarını tamamladıktan sonra Bab-ı Ali'ye son talimatları almaya giderken kendisini de oraya davet ettiğini, Bab-ı Ali'ye vardığı zaman ise maiyetinde bulunan Sivas'taki 3'ncü Kolordu Komutanlığı'nı üstlenmesini teklif ettiğini, kendisinin de bunu kabul ettiğini ve böylece hemen orada tayininin çıkarıldığını söylemektedir.⁷

9'ncü Ordu kıtaatı Müfettişi ünvanıyla tayin edilen Mustafa Kemal Paşa; 3'ncü, 15'nci ve 20'nci Kolordulara doğrudan amir yetkilere sahip bulunuyordu. Boş olan 3'ncü Kolordu Kumandanlığı'na Refet Bey'i isteyerek tayin ettirdi ve İstanbul'dan ayrılırken yanına alarak beraber hareket ettiler. Deniz yoluyla Samsun'a gelen Müfettişlik Heyet'i burada, 3'ncü Kolordu bölgesinde karaya çıktı. Samsun ve havalisi 3'cü Kolordu'ya bağlıydı ve Refet Bey'in sorumluluğundaydı. Samsun'a çıkınca görüldü ki, buranın Mutasarrıfı⁸ yaşlı birisiydi. Grektiğinde geleneklerin dışında

-----

5 - agg.

6 - Falih Rıfkı Atay, Çankaya, ist., 1969, s. 241.

7 - İkdâm Gazetesi, 2 Mayıs 1924, Refet Paşa ile mülakat.

8 - Mutasarrıflık; Bu günkü Vali ile Kaymakamlık arasında mülki bir makam.

icraatlar yapabilecek kadrolara ihtiyaç duyulan böyle kritik bir yerde, bu zatla çalışılmayacağı düşünüldüğü için, ilk iş olarak Samsun Mutasarrıfı görevinden alındı. Refet Bey Samsun Mutasarrıflığı'na Hamit Bey'i teklif etti. Mustafa Kemal Paşa teklifi kabul etti. İstanbul'a yazarak bu tayinin yapılmasını istedi.⁹ Ayrıca Hamit Bey gelip görevine başlayıncaya kadar Mutasarrıflık görevini Refet Bey'in vekaleten yürütmesini istedi.¹⁰ Samsun'da bulunan 15'nci Tümen Komutanı da görevinden alındı. Yerine uygun birisi tayin edilene kadar bu görevi de Refet Bey üstlendi.¹¹ Böylece Refet Bey 3'ncü Kolordu Komutanlığının yanısıra Samsun Mutasarrıflığını ve 15'nci Tümen Komutanlığını da üzerine almıştı.

Refet Bey'i Samsun Bölgesi'nin güvenliğini sağlamak üzere burada bırakan Mustafa Kemal Paşa, Samsun'dan ayrıldı. Refet Bey bölgeyi tanımak ve gerekli önlemleri yerinde almak maksadıyla geziye çıktı.¹²

III-AMASYA GENELGESİ'NE İMZA KOYMASI

Samsun Bölgesini gezisi esnasında Refet Bey'i, bir çok defalar arayan Mustafa Kemal Paşa onunla bir türlü irtibat kuramadı. Çektiği telgraflara cevap alamadı. Onu merkezi Sivasta olan kolordusunun başına geçmesi için aramaktaydı. Refet Bey'in telgraflara cevap vermemesi o zaman ve daha sonra birtakım yorumlara neden oldu. Atatürk bu olayı anlatırken; Sivastaki Kolordusu başına gidip görevine başlaması için Refet Bey'i aradığını, fakat bir türlü bulamadığını, daha sonra Amasya'da önemli kararlar almak üzere toplanıldığı gün tesadüfen çıkageldiğini

-----

- 9 - Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le beraber, I.Cilt, Ank.1966, s.57.
- 10 - Yakın Tarihimiz, I.Cilt, s.356; Naşit Uluğ, Siyasi Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı, Milliyet yay, 1973, s.60; Sadun Tanju, Atatürk'ün Yanındakiler Karşısındakiler, Hürriyet yay., 1981, s.13-14.
- 11 - Naşit Uluğ, age, s.60; Sadun Tanju, age, s.13-14.
- 12 - Mustafa Kemal Atatürk, Söylev, I.Cilt, Ank.,1974, s.25; Selahaddin Güngör, Atatürk'e Kafa Tutanlar, I.Cilt, ist., 1955, s.9; Sadun Tanju, age, s.13-14.

söylemektedir.¹³ Bu tesadüf Atatürk'e biraz garib gelmiştir.¹⁴ Ayrıca Refet Bey'in, Mustafa Kemal'in telgraflarına kasıtlı olarak cevap vermediği, cevap vermemek için ortadan kaybolduğu, çünkü; Mustafa Kemal Paşa'nın başladığı işin çıkar yol olmadığına inandığı, bu konuda bir çok tereddütler geçirdiği, bölgede geziye çıkmanın böyle bir ruh halinin bahanesi olduğu yolunda bir çok yorumlar da yapılmıştır.¹⁵ Yine bu yorumlara göre Refet Bey her ne kadar Milli Mücadele'nin ilk'leri arasında yer olsaydı da buna o itilmiştir. Kendi rızası ve iradesi ile bu kadro içinde yer almamıştır.¹⁶ Bu gönülsüzlüğe bir başka delil olarak da Amasya Genelgesi'ne imza koymakta önce tereddüt etmesi, sonra da belirsiz bir imza koymuş olması gösterilir.¹⁷

Yukarıda ifade edilenlere rağmen, Refet Bey'in Samsun bölgesinde çıktığı gezinin Atatürk'le beraber Milli Mücadele'ye katılmamak için bulunmuş bir bahane gezisi olduğunu ispatlayan bir delil yoktur. Hatta bu gezi esnasında Atatürk'le haberleşmenin kesilmesi beklenmeyen bir olay olsaydı, aradan bu kadar can sıkıcı bir süre geçtikten sonra, Mustafa Kemal Paşa onunla Amasya'da karşılaşınca, en azından bir açıklama ister veya serzenişte bulunabilirdi. Oysa Nutuk'da olayların anlatıldığı sayfalarda böyle bir ifadeye yer verilmemiştir.¹⁸ O günün ulaşım ve haberleşme imkanları, insanlara anlayışlı olmayı telkin ediyordu.

Diğer bir konu, Refet Bey'in Amasya Toplantısı'na habersiz ve tesadüfen geliyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın Ali Fuat Paşa'ya çektiği bir telgrafta; Fuat Paşa'yı Havza'ya bir toplantı için davet ettiğini, Refet Bey'i de davet edeceğini yine bu telgrafta bilgi mahiyetinde ifade ettiğini görüyoruz.¹⁹ Telgrafı alan Ali Fuat Paşa Rauf Bey'i de yanına olarak Havzaya geldiler. Fakat Atatürk'ün Amasya'ya geçmiş olduğunu öğrendiler ve Amasya'ya hareket ettiler.²⁰ Böylece havza'da düşünülen toplantı Amasya'da gerçekleşti. Bu durum da Refet Bey'in toplantıdan tamamen habersiz olmadığı; aksine, diğerleriyle beraber davet edildiği anlaşılmaktadır. Ancak daha önce gönderilen telgrafların eline

13 - Atatürk M.K., age, s.25

14 - Selahattin Güngör, age, s.19

15 - Sebahattin Selek, Anadolu ihtilali, ist.,1973, s.147-149

16 - age, s.147-149

17 - age, s.147-149; Atatürk, age, s.25

18 - Atatürk, age, s.25

19 - Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya, II.Cilt, Ank.1978 s.8

20 - Selahattin Tansel, age, s.14

geçmemiş olması gibi, bu toplantıya davet telgrafının da geçmeme ihtimali çok kuvvetliydi. Bundan dolayı toplantıya katılmak üzere çıka gelmesi biraz şaşırtıcı olmuş olmalıdır.

Amasya Toplantısı ve bu toplantıda alınan kararlar çok önemlidir. Bir genelge olarak bütün askeri ve mülki birimlere yayınlanan bu kararlar Milli Mücadele'nin beyannamesi mahiyetindedir. Bu beyannamedeki imzalar sahiplerine büyük şeref kazandırmıştır. çünkü onlar Milli Mücadele'nin önderleri ve kahramanlarıdır. Amasya Genelgesi'nin altına imza koyanlardan birisi de Refet Bey'dir. Ancak bu imza konusunda değişik ifadeler vardır.

Amasya Genelgesi'nde imzası olanlardan bir diğeri Rauf (Orbay) Bey, Refet Bey'in imzası olayını anlatırken; Aslında bu genelgeyi Mustafa Kemal ve Ali Fuat Paşa ile kendisinden oluşan üç kişilik bir heyetin, akşam saatlerinden başlayıp geç vakitlere kadar baş başa süren bir çalışma ile hazırlamış olduğunu, Kazım Karabekir ve Mersin'li Cemal Paşa'nın onayının telgrafla alındığını, davet edildiği halde Samsun mutasarrıfı Hamit Bey'in eşkiya takibinde olduğu için gelemediğini, aynı sebeple Refet Bey'in de gecikerek toplantının sonuna yetişemediğini ifade ettikten sonra, alınan kararları Refet Bey'in gördüğü zaman "anladığıma göre gerektiğinde bir Milli Hükümet de kurulabilir; öyle değil mi?" diyerek imzalamakta tereddüt etmediğini söylemektedir.²¹

Amasya Genelgesi'de imzası olanlardan birisi de Ali Fuat Paşa'dır. Ali Fuat Paşa, Refet Bey'in kararları okuduktan sonra ufak bir tereddütten sonra Sivas'ta toplanması istenilen kongrenin icabında bir hükümet teşkil edebileceğini anlıyorum. Siz de öyle mi düşünüyorsunuz diye sorduğunu, kongrenin, gerekiyorsa bunu yapabileceği cevabını alınca itiraz etmeden, Mustafa Kemal Paşa'nın uzattığı kararnamenin altına imzaladığını ifade etmektedir.²²

Amasya Genelgesini hazırlayan ve imza edenlerden birisi de Mustafa Kemal Paşa'dır. Nutuk'da Refet Bey'in imzası olayını anlatırken; O'nun Amasya Kararnamesini imzalamakta tereddüt ettiğini, Sivas'ta bir kongre toplanmasının amaç ve yararını anlayamadığını söylediğini, İstanbul'dan beri yanında getirdiği bir arkadaşının bu davranışının kendisine pek acı geldiğini anlattıktan sonra, kararnamenin altına imzasını ancak Fuat Paşa'nın onu sıkı bir sorgulamasından sonra attığını, onun da imzadan çok, belirsiz bir işarete benzediğini söylemektedir.²³

21 - Yakın Tarihimiz, III.Cilt, s.49

22 - Ali Fuat Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, ist.1953, s.75-76

23 - Atatürk, age, s.25

Bir başka eserde ise, Amasya Genelgesi'ni imzalamış olmakla beraber, Refet Bey'in isteksiz bir şekilde imza koymuş olduğundan bahsedilmektedir.²⁴

Yukarıda arz ettiğimiz gibi Refet Bey'in Amasya Genelgesindeki imza olayı hakkında değişik ifadeler vardır. Tereddütsüz imzaladığı, önce tereddüt edip sonra imzaladığı hatta, isteksiz olduğu halde imzaladığı söylenmektedir. Bu değişik söylentilerin arkasında ise yapılan tartışmada, Refet Bey'in Milli Mücadele'ye isteyerek tereddütsüz mü yoksa istemeyerek fakat zorlandığı için mi katıldığıнын tartışmasıdır. Bizce Refet Bey Amasya Toplantısına, karar müsveddesi ortaya çıktıktan sonra yetiştirdi. Müsveddenin hazırlanması sırasında orada hazır olmadığı için yazılmış bulunan kararların hangi tartışma ve düşünce eğilimleri etkisinde ortaya çıktığını bilmiyordu. Kararların şumulünü öğrenmek için bazı sorular sordu ve anlamaya çalıştı. Onun bu davranışını orada bulunanlar kendi ruh hallerine göre değişik anladılar. Kendisine tamamen güvendikleri için onun da kendilerine güvenmesini ve uzatılan yazıyı hiç okumadan imzalamasını bekleyenler, onun sorular sorması ve ikna olduktan sonra imzalaması karşısında az da olsa şaşırды ve hatta alındılar. Kendilerine güvenip güvenmediği konusunda tereddüt ettiler. Milli Mücadele'ye katılmada ve kendiyle birlikte hareket etmekte Refet Bey'in tereddüt geçirdiğini zannettiler.

Mustafa Kemal Ali Fuat Paşalar ile Rauf ve Refet Bey'lerin imzası ile 22 Haziran 1919 tarihinde yayınlanan Amasya Genelgesi anahatlarıyla şu kararları kapsıyordu.

1-Vatanın bütünlüğü, Milletin istiklali tehlikededir.

2-İstanbul'daki Hükümet üzerine aldığı sorumluluğun gereklerini yerine getirmemektedir.

3-Milletin istiklalini yine Milletin kendisi kurtaracaktır.

4-Milletin durumunu ve davranışını göz önünde tutmak ve haklarını dile getirip bütün dünyaya duyurmak için her türlü etkiden ve denetimden kurtulmuş Milli bir kurulun varlığı gereklidir.

5-Anadolunu her yönden en güvenli yeri olans Sivas'ta Milli bir Kongrenin en kısa zamanda toplanması kararlaştırılmıştır.

6-Bunun için bütün illerin her sancağından halkın güvenini kazanmış 3 delegenin süratle yola çıkarılması gerekmektedir.

7-Her ihtimale karşı bu iş Milli bir sır olarak tutulmalı ve Delegeler kimliklerini gizli tutarak seyahat etmelidir.

8-Erzurum Kongresi'ne katılan Delegeler Sivas Kongresi'ne de katılacaktır.

Amasya Genelgesi'nin yayınlanması Milli Mücadele için önemli bir adımdı. Mustafa Kemal Paşa Amasya 'da bu önemli işin yapılmasından sonra yanında Refet ve Rauf Bey'ler de olduğu halde Sivas'a hareket etti. Refet Bey'in komutanı olduğu 3'ncü Kolordunun merkezi Sivas'ta idi. Yola çıkmadan önce verilen karara göre Refet Bey Sivas'ta kalacak ve yapılması planlanan Kongre hazırlıklarını yürütecek, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey ise Kongre'ye katılmak üzere Erzuruma geçeceklerdi.²⁵

IV - RESMİ GÖREVİNDEN İSTİFA ETMESİ

Mustafa Kemal Paşa Erzurum Kongresine katılmak üzere giderken Refet Bey'i de Sivas'ta Kolordusunun başına bıraktı. Görevine başladığı ilk günlerde Refet Bey'in karşısında, karar vermesi gereken önemli bir olay çıktı. 5 Temmuz 1919 tarihinde kolordu bölgesinde yer alan Samsun'a, İngilizler asker ve malzeme çıkarmaya başladılar. Samsun'daki İngiliz temsilcisinden durumun açıklanmasını isteyen Refet Bey, Batumun boşaltılmakta olduğu ve Samsun'un bir müddet işgal edileceği cevabını aldı. Refet Bey karşılık olarak bu çıkarmanın devamı halinde İngilizlerin güvenliğini garanti edemeyeceğini, iç kısımlara ise asker sevkine kesinlikle izin vermeyeceğini bildirdi. Bu kesin tavır alış karşısında Samsun'a İngiliz sevkiyatı durdu. Ancak bunun üzerine İngiliz işgal Kuvvetleri Komutanı Amiral Caltrop (kaltrop) harekete geçerek İstanbul Hükümeti'ne, Refet Bey'in Üçüncü Kolordu Komutanlığı görevinden alınması için baskı yapmaya başladı.²⁶ İtilaf Devletleri'nin politikalarına uygun hareket etmeyen komutanlar hakkında, görevlerinden alınmaları için hükümete baskı yapmaya başlamaları ve böylece uzaklaştırılması, bu gibi insanlarla yapılabilecek olan Milli Mücadele için, çok tehlikeli bir durum ortaya çıkarmıştı. Bunun üzerine 7 Temmuz 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa komutanlıklara bir genelge yayınladı. Genelgede özetle, komutanlar her hangi bir sebeple görevlerinden alındıkları takdirde, kendilerini değiştirecek, yeni atanan komutanlar birlikte çalışması mümkün olacak özellikte iseler, kumanda onlara devredilebilecek ve fakat yine de mıntıklarında kalarak gerekirse sivil olarak milli vazifelerine devam edecekler; Aksi taktirde yeni bir İzmir vakasına meydan verebilecek kimselerin tayini

-----

25 - Yakın Tarihimiz, III. Cilt, s.49

26 - Selahattin Tansel, age, s.37-40; Fethi Tevetoğlu, age, s.32

halinde, kumanda asla terk olunmayacak ve bütün kumandanlar tarafından tayin işlemi red edilecektir.²⁷ demekteydi.

Mustafa Kemal Paşa muhtemel bir tehlikeyi önlemek için gerekli uyarıları yaptı. İstanbul'dan tayin emri gelen bir komutan, yerine atanan kişinin durumundan emin olmadan görevi devretmeyecek, eğer buna mecbur kalırsa bölgede kalarak milli görevini yapacaktı. Çünkü İstanbul'dan yapılan yeni tayinle gelenler işgallere karşı duyarsızlık gösterebilirler ve İzmir'de vuku bulan işgalde olduğu gibi üzüntü verici bir duruma sebep olabilirlerdi.

İstanbul'dan gelen tayin emirlerinden birisi Refet Bey içindi. Gelen emirle 13 Temmuz 1919'da Üçüncü Kolordu Komutanlığı görevinden alındığı, yerine Albay Selahattin Bey'in tayin edildiği bildirildi. Selahattin Bey eski Harbiye Dairesi Başkanı idi. Aynı emirle Refet Bey İstanbul'a çağrıldı.²⁸ Refet Bey bu emir karşısında bir taraftan yerine gelen Selahattin Bey'e görevi terkederken diğer taraftan da İstanbul'a gitmemek için Askeriye'den istifa etti.²⁹

Mustafa Kemal Paşa 7 Temmuz tarihli genelge ile yaptığı uyarıya rağmen Refet Bey'in kolordu komutanlığından ayrılması ve görevi yeni tayin edilen Albay Selahattin Bey'e devretmesi karşısında memnun olmadı. Memnuniyetsizliğinin sebepleri ise, Selahattin Bey'in Samsun'a kadar bir İngiliz gemisiyle gelmiş olması, yeteri kadar tanınmıyor olması ve bildiği bir arkadaşının yerini almış olması idi. Ayrıca Refet Bey'in, kendisini bir oldu bittiye getirdiğine inanıyor, görevden ayrılırken ileri sürdüğü gerekçeleri tutarsız buluyordu. Çünkü Mustafa Kemal Paşa'ya göre bu şartlar altında kumanda Selahattin Bey'e devredilmemeli, eğer bu gerçekten zorunluysa Refet Bey, kendisine bir kere danışmalı, Selahattin Bey'le bağlantıyı kurduktan sonra görevinin başından ayrılmalı idi.³⁰

Refet Bey kendisini istifa mecburiyetine düşüren sebepleri ve istifa ettikten sonraki tutum ve davranışlarını yazdığı uzun bir telgrafta Mustafa Kemal Paşa'ya açıklamıştır. Bu telgrafta önce kendisine, Mustafa Kemal Paşa tarafından verilen, dünyanın genel gidişatına dair haberlerin iyi süzülmeden verilmiş şişirme haberler olduğunu, karar verme durumunda olan kişilerin doğru haberlere sahip olması gerektiğini, kendisinin bu şişirme haberlere kapılarak İngilizlere karşı yanlış bir tutum izlemiş

27 - Atatürk, age, s.37

28 - Atatürk, age, s.37; Selahattin Tansel, age, s.40-44; Fethi Tevetoğlu, age, s.32-33

29 - Atatürk, age, s.37-39

30 - Atatürk, age, s.37-40

olduğunu ve buna onların sebep olduğunu söylemektedir.³¹ Nitekim Kazım Karabekir Paşa da, Refet Bey'e Bolşevikler hakkında verdiği sevindirici³² haberler üzerine onun Hükümet'e ve itilaf Devletleri'ne karşı fiili vaziyet aldığını, bundan dolayı da görevden alındığını ifade etmektedir.³³

Refet Bey Üçüncü Kolordu Komutanlığını Selahattin Bey'e devretmesini açıklarken de, Onun İngiliz emellerine hizmet etmeye gelmiş kararlı birisi olmadığını, neredeyse ve teslim edilmese komutayı almadan İstanbul'a geçip gidecek gibi görüldüğünü, ayrıca davadan haberi olduğunu, Onüçüncü Kolordu'dan geçirilen silahlar için İstanbul'daki gizli çalışmaları onun yürüttüğünü ifade etmektedir. Onu bu göreve seçenin Cevat Paşa olduğunu, Cevat Paşa'nın seçtiği birisinin davaya ters hareketler yapmasının sözkonusu olmayacağı kanaatında olduğunu belirtmektedir.³⁴

Refet Bey ayrıca, görevi devretmiş ve istifa etmiş olmasına rağmen bir İngiliz baskısı olmadıkça Üçüncü Kolordu Bölgesi'nden ayrılmayacağını, böyle bir baskı vuku bulursa da bölgede kalarak Selahattin Bey'i zor duruma düşürmenin doğru olmayacağını, bundan dolayı belki bir müddet izini kaybettirebileceğini, zira; İngilizler Selahattin Bey'i de görevinden alacak olurlarsa yerine kimin geleceğinin belli olmayacağını düşündüğünü ifade etmektedir.³⁵

Refet Bey görevden ayrılmasını ve bundan sonra yapmayı düşündüklerini açıkladığı telgrafın devamında bir de durum değerlendirmesi yapmaktadır. Ona göre; Hükümetin kendisini görevden almasının sebebi, amacını artık anlamış oldukları Mustafa Kemal'e destek veriyor olmasıdır. Mustafa Kemal'in gücünü kırmak için kendisini görevden almışlardır. Samsun'a çikalıdan beri gizlenen amaç (direnişi örgütlemek) iyi gizlenememiştir. Bu da dava için tehlikeli bir durum ortaya çıkarmakta, İngilizler'in

31 - age, s.43-44

32 - O sıralarda Bolşeviklerin gösterdiği başarıların itilaf Devletlerini zaafiyete düşüreceğine inanılıyordu.

33 - Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, ist.1969, s.110

34 - Mustafa Kemal Paşa'ya Dokuzuncu Ordu Müfettişliği görevi verilip de gideceği zaman, Harbiye Nezareti'nde Fevzi (Çakmak) Paşa, Cevat (Çobanlı) Paşa ve Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa bir araya geldiler. Görüşmeler sonunda Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'uda bir mukavemet (direniş) tesis etmesi ve diğerlerinin de ona her yönden yardımda bulunmaları lüzumuna karar verdiler. O sırada Fevzi Paşa, Harbiye Nazırı, Cevat Paşa ise Genel Kurmay Başkanı idi. (H.Naşıit Ulug, age, s.41-42)

35 - Atatürk, age, s.40-44

baskılar yaparak engellemeler yapmasına yolaçmaktadır. Daha dikkatli olunmalıdır. Henüz herşey anlaşılmiş değildir. Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alınmasından sonra yerine Kazım (Karabekir) Paşa'nın tayin edilmesi bunu göstermektedir. Çünkü Kazım Paşa da ortak kararlarda yer alan birisidir. Bu durumda amacın bir müddet daha saklanması fayda vardır. Hal böyle iken açıktan açığa Sivas'ta bir kongre toplamak tehlikeli olacaktır. İşler kararsız ve programsız bir şekilde yürütülmektedir. Sivas Kongresi'nin toplanması iyi düşünülmeden acele alınmış bir karardır. İngilizler'in vakitsiz baskısını artıracaktır. Anadolu'yu ikiye bölecek bir Sivas işgaline yol açabilecektir. Bundan dolayı ya tehir edilmeli veya ille de yapılacaksa doğuda bir yerde yapılmalıdır. Esasen hemen açığa çıkmak yerine tedbirli olmak, gerek Alman barışı gerekse doğudaki durumun (Bolşevik Hareketi kastediliyor.) göstereceği gelişmeler ve doğuracağı fırsatları beklemek daha iyi olacaktır.³⁷ Bundan dolayı ya tedbirli olmalı ya da hemen iş açığa vurulmalı, ama ikisinden birisi yapılmalıdır.³⁸

Yukarıda arzettiğimiz telgrafından sonra Refet Bey'le bir süre haberleşme kesildi. Refet Bey İstanbul'a dönmemiş olmakla beraber Üçüncü Kolordu Bölgesi'nde herhangi bir yerde de bulunamadı. Mustafa Kemal Paşa'nın kolordu bölgesini terketmemesine dair telgrafı ona ulaşamadı.³⁹

Üçüncü Kolordu Bölgesi'nde bu gelişmeler olurken Erzurum'da Mustafa Kemal Paşa başkanlığında bir kongre toplandı. Bu kongrede yapılan çalışmalar ve alınan kararlar İstanbul hükümeti tarafından isyan olarak nitelendirildi. 30 Temmuz 1919 tarihinde çıkan bir ilanla isyanın elebaşlıları sayılan Mustafa Kemal Paşa ile Refet Bey'in derhal yakalanarak İstanbul'a gönderilmeleri ilgili askeri ve mülki yetkililerden istenildi.⁴⁰ İstanbul'un çıkardığı tutuklama emri ile Milli Mücadele'de yeni bir aşamaya girildi. Artık Mustafa Kemal ve arkadaşlarının çalışmalarını saklamaları gerekmezdi. Çünkü hükümet onları görevlerinden uzaklaştırmakla kalmamış isyancı olarak nitelendirerek tutuklandırılmalarını istemişti. Bu emri uygulayacak gücü ise

36 - Atatürk, age, s.43-44

37 - age, s.43-44; Sebahattin Selek, age, s.268-269

38 - Atatürk, age, s.43-44

39 - age, s.42; Selahattin Güngör, age, s.20

40 - Atatürk, age, s.51; M.Müfit Kansu, age, I.cild, s.88; ATBD, s.79; ATASE yay., 1981, belge no:1737, s.34; İstanbul'dan çıkan tutuklama emrinde Refet Bey'in adının geçmediği, bunun Rauf olması gerektiğine dair Bkz. Fethi Tevetoğlu, age, s.38

kaybetmiş bulunuyordu. Nitekim ne Mustafa Kemal Paşa, ne de Refet Bey tutuklanamamışlardır.

V. SIVAS KONGRESİ'NDE REFET BEY

Erzurum Kongresi'nden sonra Sivas'a geçen Mustafa Kemal Paşa kendisini karşılayanlar arasında Refet Bey'i göremedi. Telgrafla çeşitli merkezlere sordurdu. Ankara'da bulunduğu anlaşılınca, Sivas Kongresi'ne katılması için bizzat davet etti.⁴¹ Refet Bey Ankara'dan Sivas'a geldiğinde kongre başlayalı üç gün olmuştu.⁴² Askeriyeden istifa etmiş olduğu için üzerinde sivil bir kıyafet vardı.⁴³

4 Eylül 1919 tarihinde çalışmalarına başlayan Sivas Kongresi'nde başkan Mustafa Kemal Paşa idi. Ancak 7 Eylül 1919'da gelebilen Refet Bey ise Canik (Samsun)'dan temsilci üye olarak katıldı.⁴⁴ Kongrenin dikkat çekici bir üyesi olarak tanındı. Manda Meselesi hakkında etkili bir konuşma yaptı.

Sivas Kongresi'nin 7 Eylül 1919 tarihinde yapılan Üçüncü Genel Toplantısı'nda İstanbul temsilcisi olarak katılan İsmail Fazıl Paşa bir teklif sundu. Özetle; memleketin içinde bulunduğu durumu nazara verdikten sonra çözüm olarak Amerikan Müzaheretini (Koruyup gözetmesi)'nin kabulünü istedi. Fazıl Paşa'nın bu teklifi inceleme kuruluna sevk edildi. Kurul; Başkan Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Fazıl Paşa, Hami Bey ve Bekir Sami Bey'lerden teşkil edilmişti. Yapılan toplantı sonunda bir rapor hazırlayan kurul bunu kongreye sundu. Raporda Amerikan Mandası'ndan bahsedilmekte ve ülke şartlarına göre bunun nasıl kabul edileceğine dair açıklamalar getirilmekte idi. Fakat Teklif İnceleme Kurulu, raporu hazırlarken Manda kabul edilsin mi edilmesin mi kesin bir görüş ortaya koyamamış ve bu konudaki kesin kararı Genel Kurul'a bırakmıştı. Genel Kurul'da rapor üzerine görüşme açılınca, Manda meselesinin tartışmaya açılması mı yoksa tekrar Teklif İnceleme Kurulu'na gönderilmesi mi gerekir tartışması çıktı. Refet Bey bu sırada söz aldı.

Manda meselesi üzerine konuşmak için kürsüye çıkan Refet Bey önce, Manda'nın bağımsızlığı önlemeyeceği kanaatında olduğunu ve tartışmada bu kanaatta olanlara hak verdiğini ifade etti. Sonra

41 - Atatürk, age, s.61

42 - Selahattin Güngör, age, s.25-26

43 - K. Ekrem Uykucu, 1919'dan 1923'e Kadar Cumhuriyet Tarihi Ansiklopedisi, ist.1973, Bkz., Refet Bele maddesi.

44 - Selahattin Selek, Anadolu İhtilali, ist.1073, s.147-149

Manda konusunda geniş açıklamalara geçmeden, bu konunun Genel Kurul'da görüşmeye açılıp açılmadığını sordu. Teklif sahibi Fazıl Paşa, yanlış anlamalara sebep olduğu için teklifi Hami ve Sami Beyler ile birlikte geri aldıklarını söyledi. Kongre Başkanı Mustafa Kemal Paşa teklifin geri alınmış olduğunu beyan etmesine rağmen Refet Bey konuşmasına devam etti.

Refet Bey Manda meselesi hakkında görüşlerini açıklarken, Amerikan mandasının Avrupalılar'ın mandasına tercih edilmesi gerektiğini, fakat Amerika'nın bunu kabul edip etmeyeceğinin belli olmadığını belirtti. Amerikan Mandasını ise, ülkeyi düşman istilasına karşı koruyacak ne para, ne insan, ne sanayi ve ekonomik güce sahip olunmadığı için bir dayanağa ihtiyaç duyulduğundan ve bunun da en iyisi Amerikan Mandası olacağından dolayı tercih ve teklif ettiğini söyledi. Konuşmasının sonunda; Amerikan isminin açık veya imalı geçtiği bir beyanname ile Amerikan Mandası istenebileceği, ya da Amerikan Kongresi'ne bir mektup gönderilerek onların tutumlarının öğrenilebileceğini ifade ettikten sonra, yaptığı açıklamalar ile yapılacak tartışmalara bir zemin hazırlamış olmaktan memnun olduğunu söyleyerek kürsüden indi.⁴⁵

Refet Bey'in konuşmasından sonra Manda üzerine konuşmak için söz isteyenler oldu. Kongre Başkanı Mustafa Kemal Paşa heyecanı yatıştırmak için görüşmelere on dakika ara verdi. Tekrar başlayan görüşmelerde Manda lehinde ve aleyhinde konuşmalar yapıldı. Akşam olduğu için kongre görüşmeleri kesildiği halde tartışmalar, Refet Bey'i haklı bulanlar ile karşı olanlar arasında gece boyu da devam etti.⁴⁶

Ertesi gün 9 Eylül 1919 sabahı toplanan kongrenin ilk oturumunda Rauf Bey'in teklifiyle Manda görüşmeleri bir sonuca bağlandı. Buna göre Amerikan Kongre'sinin Mandater'liği kabul edip etmeyeceği belli olmadığından, ülke gerçeklerini görmeleri için kongreden bir inceleme heyeti istenmesine ve sonucun beklenmesine karar verildi.⁴⁷ Böylece Sivas Kongresi'nde, bağımsız bir devlet olunması için bütün gücü ile çalışması gereken ülke aydınlarının içinde bulunan ve onların gayretlerini verimsiz kılabilecek bir ukde, geniş bir şekilde tartışılmış bir karara bağlanmıştır. Bu karar bağımsızlığı kazanma mücadelelerine sed çeken bir mahiyette de değildir. Refet Bey bu kararın alınmasında, görüşlere açıklık kazandıran geniş kapsamlı bir tartışma başlatmakla beraber hiçbir zaman bağımsızlık aleyhtarı olmamıştır.

45 - Ulug İgdemir, Sivas Kongresi Tutanakları, Ank.1969, s.38-60, Mazhar Müfit Kansu, age, I.cild, s.244-246; Atatürk, age, s.77-78

46 - M.Müfit Kansu, age, s.246

47 - Ulug İgdemir, age, s.73-75

Sivas Kongresi'nin devam ettiği günlerde Refet Bey zaman zaman tartışmalara bulunduğu yerden görüş beyan ederek katılmakla beraber, uzun açıklamalara girişmedi. Kongrenin son günü yapılan halka açık oturumda son bir konuşma yaptı.⁴⁸

Kongre, 11 Eylül 1919 tarihinde bir beyanname yayınlayarak dağıldı. Beynamede, ülkenin bütünlüğü ve içinde yaşayan halkın kardeş olduğu, ülkede milli kuvvetlere dayalı bir milli iradenin hakim kılınacağı, bunun için topyekün savunma ve direnme kararı alındığı vurgulandı. Eğer hükümet baskı altında kalarak ülkenin herhangi bir yerini terk edecek olursa, ülke bütünlüğünü koruyacak her türlü önlem ve kararın alındığı da belirtildi. Ayrıca Mebusan Meclisi'nin toplanması ve hükümeti denetleme imkanı verilmesi istendi. Beyannamenin sonunda kutsal gayenin yürütülmesi ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olarak birleştirilen, teşkilatın yönetilmesi için bir Heyet-i Temsiliye seçildiği duyuruldu.⁴⁹

Sivas Kongresi'nde seçilen Heyet-i Temsiliye (Temsil Kurulu)'nun başkanı Mustafa Kemal Paşa idi. Refet Bey de bu kurulun dokuz üyesinden birisi olarak seçildi. Temsil Kurulu'nun ortaya çıkmasıyla ülkede, Osmanlı Hükümeti'nin yanısıra yeni bir nüfuz merkezi daha oluşmaya başladı. Geleneksel Osmanlı hükümetinin karşısında Temsil Kurulu ülke çapında etkinlik kurabildiği ölçüde "Kutsal Gaye'sini" gerçekleştirebilecekti.

VI. TEMSİL KURULU DÖNEMİNDE REFET BEY

A. KONYA VALİSİ CEMAL BEY OLAYI

Temsil Kurulu'nun ülkede belirleyici bir rol oynamak üzere öne çıkması, biraz da olayların zorlaması ile oldu. Sivas Kongresi çalışmalarını sürdürürken, çalışmaların sonuçsuz kalması için bir komplo hazırlandığı haberi duyuldu. Damat Ferit Hükümeti İngilizler desteğinde doğuda bir Kürt isyanı başlatarak Sivas'a saldırtmayı kurmuştu.⁵⁰ Kongre Genel Kurulu kendisine karşı yöneltilen bu düşmanca hareketi Damat Ferit'in yaptığı, Padişah'ın durumdan haberi olmadığı tezini öne sürerek, Ferit Paşa'yı Padişah'a şikayet etmek maksadıyla 11 Eylül 1919 tarihinde bir telgraf çekti.⁵¹ Aynı telgraf kolordulara da çekilerek

48 - Ulug İgdemir, age, s.105-106

49 - age, s.113-115

50 - Atatürk, Nutuk, TDTE yay., ist. 1981, s.102-103

51 - age, s.123

İstanbul'a baskı yapılması istendi.⁵² Fakat Padişah'a ulaşamadı. Bunun üzerine durumdan sorumlu tutulan Ferit Paşa kabinesinin istifası istendi. 12 Eylül 1919 tarihinde Kongre ve onun isteğiyle bütün kumandanlıkların Sadaret'e çektikleri telgraflarda, Ferit Paşa kabinesi istifa edip milletin istediği bir hükümet başa geçinceye kadar, hükümetle idari başın koparıldığı ve İstanbul'la her türlü haberleşmenin kesildiği ilan edildi.⁵³ Ferit Paşa hükümeti direndi, istifa etmedi. Anadolu'da bir merci boşluğu olmaması için 14 Eylül 1919 da yayınlanan bir bildiri ile Kongre kararları doğrultusunda Temsil Kurulu'nun duruma el koyduğu, her türlü haberleşmenin Temsil Kurulu'yla yapılacağı bütün vilayet ve kumandanlıklara ilan ve emredildi. Bu konuda farklı görüş taşıyanların 15 Eylül öğleye kadar bildirmeleri de istendi.⁵⁴

Temsil Kurulu'nun ülkede duruma el koyduğunu bildiren telgrafına birçok itiraz ve tenkitler geldi. Bunlar içinde Temsil Kurulu'na bazı tavsiyelerde bulunanlar,⁵⁵ sorular soranlar,⁵⁶ kararın tehirini isteyenler,⁵⁷ protesto ederek tanımayanlar,⁵⁸ vardı. Kazım Karabekir Paşa da İstanbul'la haberleşmenin kesilmesi ve alınan son kararların aceleyle getirilmiş olduğu, bunları "hazmettirmek için zaman ve kuvvet sarfetmek gerekeceği" kanaatini taşımaktaydı.⁵⁹

Sivas Kongresi'nin toplanmasından sonra baş gösteren zorlukları Refet Bey önceden görmüştü. İngiliz baskısının artacağını işgal tehlikesinin çoğalacağını, ülkede karışıklıkların artacağını tahmin etmişti. Bu konuda askeriye istifası üzerine Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telfraf hatırlanmalıdır.⁶⁰ Refet Bey, Sivas Kongresi'nin bir milli hükümet kurmaya kadar varacak gelişmelere kapı açabileceğini de biliyordu.⁶¹ Tahminlerinde yanılmadı. Sivas Kongresi dağılmadan İstanbul ile bağlar koparıldı. Temsil Kurulu, Sivas'ta ülke çapında toplanan delegeler adına, bütün kumandanlıkların ve vilayetlerin kendisinin

---

52 - age, s.123

53 - age, s.126

54 - age, s.128-129

55 - age, s.130-131-152

56 - age, s.130

57 - age, s.130

58 - age, s.131

59 - age, s.131-132; Kazım Karabekir, age, s.234

60 - Bkz., Resmi görevinden istifa etmesi; Ayrıca, Atatürk, age, s.43-44

61 - Ali Fuat Cebesoy, age, s.75-76

emirlerine göre hareket etmesini isteyerek adeta milli bir hükümet gibi bir durum aldı.

Temsil Kurulu'nun askeri ve mülki bir merci olarak ortaya çıkmasına karşı tavır alanlardan birisi de Konya Valisi Cemal Bey idi. Ferit Paşa Kabinesi'nin Anadolu'da önemli bir dayanak noktası olmuştu. Konya'da Ordu Müfettişi olan Cemal Paşa'nın İstanbul'a gitmesi, yine orada bulunan Kolordu Kumandanı'nın da İstanbul'a gitmesi ile Konya ve havalisi tamamen Vali Cemal Bey'in hükmü altına girmiş oldu. Bu tehlikeli gelişmeyi durdurmak ve Vali Cemal Bey'i etkisiz hale getirmek için Temsil Kurulu Başkanı Mustafa Kemal Paşa, "maksadı yakından anlamış birisi olarak" Sivas'ta bulunan Refet Bey'i Konya'ya gönderdi.⁶²

Temsil Kurulu tarafından bir komutanın Konya'ya gönderildiğini haber alan Konya halkı valiye karşı ayaklandılar. Vali Cemal Bey bunun üzerine hapisshane de ne kadar tutuklu varsa çıkararak silah dağıttı ve kendisine ait bir kuvvet oluşturmak istedi. Fakat halkın hareketine karşı durulamayacağını anlayarak 26 Eylül 1919'da bir yük treniyle gizlice İstanbul'a kaçtı.⁶³

Temsil Kurulu askeri ve mülki merciiyetiyle ilgili genelgesinden sonra buna, itiraz eden ve açıklama isteyen komutan ve mülki idarecileri ikna etmeye çalıştı. Bir kısmı ikna oldu ve Temsil Kurulu'nu kabul etti. İkna olmayanlar ise çeşitli şekil ve usullerle etkisiz hale getirildiler ki, bir örneği Konya Valisi Cemal Bey olayıdır.⁶⁴ 11 Eylül 1919 tarihinde başlayan Temsil Kurulu'nun bu aktif çalışması semeresini 2 Ekim 1919'da verdi. Bu tarihte Damat Ferit Kabinesi istifa etti. Yerine Milli Mücadele'ye yakınlığı ile bilinen Ali Rıza Paşa Kabinesi kuruldu.⁶⁵

Ali Rıza Paşa Hükümeti'nde Harbiye Nazırlığı'na Mersinli Cemal Paşa'nın⁶⁶ getirilmesi, Temsil Kurulu ve ona bağlı

62 - Atatürk, age, s.151

63 - Atatürk, age, s.151; Mazhar Müfit Kansu, age, s.318-320; Naşit Ulug, age, s.152; Nalan Seçkin, 1920-1970 İlk Meclisten Kalanlar, Ank.1970; Selahattin Tansel, age, s.126

64 - Atatürk, age, s.129-172

65 - Atatürk, age, s.173

66 - Mersin'li Cemal Paşa Konya'da Yıldırım Orduları Kıtaaatı Müfettişi olarak bulunduğu sıralarda, Mustafa Kemal Paşa Dokuzuncu Ordu Kıtaaatı Müfettişi idi. Aralarında yaptıkları yazışmada ülkenin kurtuluşu yolunda aynı şekilde düşünmekte olduklarını gördüler. 5 Temmuz 1919'da Cemal Paşa kurmayı tasarladıkları milli kuvvetlere gizlice yardımlar koparabileceğini umarak görevinden izin alıp İstanbul'a geçti. Damat Ferit Hükümeti ise onu İstanbul'da alakoydu ve bir daha da görevine iade etmedi. O günden sonra göz hapsinde tutulan Cemal Paşa bu defa Ali Rıza Paşa Kabinesi'nde Harbiye Nazırlığı'na getirildi. (M. Müfit Kansu, ⁹⁷S. 69-72; Kamil Erdem, Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler, ist. 1975, s. 265-270)

komutanlıklarda bir iyimserliğin doğmasına sebep oldu. Çünkü Cemal Paşa Temsil Kurulu'nu tanıyan ve aynı gayeye inanan birisi idi. Milli Mücedeleğe yardımcı olabilirdi. Bu düşüncelerle Temsil Kurulu kolordulara bir telgraf çekerek; Harbiye Nazırlığı'na getirilen Cemal Paşa'nın bu münasebetle yayınlayacağı ilk tebliğine cevap olmak üzere bir telgraf çekmelerini istedi. Bu telgrafta bütün kolordu komutanları Temsil Kurulu'nun isteklerini aynen isteyeceklerdi. Temsil Kurulu o günün şartaları içerisinde Harbiye Nazırı aracılığı ile uygun gördüğü atamaları gerçekleştirmek istiyordu. Bu istekler arasında "sebepsiz yere istifaya mecbur edilen Refet Bey'in o sırada bulunduğu Konya'da Onikinci Kolordu Komutanlığı'na⁶⁷ tayin edilmesi ve böylece bir haksızlığın önlenmesi" de vardı.⁶⁸

Temsil Kurulu'nun isteği doğrultusunda kolordular Cemal Paşa'ya telgraf çektiler. Cemal Paşa bu telgraflara cevap olmak üzere Temsil Kurulu'na gizli bir mektup gönderdi. Mektupta; Temsil Kurulu'nun isteklerinin çeşitli şekillerde karşılanabileceği ifade edilirken bazı istek ve önerilere de yer verilmekteydi. Refet Bey'in örtülü bir isim kullanmak şartıyla Aydın Cephesi Kuvvayı Milliye Kumandanlığını yürütmesinin uygun bulunduğu bumeşya bildirildi. Ayrıca, Cephe kumandanları, ilgili resmi ve milli kumandanlar ve uzmanlar ile müzakere edilerek Aydın Cephesi hakkında bir milli plan yapılması da istenilmekte idi.⁶⁹

B. AYDIN CEPHESİ'NİN KURULMASI

Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın mektubundan sonra Konya'da bulunan Refet Bey buradan Aydın Cephesi'ne gönderildi. Yunan ilerleyişine karşı Salihli ve Aydın'da askerlik kurallarına göre bir cephe kurulması için Refet Bey özellikle seçildi. Mustafa

67 - Temsil Kurulu o sırada boş olan Onikinci Kolordu Komutanlığı'na uygun bulunduğu bir tayin yaptırmak istiyordu. Konya'da Vali bulunan Cemal Bey, İstanbul'un yaklaşımlarına uymadığı ve şahsi isteklerine alet edemediği için, birçok kolordu komutanını ya sürgün ettirmiş, ya da istifaya zorlayarak uzaklaştırmıştı. Mesela Fahrettin Bey'in sürgün bir tayinle istifasına sebep oldu. Son kolordu komutanı Sait Paşa ise valinin aleti olmamak için istifa etti. Yeni bir tayin de olmadığından bu makam boştu. (Atatürk, age, s.151 ve *Mamîl Erdeha*, age, s.265-297)

68 - Atatürk, age, s.176; Kazım Karabekir, age, s.322; Fethi Tevetoğlu, age, s.47

69 - Mazhar Müfit Kansu, age, s.518-519

Kemal Paşa bu işi onun başaracağına inanıyordu.⁷⁰ Nazilli Mevki Komutanı Servet Bey örtülü ismiyle 1919 yılı Kasım ortalarında Nazilli'ye gelerek görevine başladı. Nazilli'ye gelişinde kendisini o güne kadar cepheyi idare eden Demirci Mehmet Efe ve Zeybekleri'nden oluşan bir saygı kıtası karşıladı.⁷¹

Refet Bey incelemeler yaparak cephenin mevcut durumunu anlamak istedi. Cephe asker ve efelerle oluşturulmuştu. İyi idare edilmediği için de yeniden ve askeri kurallara göre kurulmak ihtiyacı hissedilmişti. Önce cephenin asker kanadını temsil eden tümen komutanı ile efelerin başı Demirci Efe ilişkilerini ele aldı ve bir düzene soktu.⁷² Sonra cepheyi genel olarak incelemek maksadıyla bölgede geziye çıktı. Esasen böyle bir gezi Mustafa Kemal Paşa'nın istediği raporun hazırlanması için mutlaka yapılması icab eden bir görev idi.

Mustafa Kemal Paşa Yunan ilerleyişinin tehlikeli bir hal olması üzerine Nazilli-Aydın cephesinin düzenlenmesi hakkında bir plan hazırlamış ve bunu komutanların tartışmasına açmıştı. Bu planın bir nüshasını da 10 Aralık 1919'da Nazilli'de Refet Bey'e gönderdi. Planı incelemesini, yerinde uygulama kabiliyeti olup olmadığını araştırmasını ve bu konuda kendisine bir rapor vermesini istedi.⁷³

70 - Atatürk, age, s.252

71 - M.Şefik Aker, İstiklal Harbinde 57.Tümen ve Aydın Milli Cidali, İst.1957, s.9-13

72 - age, s.13

73 - Mustafa Kemal Paşa'nın 10 Aralık 1919'da komutanların görüşüne açtığı Batı Cephesi'nin kurulması hakkındaki taslak planı Refet Bey'e açıklayan telgrafı şöyledi.; "Bu güne kadar gerek siyasi girişimlerimiz, gerekse askeriye'nin geniş desteğini gören Kuvayı Milliye'nin fedakarlıkları ile sadece Yunanlılar Aydın'da durdurulabilmiştir. Bütün ülkenin düşman istilasından kurtulması esas gayesi olan Temsil Kurulu'muz bu başarı sayılamıyacak durumu şu sebeblere bağlamaktadır.

1- Osmanlı hükümetinin yanlış siyaseti sebebiyle gayr-ı resmi de olsa en geniş yardımda bulunmayışı

2- Bu gibi durumlarda bütün maddi ve manevi kuvvetlerin bir elden idaresi gerekirken bunun yapılmayışı

Hal böyle iken, Yunanalıları Aydın vilayetinden çıkarmak için ya bütün varlığımızla saldıracağız veya, harp-sefer tarzında bir hareket düzenleyerek onları taciz edip kendiliğinden gitmelerini sağlayacağız. Bunun için toplayabildiğimiz ve mevcut olan kuvvetleri yeniden düzenledik. Buna göre; hareket mntıklararı üçe ayrılmış olup bunlara, Kuzey Cephesi, Salihli ve havalisi ile

-----
 Aydın ve havalisi cepheleeri adı verilmiştir. Gerçekte bu cephelere 66'ncı, 23'ncü, 53'ncü tümen komutanlarının komuta etmesini uygun görüyorsak da bu durum hareketimizin devlet eliyle yürütüldüğü görüntüsünü vereceğinden, gayr-ı resmi bir gönüllü imzasıyla hareketin idaresi uygun olacaktır. Bu maksatla Demirci Efe'nin Aydın ve havalisi kumandanlığında kalması hiçbir ihtilafa meydan vermeyecek mütalaasındayız. Daha işin başından itibaren 14ncü Kolordu, 17nci Kolordu gibi hareket etmeyip meseleyi bir milli vazife olarak telakki ederek işe sahip olunması Kuzey Cephesi'nde maksadı evvelce olduğu gibi bu günde tamamıyla temin edecektir.

Bizzat 23ncü Tümen Komutanı Ömer Lütfü Bey'in de asla karşı olmadığı gibi Salihli mıntıkasındaki teşkilatın tanzim ve meydana getirilebilmesi cidden tardire şayandır. Dolayısıyla adı geçenin bu güne kadar olduğu gibi bundan sonra da bu mıntıka ile meşgul olmasını rica ederiz.

Demirci Efe ve fedakar arkadaşlarının genel bir hareket esnasında arzu edilen başarıyı sağlayabilmeleri için şöyle bir şey düşünüldü:

Temsil Kurulu üyelerinden sabık 3ncü Kolordu Kumandanı, bilhassa cepheleerde askeri meziyetlerini herkese tanıttırmış olan cesur, gayretli, fedakar arkadaşımız Albay Refet Beyefendi'nin doğruca Temsil Kurulu'na bağlı olmak üzere, izmir ve havalisi Umum Kuvayı Milliye Kumandanlığı'nı üzerine almak lütfunda bulunduğu, aşağıda izah edeceğimiz şekilde çalışacağı, bölgede bugünden itibaren kolordu ve tümen komutanlıkları ve en yüksek rütbeli mülki memurların birçoğunun gayr-ı resmi olarak mümkün olan yardımda bulunmalarını, şimdiye kadar kıymeti hepimizce bilinen hamiyet ve fedakarlıklarından bekleriz.

Umum Kuvayı Milliye Kumandanlığı'nın doğrudan doğruya emir ve kumandasına verilen mıntıka Aydın vilayeti ve Konya vilayetinin Burdur livası olup, milli harekate fazla yardım maksadıyla Umum Kuvayı Milliye Kumandanlığı'na Afyonkarahisar, Isparta, Kütahya livalarından talep edeceği yardımı bu livaların mülki ve askeri amirleri ve Milli Müdafaa Teşkilatları derhal karşılaması gerekmektedir.

Umum Kumandanlık'ın yukarıda beyan edilmiş olan askeri hareket tarzalarından birisini kabul edinceye kadar bilhassa Aydın ve havalisi Kuvayı Milliye'sini düzeltme ve teşkil etmesi ve Kuzey Cephesi ve Salihli mıntıkalarındaki vaziyeti görerek ona göre bir karar ittihaz edilmesi için bu mıntikalarda seyahat eylemesi lazımdır.

Harekat başladığı zaman Umum Kumandanlık'ın vazifesini kolaylaştırmak maksadıyla Salihli ve Aydın havalisi mıntıka kumandanlıklarını doğrudan doğruya idare ve kuzey bölgemizin adı geçen cephe kumandanlığı tarafından idaresi uygun görülmektedir.

Albay Refet Beyefendi'nin örtülü bir isimle asıl görevini

Temsil Kurulu namına Mustafa Kemal Paşa'nın hazırladığı plan ana hatlarıyla; Refet Bey'in Söke havalisinde 2000 kişilik bir Kuvayı Milliye'yi süratle hazırlamasını, 57nci Tümen'in bu kuvvete bir top ve bir makinalı tüfek bölüğü vermesini öngörüyordu. Plana göre; Aydın Cephesi, Gediz Çayı ayırım çizgisi olmak şartıyla iki gruba ayrılacak, bu çayın kuzeyindeki kuvvetlerle Kuzey Grubu ve güneyindeki kuvvetlerle Güney Grubu oluşacaktı. Refet Bey maiyetine bir kolordu verilmek suretiyle Güney Grubu'nu sevk ve idare edecekti. Doğrudan doğruya Umum Anadolu Kumandanı namındaki Mustafa Kemal Paşa'ya bağlı olacaktı.⁷⁴

Refet Bey cephe bölgesini tanımak için geziye çıktı. Bu gezi uzunca bir süre ve cephe bölgesinin dışında da devam etti. Temsil Kurulu Refet Bey ile irtibatı kaybetti. Bu arada Refet Bey çeşitli merkezlerden bilgi vermekle yetiniyordu. Mustafa Kemal Paşa Refet Bey'in bu tutumunu Nutuk'ta anlatırken; onun yabancı subaylarla

-----
yapması dış siyasetimizin durumu açısından uygun olacağı düşünülmektedir.

Hareketin selameti açısından Nazilli, Aydın, Muğla, Denizli, Burdur livaları, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetler'nden ikişer temsilci seçilerek Nazilli'de bir Heyet-i Merkeziye vücuda getirilip, Aydın Havalisi Milli Levazım Heyeti'nin bu Heyet-i Merkeziye'ye bağlanması lazımdır. Milli Levazım Heyetleri tanzim edecekleri bütçeyi mıntıkaları dahilinde usülüne uygun olarak iane suretinde temin edeceklerdir. Eğer Heyet-i Merkeziye mıntıkası buna yetersiz kalırsa, durumu Umum Kuvayı Milliye Kumandanlığı'na arz edecek, Umum Kumandanlık da yukarıda dolaylı olarak kendisine bağlanan mıntıkalardaki kaynaklardan temine çalışacaktır. Usülsüz iane toplanması yasaktır.

Milli erlerin toplanması Umum Kumandanlık ile Kolordu Asker Alma Şubesi Başkanları arasında kararlaştırılacak bir şekle göre olmalıdır.

Silah ve Mühimmat temini hususunda asıl kaynak ordudur. Ancak kolordu mıntıklarının çoğunda bulunan silah depolarındaki tüfeklerin mekanizmaları alınmış olduğundan, Umum Kumandanlık'ın talep edeceği miktarda tüfek tedariki mümkün olmadığı takdirde, ne kadar mekanizmaya ihtiyaç duyulduğu Kolordu Kumandanlıkları tarafından İstanbul'dan gizlice istenip temin edilecektir.

Aydın vilayeti hakkında Temsil Kurulu'muzca düşünülen hususlar yukarıda açıklanmış olup bu meseleye bir şekil verilmeden sizin de düşüncelerinizin bilinmesine lüzum görüldüğünden, acil olduğunu gözönüne alarak, fikrinizin beyanını istirham ederiz. Temsil Kurulu namına Mustafa Kemal (ATASE K:2078, D:2, F:4)

görüşmeler yaptığını öğrendiklerini ve bundan kaçınması gerektiğini kendisine bildirdiklerini söylemektedir. Sonra, Refet Bey'in Nazilli'den ayrılıp Balıkesir'de Kazım Paşa'ya uğradıktan sonra Bandırma'ya geçtiği, oradan bir Fransız torpidosi ile İstanbul'a giderek arkadaşlarıyla görüştüktan sonra, Bursa'ya geldiğini bildirdiğini anlatan Atatürk, Nazilli, Balıkesir, Bursa yolunun nasıl olupta İstanbul'dan geçtiğini bir türlü anlayamadığını söylemektedir "ve nihayet Refet Bey'in bu hafif hareketi Aydın ve Salihli Cephelerinde düzenli ordunun kurulmasına kadar ciddi bir sevk ve idare kurulamamasına sebep oldu." demektedir.⁷⁵

Refet Bey ise, bu seyahatı esnasında Temsil Kurulu'nu bilgilendirmek için çektiği telgraflarının cevaplarını alamayacak kadar dahi, bir yerde beklemeden hareket ederek gezisini tamamladıktan sonra, Temsil Kurulu'na bir anlamda gezi raporu mahiyetinde, 14 Aralık 1919 tarihinde şu telgrafı çekti: "Balıkesir'den gizli olarak İstanbul yoluyla Bursa'ya giderek yine Balıkesir Salihli yoluyla Karahisar'a döndüm. Burada Fahrettin Bey'le beraber cephe hakkında bazı kararlar verdik. Aralık 14'de Aydın'a hareket ediyorum. Daima hareket halinde bulunduğum için seyahatim esnasında yazılan telgraflarınızı ancak büyük bir gecikmeyle dönüşümde toplanmış olarak buldum. Balıkesir'e dönünce uzun bir yazıyla bilgi arz etmiştim. O arz ettiklerim bu konuda Temsil Kurulu'ndan yazılan talimata cevap olup, talimatın bana gelişinden önce yazılmıştı ve tabii bütün cephe hakkında tetkiklerde bulunmak zorunda olduğum için vaziyeti görmeden bir şey yazmak benim için mümkün değildi.

Halbuki, Konya'dan geçen yaver Cevad (Abbas, M.Kemal Paşa'nın yaveri)'ın Fahrettin Bey'e söylediklerine ve Fuat Paşa'nın Kayseri'den Fahrettin Bey'e yazdığına bakılırsa, Sivas'taki arkadaşlarım (Temsil Kurulu) en lüzumlu bir zamanda kendilerini terk ettiğim ve cephedeki işleri kabul etmediğim zehabına uğramışlar. Bu zehabın nasıl doğduğunu anlamıyorum. Benden istediğiniz nazari ukalalık değil, tabiatıyla malumat ve mütaleadır (Olduğu gibi bilgi ve yorumdur.). Zaten sizin talimatınızda bile bir karar verebilmeliğim için mntıkaları bizzat görmeliğim lüzumu tasdik olunmuştu. Aldığım vazifeyi bir gayret ve fedakarlıkla ifa ettiğime arkadaşlarımın kati kanaati olduğunu duyarsam çok sevinirim.

Gezdiğim gördüğüm yerlerde, gerek cephede ve gerekse gerilerde, her tarafta üzüntü verici bir ihmâl ve anarşi sınırsız bir suistimal var. Cephe, Yunanlılar'ın bir taarruzuna karşı

koyacak bir halde değil. Hemen her tarafta durum insanı ikrah ve isyan ettirecek bir halde. Yunanlılar'ın son taarruzundan sonraki neticelerden Aydın'a ait kısmını doğru dürüst bilmiyorum. Fakat Akhisar Cephesi ile Salihli Cephesi'ndeki birkaç yüz kişi doğal olarak karşı koyamadılar ve Yunanlılar General Milen'in talep ettiği hattı işgal ettiler.⁷⁶

Fahrettin Bey (Konya'da 12nci Kolordu Komutanı) evvelce verdiğimiz karar gereğince, Uşak ve Alaşehir'e sürülen Nizamiye Alayları'nın Harbiye Nezareti'nce İngilizler'in talebi üzerine geri çekilmesinin emredildiğini söyledi. Verilen emirleri uygulatmıyorum. Alaşehir'deki Alay'ı milis haline getireceğiz. Ömer Lütfi Bey orada Milli Kumandan olmayı kabul etti. Pek yaman olan Alaşehir Cephesi'nin durumu bakalım bundan sonra ne olacak.

Cephe gerileri hakkında yeni bir projem var. Karahisar'da bir Umumi Heyet-i Merkeziye teşkil etmek. Fakat elde istihdam edilebilecek kimse yok. Herkes mel'un, İstanbul ise kayıtsızdır. Zabit değil fırka kumandanı dahi göndermek aklından geçmiyor.⁷⁷ Göndermek istese bile kimse gelmiyor. Hükümet yardımından başka etrafımda sırf vatan aşkına her türlü tehlikeyi göze alarak çalışacak kimse bulamıyorum. Hep menfaat ve mevki hissi fakat herhalde muvaffak olmak lazım ve muvaffak olacağız...

Tekmil cephe için bir kumandanlık üzerinde ısrara lüzum yoktur. Acil haberleşmeler suretiyle birlik ve beraberliği temin mümkün olacaktır. Esasen şimdi icraata girişmeden evvel teşkilat ile uğraşmak lazım. Bilhassa yalnız Kuvayı Milliye ile düşmanı tard etmek katıyyen mümkün değildir. Cepheye mücavir tümenlerin seferberliğini yaptırmak bir zarurettir.

Yusuf İzzet Paşa (Bursa'da 14ncü Kolordu Komutanı) ile görüştüğümde Paşa, Sivas'ın (Temsil Kurulu) cephe hakkındaki düşüncelerini açıklayan detaylı talimatındaki umumi bir kumandanlığa itirazcı bir tavır takındı. Bunun kendi Kolordu Kumandanlığı hakkına bir tecavüz olacağını söyledi (Zira Umum

76 - Anadolu itilaf Kuvvetleri Başkomutanı İngiliz General Milne (Milen), İzmir ve civarı işgal hududunun Paris görüşmelerinde alınan kararlar doğrultusunda genişletilmesi gerektiğini ve herhangi bir çatışma olmaması için Osmanlı Hükümeti'nin tedbir almasını istedi. Milne hattı olarak tarihimizde yer alan işgal sınırı; Bademiye güneyinden Ayasuluğa; İzmir vilayeti sınırı ile Umurlu'dan Menderes nehrine uzanan çizgi ve etrafını içine alıyordu. (ATASE; K:2708, D:2, F:2)

77 - Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta; Harbiye Nazırı'na, savaşta pişmiş genç kurmaylardan seçilerek dört beş subayın Nazilli'de Refet Bey emrine verilmesini yazdığını, bu yazıdan Refet Bey'i de haberdar ettiğini söylemektedir (Atatürk, age, s.252).

Kumandanlık emrinde bulunması planlanan birlik ve sahaların bir kısmı 14ncü kolorduya ait idi.). Hep hissiyat-ı şahsiye fakat dikkate almağa mecburuz.

Temsil Kurulu'nun Ankara'ya geleceğini duydum. Böyle olursa cephede birliğin bizzat Temsil Kurulu'nca sağlanması daha kolay olur. Fakat şimdilik şunu söyleyeyim ki, Kuzey Cephesi dahi tamamen heyuladan ibaret. Vatanın bu kısmı da anarşi içinde.

İstanbul'da kendimi göstermemek üzere bir gün kaldım. İstanbul'a gidişim garip bir mecburiyet ile oldu. Balıkesir'deki Heyet-i Milliye'ye ve tümen komutanı Kazım (Özalp) Bey'e, o havalide memur bir Fransız subayı müracaat ederek,, Fransız Genel Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Lebon namındaki zatın Kuvayı Milliye amilleri ile temas etmek istediğini söylemiş ve aralarında Bursa'da bir mülakat kararlaştırılmış. Bu subay Fuat Paşa ile benim dahi bu mülakatda bulunmamı istemiş. Fuat Paşa'nın Sivas'ta olduğundan dolayı gelemeyeceğini anlamış ve Kazım Bey'den bir tavsiye mektubu alarak ve beni Konya'da zannederek Konya'ya gelmiş. Bulamayınca meseleyi açmaksızın Fahrettin Bey'in aracılığıyla geçen ayın (Kasım) sonlarında Balıkesir'de bulunup bulunamayacağımı sordu. Başladığım seyahate rağmen o tarihlerde Balıkesir'de bulunabileceğim cevabını verdim. Balıkesir'de Kazım Bey'den meseleyi öğrendim. Mülakat günü kararlaştırıldığı halde Anzavur meselesi sebebiyle ne Yusuf İzzet Paşa ve ne de Kazım Bey yerlerinden ayrılamıyorlardı. Bu müşkil vaziyetten kurtulabilmek için benim gitmem gerekti. Halbuki Balıkesir'den Bursa'ya karadan gitmek şakiler sebebiyle mümkün değildi. Onun için İstanbul üzerinden gittim.

Hacı Bey, Bekir Sami Bey ve ben Amiral'le görüştük. Meselenin esası Adana ve havalisi hakkında cereyan etti. Amiral; işgalin geçici olduğunu, Filistin, Suriye ve Adana'nın aynı mesele olup konferansta hallolunabileceğini söyledi. Bu ifade dikkate değer. Fransızlar'ın Adana hakkındaki emelleri ile Suriye hakkındaki emellerinin aynı olduğu anlaşılmaktadır.

Ben Amiral'e, Suriye ile Adana meselesinin bizim için aynı olmadığını ve Adana'nın herhalde hayati bir mahiyeti olduğunu söyledim.

Amirali, herhalde konferans kararlarına karşı gelip kainata harp ilan etmeyeceğimize inandığını söyleyerek, İngiliz veya Almanlar ya da Bolşevikler'le herhangi bir hususta anlaşıp anlaşmadığımızı anlamak istedi.

Ben de, kainata harp ilan etmek istemediğimizi ve hiç kimse ile de anlaşmadığımızı, fakat memleketimizin parçalanmak istenmesine karşı kainata harp ilan edeceğimizi ve böyle bir halde her nereden yardım görürsek o yardımı kabul edeceğimizi söyledim.⁷⁸

Refet Bey'in; çıktığı gezi ve Temsil Kurulu ile bir süre kesiliş sebebini, İstanbul'a gidiş sebebini ve bu gezi sonunda elde ettiği bilgi ve kanaatlarını sunduğu telgrafına, Temsil Kurulu namına Mustafa Kemal Paşa 29 Aralık 1919'da cevap verdi. Mustafa Kemal Paşa Refet Bey'e verdiği bilgiler için teşekkür ettikten sonra samimiyetinden asla şüphe etmediklerini, haber alamadıkları için endişe ettiklerini, İstanbul'da bulunuşunu gizli istihbarattan haber almış olduklarını, fakat şimdi sebebini de öğrenip ferahladıklarını bildirdi.⁷⁹

Refet Bey komutasını üzerine almak ve askeri kaidelere göre kurmak üzere gönderildiği Aydın Cephesi'ni gezip gördükten sonra karargahına döndü. Demirci Mehmet Efe'den komutayı alması gerekirken almadı. Nutuk'ta bu olay şöyle anlatılmaktadır. "Refet Paşa Demirci Mehmet Efe'den kumandayı almaya lüzum ve bunda bir fayda görmemiş veyahut, kimbilir, belki de kumandaya el koydurulmamış. Demirci Efe'nin maiyetinde kurmay subay gibi vazife görmeyi daha faydalı ve önemli görmüş... Refet Paşa bize bunu bildirdi. Bölgesel şartları yerinde görmüş olan bir zatın kararının yanlışlığını söylemek genellikle zordur. Çünkü ya Refet Paşa'nın gördüğü gibi, Efe'nin kumandasını devam ettirmek ve ona yardımcı olmakta fayda vardı veya, Refet Paşa o cephenin kumandasına bir takım sebeplerden dolayı el koyamıyordu."⁸⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın bölgesel şartlar dediği, Refet Bey'in kararlarına etki eden sebep ve olaylar nelerdi ? Önce Aydın Cephesi'nin geçmişine bakmalıyız. Refet Bey'in bölgede göreve başlamasından kısa bir süre önce Ali Fuat (Cebesoy) Paşa 9 Eylül - 23 Ekim 1919 tarihlerinde kuvvetli bir cephe kurmak için çalışmış fakat başarılı olamamış, Yunan ilerleyişi durdurulamamıştı. Bunun üzerine cepheden alınarak tekrar Ankara'daki kolordusunun başına iade edilmişti.⁸¹ Refet Bey böyle bir cepheyi yeni baştan ele alıp düzenlemek durumundaydı. Alacağı önlem ve kararların herkesin bildiği ve yapabileceği, beklenen türden olmaması normaldi. O doğal olmayan şartlarda ve daha önce başarısız bir görevi başarmak için gönderilmişti.

Nazilli'ye varınca, Demirci Efe'nin "Aydın ve Havalisi Umum Kuvvayı Milliye Kumandanlığı" ünvanını kaldırmak ve bütün milli kuvvetlerin kumandanlığını askeri kumandasında toplamak Refet

79 - ATASE, K:2708, D:2, F:7,3

80 - Atatürk, age, s.252-253

81 - Refet Bey'in örtülü bir isimle Aydın Cephesi'nde çalışmasını isteyen Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Ali Fuat Paşa'nın da Ankara'da 20'nci Kolordu Kumandanlığı'na iadesinin uygun olacağını, Temsil Kurulu'na gönderdiği gizli mektupta bildirmişti (Mazhar Müfit Kansu, age, s.518-519).

Bey'in de aklında olan bir konu idi.⁸² Fakat daha da güçlendirilmesi tek çözüm yolu olarak ve hatta düzenli askeri birliklerin bile dönüştürülmesi uygun bulunan Kuvayı Milliye'yi,⁸³ şahsında temsil eden Demirci Efe'yi bir tarafa koymak yerine ondan yararlanmayı tercih etti. Ayrıca bölge halkının ruh yapısını iyi bilen, gerekirse halk üzerinde zora dayalı baskılar kurabilen, Nazilli'de divan-ı harp kurup kendine göre kanunlar uygulayan Demirci Efe'nin metodlarını, halkın desteğini yanına çekmek isteyen Temsil Kurulu adına faaliyet gösteren Refet Bey uygulayamazdı. İçinde bulunulan şartlar Demirci Efe'nin mevcut durumunun devamını gerektiriyordu.⁸⁴ Bu sebeplerin yanında bir de; "Aydın Cephesi'nde hareketin devlet eliyle yürütüldüğü görüntüsünü vermemek için, gayr-ı resmi bir gönüllü imzasıyla cephe idaresinin uygun olacağını düşünen Temsil Kurulu'nun, bu maksatla Demirci Efe'nin Aydın ve Havalisi Kumandanlığı'nda kalmasının ihtilaf sebebi olmayacağını" söylemiş olması vardı.⁸⁵ Çünkü Hükümeti; ateşkes şartlarına uymamakla -sık sık verdiği notalarla- suçlayan, Batı Anadolu itilaf Kuvvetleri Genel Komutanı General Milne'in baskılarına karşı siyasi sorumluluklarından uzak tutmak o sırada çok önemli görülüyordu. Bu resmi ordu kuruluşunda bulunduğu halde el altından Kuvayı Milliye'ye yardım eden kumandanların rahat hareket edebilmeleri için gerekliydi.⁸⁶ Bundan dolayı Temsil Kurulu'nca da benimsemiş olan Demirci Efe'nin komutan olarak yerinde bırakılması zaten ihtilaf yani tartışma konusu olmamalıydı.

Refet Bey Nazilli'ye vardığı ve ilk incelemelerini yaptığı zaman Demirci Efe'nin, fazlasıyla İstanbul'un etkisinde kalmış olduğunu gördü. Temsil Kurulu ve onun fikirlerini tam benimseyememişti. Bunda çevresinin geniş ölçüde payı vardı.⁸⁷ Bu şartlar altında, cephenin komutasını üzerine alıp Demirci Efe'yi uzaklaştırması halinde onu ve kuvvetlerini kaybetmeyi göze alacaktı. Bir tek ferde bile ihtiyaç duyulan bir yerde ve bir zamanda bu kayıp göze alınamazdı. Bu da Refet Bey'in Demirci

82 - Bkz. M.Şefik Aker, age, s.10

83 - Alaşehir'deki Alayını milis (Kuvayı Milliye) haline getiren Ömer Lütfü Bey'in bu davranışını takdirle karşılayan Mustafa Kemal Paşa'nın bu düşüncesi hakkında Bkz. Dipnot 73, (ATASE, K:2708, D:2, F:4) ve Refet Bey'in Mustafa Kemal'e çektiği telgraf; (ATASE, K:2708, D:2, F:79 Kuvayı Milliye'nin geçici bir süre gereğine inanıldığını göstermektedir.

84 - M.Şefik Aker, age, s.10

85 - Bkz. Dipnot 73, Mustafa Kemal Paşa'nın 10 Aralık 1919 tarihli telgrafı (ATASE,K:2708, D:2, F:4)

Efe'den komutayı almamasına bir sebep olmuştur.

Refet Bey Demirci Efe'den cephenin komutasını almakta acele etmedi. Bu arada onu etkilemeye çalıştı ve bunu başardı. Demirci Efe'nin Temsil Kurulu ve Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olan tereddütlerini tamamen ortadan kaldırdı. Hürriyet ve itilaf Partisi taraftarları ve Kuvayı Milliye aleyhtarı olan danışmanı Nuri Bey'i yanından ve bölgeden uzaklaştırdı. Askeri danışmanı Yüzbaşı Tahir'i görevinden aldı. Demirci Efe'yi onun en muktedir olduğu zamanda bunlara razı edebildi. Bundan sonra da 29 Aralık 1919 tarihinden itibaren cephedeki Kuvayı Milliye'yi 57nci Tümen'e bağladı. Demirci Efe'yi cephe gerisi asayiş ve hizmetlerde görevlendirdi. Bundan sonra bir süre daha "Harekatın gayr-ı resmi bir gönüllü imzasıyla yürütülmesi endişesinden dolayı" Demirci Efe, Kuvayı Milliye Kumandanı ünvanını taşımaya devam etti.⁸⁸

Refet Bey, 6 Şubat 1920'de verdiği emirle, Büyük ve Küçük Menderes Havzaları Bölgesi'nde bulunan bütün nizami ve milli kuvvetleri, Menderesler Grubu adı altında yeni bir teşkilat içinde topladı.⁸⁹

Refet Bey Aydın Cephesi Komutanı görevini yürütürken, doğrudan cephe ile ilgili olmayan işler de yaptı. Bunlardan birisi Antalya depolarındaki silah ve mühimmatı Kuvayı Milliye'ye kazandırmasıdır. Antalya'da silah ve mühimmat depolarında bulunan önemli sayıda cephaneye ve silahtan İtalyan işgalinde olduğu için yararlanamıyordu. Refet Bey İtalyanlar'la görüşmeler yaptı. Antalya depolarında bulunan silah ve cephaneyi Mart 1920 başlarında Kuvayı Milliye'nin Sarayköy depolarına naklettirmeyi başardı.⁹⁰

Temsil Kurulu kararlarına karşı soğuk bir davranış içine giren, Konya'da 12'nci Kolordu Komutanı Fahrettin Bey sorununu da Refet Bey halletti. 21 Mart 1920 tarihinde Temsil Kurulu aldığı bir kararla bu işe Refet Bey'i görevlendirdi.⁹¹ Fahrettin Bey'in Kolordusu'na bağlı 23'ncü ve 57'nci Tümenlerin milli cephede yer almakta olması, ayrıca Konya'nın hassas bir bölge olması için

86 - M.Şefik Aker, age, s.10

87 - age, s.10

88 - age, s.22-23; Sıtkı Aydın, Güney Batı Anadolu 'da Kuvayı Milliye Hareketi, (Basılmamış Doktora Tezi), Ank. 1988, s.229

89 - Sıtkı Aydın, age, s.229; M.Şefik Aker, age, s.23

90 - M.Şefik Aker, age, s.32

91 - Fahrettin Bey sorunu şöyle başladı: 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali üzerine Ankara'da Temsil Kurulu aldığı bir kararla Anadolu'daki bütün mülki ve askeri makamların, işgal altındaki İstanbul Hükümeti'ni tanıyamayacaklarını ve her türlü

önemini artırmakta idi. Bu durumun hemen düzeltilmesi gerekiyordu. Meselenin üzerine hasasiyetle gidilmeliydi. Çünkü küçük rütbeli subaylara kadar ihtiyaçların çok olduğu bir zamanda, davaya az çok yakınlığı olan böyle kumandanların hemen gözden çıkarılması doğru olmazdı, ve kazanılmaya çalışılmalıydı. Bunların yanısıra, emrindeki kolordusuyla açıkça karşı koyma eylemine girişmesi Milli Dava'ya ağır bir darbe olurdu.

Önemine göre bütün ayrıntıları hesaplayan Refet Bey, önce Albay Fahrettin Bey'le telgraf irtibatı kurarak son günlerde ortaya çıkan olayları yüz yüze görüşüp tartışmak istediğini söyledi. Bu teklifini öyle ustaca yaptı ki, kendisini Konya'ya davet ettirdi. Konya'ya giderken de hazırlıklı gitti. Nazilli'den yanına, Demirci Efe ve 100 kadar Zeybek'ten başka bir bölük de süvari

-----

yazışma ve haberleşmeyi kestiklerini ilan etti. Bu, itilaf Devletleri ve İstanbul Hükümeti için bir duyuru, Anadolu'daki mülki ve askeri merkezlere emir olarak tamim edildi ve uyulması istendi. Esasen Temsil Kurulu önceden bir plan hazırlamış bunu da Harbiye Nazırı Fevzi Paşa da dahil Bursa'da 14'ncü Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa, Konya'da 12'nci Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey ve diğer bütün kumandanlara bildirmiş bulunuyordu. Şimdi İstanbul'un işgal edilmesi üzerine hazırlıklı bulunan Temsil Kurulu, bunu fırsat bilerek köprüleri atmış, İstanbul Hükümeti'ni tanımadığını ilan etmek suretiyle itilaf Devletleri'ne harp ilan etmişti. Oysa; Fevzi Paşa, İzzet Paşa ve Fahrettin Bey bu işgalin harp ilanına sebep olmaması gerektiğine, vatan ve milletin yararı için itilaf Devletleri ile iyi geçinmek gerektiğine ve İstanbul Hükümeti'ne bağlılığa devam ediyorlardı. Dolayısıyla da Temsil Kurulu kararlarına özellikle Bursa'da 14'nci Kolordu Kumandanı İzzettin Paşa ve Konya'da 12'nci Kolordu Kumandanı Fahrettin Paşa uymadılar. Fevzi Paşa Temsil Kurulu kararlarına uymayıp İstanbul'a bağlılığı tercih ederek başka kumandanların da olacağını tahmin ediyordu. Fakat telgraf hatları ve postaneler Temsil Kurulu'nca kontrol altına alındığından bunların İstanbul ile irtibatları mümkün değildi. Bunun üzerine Harbiye Nezareti'nden; Anadolu'da İstanbul'a bağlı en kıdemli komutan olan İzzet Paşa'ya kurye ile gönderilen bir emirle, Anadolu'daki İstanbul yanlısı birliklerle irtibata geçmesi ve gerektiği gibi davranılması istenildi. Yani bir nevi Anadolu Genel Kumandanı yapılıyor ve Temsil Kurulu yanlılarına karşı bir cephe oluşturuluyordu. İşte bu durumda iken

aldı. 3 Nisan 1920'de Sarayönü'ne geldiği zaman⁹² telgraf şebekesinin merkezi olan burada aldığı önlemlerle, Konya'nın dışarıları ile olan irtibatlarını kesti ve Konya üzerine büyük kuvvetlerle geldiği haberini yaydı. Sonra Fahrettin Bey'le makina başında yaptığı görüşmede; Sarayönü'nden ileri geçemediğini, buraya gelerek görüşmelerinin daha doğru olacağını, gelirken vali ve eşrafı da beraber getirmesini istedi ve onu buna ikna etti.

Sarayönü istasyonu'na trenle gelmiş olan ve burada görüşme talep eden Refet Bey'i görmeye gelirken Fahrettin Bey, yanında Muhipler Cemiyeti üyesi Vali Suphi Beyi ve Konya eşrafını da getirdi. Refet Bey görüşmelerin trende yapılmasını teklif etti. Teklif kabul edildi. Burada bir konuşma yapan Refet Bey, milli harekete taraftar olmaları gerektiğini, karşı olanların hatalı olduğunu anlattı. Fakat görüşmelerle bir sonuç alınamayacağını anlayan Refet Bey önceden hazırladığı planı uyguladı. Görüşmeler için girilen vagonun kapılarına nöbetçiler dikmiş ve kimseyi dışarı çıkarmamalarını emretmişti. Makinistin yanına nöbetçi koymuş ve gereken talimatı önceden vermişti. Hat boyunca, Ankara'ya kadar yolların açık tutulması için bütün istasyonlara gerekli talimatlar verilmiş bulunuyordu. Refet Bey'in bir işaretiyle tren hareket etti ve hiç durmadan Ankara'ya kadar vardı.

Fahrettin Bey sorunu bir oldu bitti ile halledilmiş oldu. Trendekilerin yapabilecekleri hiçbir şey yoktu. Yarı tutuklu olarak 4 Nisan'da Ankara'ya vardılar. Onları istasyonda Mustafa Kemal ve Ali Fuat Paşa'lar karşıladı. Fahrettin Bey bir süre misafir edildi. Ona İstanbul'daki durum ve Temsil Kurulu'nun çalışmaları anlatıldı. Bunun üzerine Fahrettin Bey memleketin içinde bulunduğu gerçekleri anlayarak Temsil Kurulu'na bağlı, birlikte çalışmayı kabul etti ve görevine iade edildi.⁹³

izzettin Paşa'ya, bağlılığı kabul eden ve muhabereye girişenlerden birisi de 12'nci Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey idi (Ali Fuat Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, ist. 1953, s.325

92 - Ali Fuat Cebesoy, age, s. 334-341

93 - Abdurrahman Özgen, Milli Mücadele'de Türk Akıncıları, ist. 1982, s.91, ATBD, Şubat 1989, sy.87, Belge no;216 ve 2118; Cumhuriyet Tarihi Ansiklopedisi, Refet Bele mad., Selahaddin Tansel, age, III.cilt, s.65

VII- TBMM'NE KARSI İSYAN HAREKETLERİ

A-DÜZCE BOLU İSYANLARI

Refet Bey 24 Nisan 1920'de acele Ankara'ya çağrıldı. Düzce, Gerede, Hendek, Taraklı, Mudurlu, Beypazarı, Nallıhan bölgelerinde peş peşe isyan haberleri alınıyordu.⁹⁴ İsyanın genişleme istidadı göstermesi üzerine M. Kemal Paşa isyan ve kargaşanın Ankara'ya doğru yayılarak geliştiğini, yanına küçük de olsa bir kuvvet alarak hemen Ankara'ya gelmesini Refet Bey'e bildirdi.⁹⁵ Demirci Efe'nin zeybeklerinden oluşan 200 kişilik bir kuvvetle⁹⁶ yola çıkan Refet Bey, Mayıs ayı başlarında Ankara'ya geldi. Bir süre dinlendikten sonra Nallıhan üzerinden geçerek 20 Mayıs'ta Mudurnu'ya geldi.⁹⁷ Burada Binbaşı Nazım, Yarbay Arif, Binbaşı İbrahim emrindeki kuvvetlerden oluşan gücün sevk ve idaresini ele aldı.⁹⁸ Refet Bey'e verilen emre göre; Mudurnu'ya saldırması beklenen asilere karşı savunma yapacak, saldırıyı kırdıktan sonra karşı taaruzla işlerini bitirecekti.⁹⁹

94 - Ankara'da TBMM'in açıldığı günlerde Gerede, Hendek, Taraklı, Mudurnu, Beypazarı, Nallıhan olayları bir birini izleyerek ve üst üste patlak verdi. Etnik yapının çeşitliliği, eskiden beri saray çevrelerine yakın oluşlarının yanı sıra boğazlar ve çevresinde sağlam hakimiyet kurabilmek için yakın alanlarda tampon bölgeler oluşturmaya çalışan itilaf Devletleri'nin desteğinde bu oyuna gelen İstanbul Hükümeti'nin kışkırtmalarına uygun ve İstanbul'a yakın bir mevkide yer alan bu bölgeler tam bir anarşi yuvası halini almış, özellikle TBMM'ne karşı isyan hareketleri cahil halk arasında geniş bir taban bulabilmişti.

95 - TSK Tarihi, İstiklal Harbinde İç Ayaklanmalar, ATASE yay, Ank. 1974 s.51

96 - ATASE: K: 2711, D: 15, F: 10

97 - ATASE: K: 2710, D:11, F: 21

98 - Ali Fuat Cebesoy, age, s.401

99 - ATASE: K:2710, D:11, F:44

Düzce'de toplanan asiler, doğuda Refet Bey ile batıda Çerkez Etem arasında sıkışıp kaldılar ve işin ciddiyeti karşısında bir uzlaşma yolu aramaya başladılar. Ellerinde daha önce esir almış oldukları TBMM Milletvekillerinden Hüsrev ve Osman Bey'leri arabulucu olarak ileri sürdüler. Mudurnu'da Refet Bey'den görüşme talebinde bulundular. Asilerin yanından gelen milletvekilleri asilerin uzlaşmakta samimi oldukları izlenimi edindiklerini söylediler.¹⁰⁰

Refet Bey bir taraftan isyanı bastırmak için gerekli hazırlıklarını sürdürürken, diğer taraftan onlarla görüşme yapmayı da uygun buldu. Ankara'ya durumu ve düşüncelerini bildirdikten sonra cevap beklemeden Bulanık'a asilerle görüşmek üzere hareket etti. M.Kemal Paşa dan gelen cevapta ise, "hiç bir surette ateş hattının ilerisine geçilmemesi" isteniyor ve durum hakkında ayrıntılı bilgi bekleniyordu.¹⁰¹ M.Kemal Paşa bu kesin tutumun sebebini daha sonraki bir yazısında "Komutanlar şahıslarını ve kıtalarını tehlikeden korumalıdır. Gönderdiğimiz kuvvetler cephelerde daha çok işimize yarayacak, oralarda berbat edilmemelidir."¹⁰² demek suretiyle açıklamaktadır.¹⁰³

Refet Bey asilerle yaptığı görüşmeleri ertesi gün 24 Mayıs 1920'de Ankara'ya özetlerken; asi liderlerinin kimliklerini, karakterlerini sayıp döktükten sonra, "onları uzlaşma arayışına iten sebep; elebaşılarda arasındaki anlaşmazlıklardır. Girdikleri yolun çıkmaz olduğunu anlamış gibiler" demekteydi. Yazısının devamında; asilerle bir anlaşma yaptığını buna göre, isyan bölgelerinde şiddetli cezalar uygulamama vaadine karşılık asilerin daha önce ele geçirdiği top, tüfek, cephane ve esirleri iade etmeyi, milli meclisi tanımayı, İstanbul'la münasebeti kesmeyi milli teşkilatlanmaya dahil olmayı, düşmana karşı ortak hareket etmeyi kabul ettiklerini bildiriyordu. Bu anlaşmaya göre asilerin dağılmaları gerektiğini, ancak onlar dağılsalar da dağılmasalar da

100 - TSK Tarihi, İç Ayaklanmalar, s.63

101 - ATASE:k:2710, D:11, F:48

102 - ATASE:k:2710, D:11, F:79

103 - Refet Bey'in asilerle görüşmesinden bir ay önce 22 Nisan 1920 de benzer bir olay yaşanmıştı. isyanın başladığı ilk günlerdi. Asiler 24'üncü Tümen kumandanı Yarbay Mahmut'u görüşmeye davet ettiler Buna inanan Mahmut Bey tedbirsizce giderken asilerin tuzağına düşmüş, kıtasını dağıtıp silah ve mühimmatını ele geçirmişler kendisini öldürmüşlerdi. (TSK Tarihi, İstiklal Harbinde İç Ayaklanmalar.)

kendisinin öğleden sonra harekete geçeceğini, dağılmamış olurlarsa savaşaacağını ekliyordu.¹⁰⁴

Refet Bey'in asilerle görüşmeler yapma, anlaşma eğilimlerine karşılık, Mustafa Kemal Paşa daha kesin ve sertlik yanlısıdır. Ona göre; Düzce asileri isyanın ilk günlerinde olduğu gibi yine hile yapmaktadırlar. Görüşmelerde zaman kazanarak İstanbul veya belkide İngilizler'den gelecek yardımı bekliyorlar. O sebeple hemen Düzce'ye saldırılmalı ve silahla o bölgeye hakim olunduğu herkese gösterilmelidir.¹⁰⁵

M.Kemal Paşa'nın emri ile taarruza geçen Refet Bey 24 Mayıs 1920'de Düzce hareketine başladı.¹⁰⁶ O sırada Adapazarı ve civarında faaliyet gösteren Ali Fuat Paşa'ya; Düzce asileriyle anlaşma yapıldığını elaltından yaymanın o bölge halkını gevşekliğe iteceğini, böylece Düzce'ye yardıma gelemeyeceklerini,¹⁰⁷ ayrıca Bolu-Düzce hattını kesmesinin iyi olacağını düşündüğünü¹⁰⁸ yazdı ve gereğinin yapılmasını istedi.

Bu arada yapılan keşif ve toplanan bilgilerden, asilerin mevzilenmeye çalıştıkları, dağılmayı düşünmedikleri anlaşıldı.¹⁰⁹

Refet Bey Düzce hareketini Bolu yönünde geliştirmeyi uygun bularak o tarafa yönledi. Sonra Gerede taraflarına sarkmak istiyordu.¹¹⁰ 25 Mayıs 1920'de Bolu asilerden temizlendi. Bir çok asi Düzce'ye kaçtı. Asilerden bir çok ganimet ele geçirildi.¹¹¹

Refet Bey'in Bolu'dan sonra Gerede'ye doğru ilerleme isteğine¹¹² karşılık Ankara'dan gelen 26 Mayıs tarihli emirde; Düzce önlerinde şiddetli çarpışmalar olduğu, o nedenle bu çarpışmalara etkili olacak şekilde hareket etmesi gerektiği bildirildi.¹¹³ Refet Bey Bolu ve Mudurnu'da düzeni sağladıktan sonra ertesi gün yani 27 Mayıs'ta Düzce üzerine hareket edebileceğini bildirmekle¹¹⁴ beraber, 26 Mayıs'ta Çerkez Etem Bey Düzce'ye girdi. Refet Bey 27 Mayıs'ta Düzce'ye geldiği zaman burada savaş bitmiş bulunuyordu.¹¹⁵

-
- 104 - ATASE:K:2710, D:11, F:48,1
 105 - ATASE:K:2710, D:11, F:79
 106 - ATASE:K:2710, D:11, F:44
 107 - ATASE:K:2710, D:11, F:51,3
 108 - ATASE:K:2710, D:11, F:54,2
 109 - ATASE:K:2710, D:11, F:51
 110 - ATASE:K:2710, D:11, F:56
 111 - ATASE:K:2710, D:11, F:58,3
 112 - ATASE:K:2710, D:11, F:56,1
 113 - ATASE:K:2710, D:11, F:58,8
 114 - ATASE:K:2710, D:11, F:67
 115 - ATASE:K:2710, D:11, F:53,1

Düzce'de bir gün kalan Refet Bey, o günü gerekli hazırlıkların yapılması¹¹⁶ ve düzen sağlanması¹¹⁷ ile geçirdikten sonra ertesi gün 28 Mayıs 1920'de tekrar Bolu'ya döndü.¹¹⁸

Bolu'dan Gerede üzerine geçerek isyan bastırma hareketine devam eden Refet Bey'in amacı, Düzce'den kaçan 200 kadar isyancının yeni tahriklere meydan vermeden tedip edilmesi idi. 31 Mayıs 1920'de Gerede asilerden temizlendi.¹¹⁹ Refet Bey bu hareket hakkında Ankara'ya bilgi verirken, Abaza ve Eğri Ahmet Çetelerinin kaçmış olduklarını, köylülerin köyelerine dağıldığını, halktan silahların toplandığını bu arada birçok esir, ganimet, silah ve mühimmat ele geçirildiğini yazmaktadır.¹²⁰

Bolu-Düzce ve Gerede bölgesindeki isyan bir hafta süren başarılı bir hareketle bastırıldı. Bölgenin TBMM'nin hakimiyeti altına alındığını ve asayişin sağlandığını meclis başkanlığına çektiği telgrafla rapor eden Refet Bey; "Davamızın meşrutiyeti sayesinde meydana gelen seri başarı bütün arkadaşlarımızın hürmet nazarlarına ve BMM'ne arz edilir." demektedir.¹²¹

Bolu-Düzce isyanlarının bastırılmasında, Refet Bey'in halkla olan ilişkileri önemli rol oynadı. Halkın hoşlandığı tarzda konuşmalar yapması onları anlamaya çalışması halkın sevgi ve güven duymalarında etkili oldu.¹²² Refet Bey'in halkla kolay ilişki kurabildiğini onun Nazilli Aydın Cephesi'nde görev yaptığı sıralarda da görüyoruz. Denizli eşrafından Gerede'de Refet Bey'e gelen bir telgraf bu duruma bir örnek oluşturmaktadır. Telgrafta; saygı ve kazanılan son başarıları tebrik ifadelerini müteakip "Bölgeden ayrılmandan sonra burada dava adına yapılan haksızlıklar öyle bir hal aldı ki, eğer dönüşünü bekliyor olmasaydık tahammül edemezdik" denilmektedir.¹²³ Bu ifadeler onun halk arasında nasıl görüldüğünü ortaya koymaktadır.

B- ÇERKEŞ VE EREĞLİ OLAYLARI

Refet Bey Gerede'de iken Nazilli'den beraberinde getirdiği

116 - ATASE:K:2710, D:11, F:52,3

117 - ATASE:K:2710, D:11, F:53,1

118 - ATASE:K:2710, D:11, F:58,14

119 - ATASE:K:2710, D:11, F:52,7

120 - ATASE:K:2710, D:11, F:52,6

121 - ATASE:K:2710, D:11, F:23; Tefvik Çavdar, Milli Mücadele Baş-larken Sayılarıyla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye, Milliyet Yay.,1971,s.326

122 - ATASE:K:2709, D:10, F:1

123 - ATASE:K:2709, D:10, F:1

zeybekleri tekrar cepheye gönderdi.¹²⁴ Çünkü Batı Cephesi'nde bir Yunan taarruzu bekleniyordu. Fakat iç taraflarda da henüz tam bir durulma yoktu. Bolu olaylarından sonra Çerkeş ve civarında karışıklıklar ve asayişsizlik ortaya çıkmış bulunuyordu. Bunlara ilaveten bu bölgeye yakın olan Ereğliye Fransızlar 200 kişilik bir askeri güç çıkarmışlardı. Bu olaylar üzerine Refet Bey bölgeye gönderildi.

Gerede'den hareket eden Refet Bey 12 Haziran 1920'de Çerkeş'e geldi. Burada karışıklıklara yol açan suçluları bulup cezalarını verdi. Nazilli'ye geri gönderdiği zeybeklerin yerine Çerkeş'li gönüllülerden bir atlı kuvvet hazırladı. Bu kuvvete gerekli silah takviyesi için Ankara'dan bir makinalı tüfek takımı istedi.¹²⁵

Refet Bey Çerkeş'te düzeni tamamen sağladıktan sonra Kastamonu kazalarına geçmek, oralarda şöyle bir görünüp gözdağı vermek, daha sonra Ovacık üzerinden Safranbolu'ya geçmek istiyordu. Böylece bölgede devlete güven ve emniyeti iade edecekti.¹²⁶ Safranbolu'dan Devrek'e geçerek burada Ereğli'yi işgal etmiş olan Fransızlar'a karşı hazırlayacağı harekatı düzenleyecekti. Fransızlar'a karşı bir harekat düzenlenmesi emrini bizzat Mustafa Kemal Paşa 10 Haziran'da vermişti. Devrek'ten Araç, Kastamonu ve Çankırı'ya uğrayacak, oralarda görülen isyana duyarlılığa karşı uygun önlemler alacaktı.¹²⁷

Refet beyin bölgedeki hareketi içinde en önemli yeri, Fransızlar'a karşı olanı tutuyordu. Refet Bey böyle bir harekat için kendisine yetki veren kararnamenin hazırlanmasında, harekat bölgesinde ki maddi manevi bütün kaynakları kullanabilmesine imkan verilmesini gerekli görüyordu.¹²⁸ Ayrıca harekatı yönetmek emrine verilen Vasfi Bey'i yetersiz görüyor yerine Çolak İbrahim Bey'in tayinini istiyordu. Böylece Fransızlar'a karşı harekat daha önce gerçekleşecekti.¹²⁹

Refet Bey'in Fransızlar'a karşı hazırlayacağı harekat ile ilgili yazışmalar sürerken Fransızlar Refet Bey'e müracaat ettiler. 16 Haziran'da yapılan müracaat, Ankara ile görüşmelerinde Refet Bey'in aracılık yapmasını kapsıyordu. Refet Bey aracı olamayacağını, Ankara ile doğrudan görüşmeleri gerektiğini

124 - ATASE:K:2711, D:15, F:10

125 - ATASE:K:2711, D:15, F:11

126 - ATASE:agb.

127 - ATASE:agb.

128 - ATASE:K:2711,D:15,F:11;K:2711,D:15,F:2,3;
K:2711,D:15,F:2

129 - ATASE:K:2711, D:15, F:26,1

bildirdi. Fransızlar bundan sonra Ankara ile temasa geçtiler. Yapılan görüşmeler neticesinde Fransızlar Ereğli'yi boşaltmaya askerlerin buradan çekmeye razı oldular.¹³⁰ Ereğliye karşı Refet Bey'in hazırlayacağı hareket da böylece kalmış oldu.

C - ÇANKIRI, ÇORUM, YOZGAT HAREKATI

Refet Bey'in Çerkeş'te bulunduğu sıralarda Yozgat bölgesinden isyan haberleri gelmeye başladı.¹³¹ isyanın Çankırı ve Çorum taraflarına da yayılacağından endişe eden Mustafa Kemal Paşa, Refet Bey'in o havalide etkili olacak bir konumda bulunmasını istemekteydi.¹³² Bu telgrafından iki gün sonra 16 Haziran 1920'de isyanın daha da genişlediği ve hemen Çankırı'ya gitmesi gerektiğine ve hareket gününü bildirmesine dair bir yazı daha gönderdi.¹³³ Refet Bey cevap olarak, Çankırı'ya 19 Haziranda hareket edebileceğini,¹³⁴ ve bir gün önceden askeri bir kuvveti yola çıkaracağını bildirdi.¹³⁵

Çerkeş'ten ayrılmadan önce Refet Bey, buraya muktedir bir merkez komutanı atanmasını istiyordu. Kendisi ayrıldıktan sonra olayların yeniden başlamasından çekiniyordu. İyi bir merkez komutanı tedariki için bir çok yazışmalar ve girişimler yaptı, gerekli önlemleri aldı.¹³⁶

Kocasinan'da bulunan kuvvetlerini Çankırı'ya sevk ederken Refet Bey onlara yollarda ve konaklarda uyanık olmalarını, Çankırı da şehrin dışında konaklamalarını, şehirde çok sayıda askerin dolaşmasının önlenmesini tavsiye etti.¹³⁷

Bu arada günlük gelişmeler hakkında Refet Bey sürekli bilgilendirilmekteydi. Gelen haberlere göre Yozgat isyancıların eline düşmüş, asiler Mecidiye'ye doğru ilerlemektedir. İsyancıların ilerleyişini durduramayan bölgeden toplanmış olan milli müfrezeler kaçıp dağılmıştır. Bu gelişmeler çerçevesinde Refet Bey'in

130 - ATASE:K:2711, D:15, F:59;K:2711, D:15, F:72

131 - Haziran 1920 ortalarında Yenihan ve Zile'de başlayan isyan hareketleri, buraların asilerden temizlenmesi üzerine, Yozgat taraflarına kaydı.(ATASE:K:2711, D:15, F:35 ve F:36)

132 - ATASE:K:2711, D:15, F:36

133 - ATASE:K:2711, D:15, F:50,1

134 - ATASE:K:2711, D:15, F:60,1

135 - ATASE:K:2711, D:15, F:60

136 - ATASE:K:2711, D:15, F:58

137 - ATASE:K:2711, D:15, F:62

muhtemelen Çankırı'da kuvvetlerini topladıktan sonra Yozgat'a gönderilebileceği bildirildi. Hazırlıklarını ona göre yapması istendi.¹³⁸

20 Haziran 1920'de Çankırı'ya gelen Refet Bey, çalışmalarına ara vermeden devam etti. Bir taraftan kuvvet toplama işiyle uğraşırken diğer taraftan asayişi sağlayacak önlemler aldı. Bu meyanda asayişi ihlalde önemli rolü olan asker kaçağı ve bakaya askerini toplayıp cepheye sevk etti.¹³⁹

Çankırı'ya geldiği gün Ankara'dan gelen bir emirde, Alaca'dan asilerin bir müfrezeyi esir aldıkları, Çorum'da asilere karşı kullanabilecek bir güç bulunmadığından gerekli tedbirlerin Refet Bey tarafından alınması acil olarak isteniyordu.¹⁴⁰ Refet Bey, Son gelişmeler hakkında Çorum mutasarrıfından bilgi istedi.¹⁴¹ Mutasarrıf, Sungurlu, İskilip ve Osmancık'ta durum sakin olmakla beraber Çorum'da isyan çıkma ihtimalinin yüksek olduğunu bildirdi.¹⁴² Bu olaylar üzerine 24 Haziran 1920'de Çankırı'dan ayrılan Refet Bey, topladığı kuvvetlerle İskilip üzerinden Çorum'a hareket etti.¹⁴³

Refet Bey yolda Genel Kurmay Başkanlığı'ndan bir emir aldı. Emirde, Refet Bey kuvvetlerine "Takip Müfrezesi" adı verildiği, Çerkez Etem Bey'in de kullanmakta olduğu "yukarısı yeşil, aşağısı kırmızı renkli ve üzerinde siyah bir kurdela olan" bir flama taşınması gerektiği bildirildi.¹⁴⁴ Tehlikeli bir hal alan Yozgat isyan bölgesine Çerkez Etem de kuvvetleriyle gönderilmiş bulunuyordu.¹⁴⁵ Refet Bey ve Çerkez Etem aynı bölgede birlikte faaliyet gösterecekti.

Refet Bey Çankırı'dan Çorum'a geçti. Kısa bir süre Çorum'da kalıp düzeni sağlamaya yönelik önlemler aldıktan sonra, 28 Haziran 1920'de Mecitözü'ne, 30 Haziran'da da Zile'ye geçti.¹⁴⁷ Geçtiği yerlerde isyancıları cezalandırıyor, güveni sağlayıp düzeni kuruyor gerekli önlemleri aldıktan sonra bir başka yere hareket ediyordu.

138 - ATASE:K:2711, D:15, F:76

139 - ATASE:K:2711, D:15, F:68

140 - ATASE:K:2711, D:15, F:76

141 - ATASE:K:2711, D:15, F:60,2

142 - ATASE:K:2711, D:15, F:88,1

143 - ATASE:K:2711, D:15, F:102 ;K:2711, D:15, F:101

144 - ATASE:K:2711, D:15, F:76

145 - ATASE:K:2711, D:15, F:60,2

146 - ATASE:K:2711, D:15, F:132

147 - ATASE:K:2711, D:15, F:134

148 - ATASE:K:2711, D:15, F:136

Zile'den sonra yapacağı harekate bölgede bulunan Çerkez Etem'in de katılmasını teklif eden¹⁴⁸ Refet Bey'e Genel Kurmay Başkanlığı cevap olarak, Çerkez Etem Bey'in cepheye geçmesinin kararlaştırıldığını, kendisinin ise Zile'den Yenihan'a geçmesi, buralardaki asileri temizledikten sonra Akdağmadeni'ne geçmesi gerektiği bildirildi. Zile, Kırşehir, Akdağmadeni çizgisinin doğusunda kalan bölgenin asilerden temizlenmesi planlanmıştı. Planın uygulanabilmesi için bölgede Refet Bey, 3'ncü Kolordu Komutanı Selahaddin Bey ve Binbaşı Cemil Cavit Bey ortak ve koordineli hareket edeceklerdi.¹⁴⁹

Zile'den Ortaköy'e hareket eden Refet Bey, yol üzerinde İğdir nahiyesine uğradı. Karşılıkları yatıştırdı. Elebaşları cezalandırdı.¹⁵⁰ 5 Temmuz'da Ortaköy'e vardığı zaman Çerkez Etem Kuvvetleri'nin burayı henüz terketmiş olduğunu gördü.¹⁵¹ Gördüklerinden sonra Çerkez Etem Kuvvetleri'nin cepheye çekilmesinin gerekli olduğuna kesinlikle inandı.

7 Temmuz'da Ortaköy'den Akdağmadeni'ne hareket eden Refet Bey, 9 Temmuz'da asilerle çarpışarak Akdağmadeni'ne girdi. Bu harekate İbrahim Bey Müfrezesi de katıldı. Refet Bey Akdağmadeni'nde iki gün kaldı. Hükümet organlarına yeniden işlerlik kazandırdı. Asayiş sağlayan önlemler aldı. İbrahim Bey Müfrezesini Akdağmadeni'nde bırakarak Zile'ye döndü.¹⁵²

Refet Bey İbrahim Bey'le birlikte yapılan bu son harekattan

-
- 138 - ATASE:K:2711, D:15, F:76
 139 - ATASE:K:2711, D:15, F:68
 140 - ATASE:K:2711, D:15, F:76
 141 - ATASE:K:2711, D:15, F:60,2
 142 - ATASE:K:2711, D:15, F:88,1
 143 - ATASE:K:2711, D:15, F:102 ;K:2711, D:15, F:101
 144 - ATASE:K:2711, D:15, F:76
 145 - ATASE:K:2711, D:15, F:60,2
 146 - ATASE:K:2711, D:15, F:132
 147 - ATASE:K:2711, D:15, F:134
 148 - ATASE:K:2711, D:15, F:136
 149 - ATASE:K:2710, D:12, F:3,9; K:2710, D:12, F:3,11
 150 - Asilerin cezalandırılmasında Divan-ı Harp Mahkemeleri yetersiz kalmaktaydı. Davaların uzaması ve yargılama usulleri sebebiyle verilen cezaların aksi tesir yapacağından endişe eden Refet Bey, bazen cezaları örfen ve bizzat verdi. Zile'de bu şekilde 22 kişi idam ve 4 kişi de sürgün edildi. (ATASE:K:2710, D:14, F:3,4)
 151 - ATASE:K:2710, D:12, F:3,15; ATASE:K:2710, D:12, F:3,12
 152 - ATASE:K:2710, D:12, F:3,29; K:2710, D:12, F:3,35

çok kötü izlenimler edinmişti. İbrahim Bey Müfrezesi'nin halk içinde yaptığı rezalet ve disiplinsizlikler, soygun ve tacizler, onun ifadesiyle "İslam ve Hristiyan ahaliyi dağlara kaçırmıştı." Refet Beyin Çerkeş ve Gerede'den topladığı ve yanında getirdiği sadık Milli Askerler'i dahi, İbrahim Bey'in adamlarına baka baka yoldan çıkmışlar, disiplinsiz bir hal almışlardı. Nitekim bir kısmı firar etmiş bulunuyordu. Bu durumda onlardan bir yarar beklemeyen Refet Bey, memleketlerine göndermeye karar verdi. Refet Bey; "bu adamlarla bu kısa beraberliğin sonucu olan felaketler bu kadarla kalırsa kendini bahtiyar sayacağını" söylemekte ve halkın rahat ve huzurunun sağlanmasında çareyi Seyyar Jandarma Teşkilatı'nın kurulması'nda bulmaktaydı. Bu konudaki teklifini bildirdiği yazısında, "Allah Kuvvayı Milliye ve beni ve memleketi bu şerefsizlerden kurtarsın " demekteydi.¹⁵³

Refet Bey'in Ankara'ya yazdığı raporlar ve gözlemleri Ankara'nın kararlarını etkilemekte idi. Çerkez Etem'in cepheye çekilmesinden sonra, İbrahim Bey Müfrezesi'nin de düzenli bir şekilde cepheye gönderilmesi için Yozgat'a sevki, Refet Bey'e bildirildi.¹⁵⁴ Böylece isyanları bastırmada ve halkın içinde yürütülen faaliyetlerde milisler yerine düzenli askerlere yer vermeye çalışılmakta idi.

Refet Bey, Mecitözü, Ortaköy, Zile, Alaca gibi isyana zemin olan bölgelerin yüzlerce yıldır ihmal edilmiş yerler olmasının, kıymetli ve kabiliyetli müdür ve memur yüzü görmemiş olmasının, telgraf gibi haberleşme imkanları bulunmamasının tesadüf olmadığını, eşkıyalığın burada yıllardır takibata uğramamış bulunduğunu ve babadan oğula geçen bir meslek halini aldığını, her köyün bir şakisi olduğundan her kim istese bu bölgede başına yüzlerce şaki toplayabileceğini anlatmaktadır.¹⁵⁵ Bu ifadeler yerinde yapılan gözlemlere dayandığı için çok önemli ve etkileyicidir.

Yozgat ve Çorum bölgelerinde etrafı dağılmış ve gücü kırılmış olan isyancıların tekrar toparlanmamaları için takip ve tenkil hareketinin kesintiye uğramadan devam etmesini isteyen Refet Bey'e,¹⁵⁶ Ankara'dan gelen emirde; 3'üncü Kolordu Komutanı Selahattin Bey'le uyumlu hareket ederek Yenihan, Zile bölgesinde

-----
153 - ATASE:K:2710, D:13, F:2; HTBD, Mart 1975, sy. 72,
Belge no:1563

154 - ATASE:K:2710, D:12, F:3,45; HTBD, Mart 1974, sy. 72,
Belge no:1564

155 - ATASE:K:2710, D:12, F:3,40;

156 - ATASE:K:2710, D:12, F:38 ile 39 arasında bulunan numarasız evrak.

takibatı sürdürmeleri, bir an evvel Sivas, Yozgat hattını kurmaları ve Orta Anadolu'da asayışı sağlamaları görevinin kendilerine verildiği bildirildi.¹⁵⁷

Refet Bey bölgede temizlik ve tenkil hareketına başlamadan önce elinde bulunan kuvvetlerine yeni bir çeki düzen vermek istedi. Çerkeş ve Gerede'den getirdiği gönüllü milli askerleri disiplinsizliğe düşmüşlerdi. Daha fazla disiplinsizliğe meydan vermeden memleketlerine geri göndermek üzere 140 atlı tertip etti. Başlarına da hava değişimi alan bir üsteğmeni vererek yola çıkardı.

140 atlı Kadışehri yakınlarında pusuya düşürüldü. Bölgenin dağlık yerlerine çekilmiş olan asi kaçakların ani saldırıları sonucunda 140 kişinin bir kısmı şehit edilmiş bir kısımda esir alınmıştı. Haberi alan Refet Bey, 14 Temmuz'da olay yerine geldi ve ertesi gün asilerle çatışmaya girdi. Gün boyunca devam eden müsademedede sonuç alınamadı. Asiler başarıyla direndiler.

Refet Bey asilerle yapılan çarpışmaları ve gösterilen zaafiyeti o günün sonunda Ankara'ya rapor ederken; asiler karşısında zayıf kuvvetlerle mücadele verdiğini ve madde madde saydığı bazı yardımların kendisine derhal ulaştırılması gerektiğini, ancak yarısını muharebe alanına sürebildiği 120 kişilik bir kuvvete sahip olduğunu, onun da Çerkeş'ten itibaren uzun bir güzergahı hiç istirahat etmeden devamlı mücadele içinde geçirerek yorgun düşmüş olduğunu, silah ve cephane eksiklerinin bulunduğunu, Selahattin Bey'in yardıma gelmiş olmasına rağmen onun da zayıf durumda olduğunu, bütün bunlara ek olarak bir süre önce bölgeden geçen Çerkez Etemi'in halka birçok haksız muamele yapmasından dolayı halkında kendilerini tutmadığını ifade ediyor ve bu nedenlerle eşkiya ile mücadelelerinde zorlandıklarını belirtiyordu. Asilerin başarılı olmaları halinde bölgede yapacağı kötü etkiye de dikkat çekiyordu.¹⁵⁸ Refet Bey'in bu yazdıklarına bakarak isyan bastırma hareketlerinin hangi zorluklar içinde yapıldığı anlaşılabilir.

16 Temmuz 1920 günü Kadışehri yakınlarında kısıtılan asilere karşı Refet Bey ve Selahattin Bey ortak bir hareket başlattılar. Asiler daha fazla direnemediler. Bir kısmı kaçmakla beraber bir kısımda esir alınabildi. Böylece bir asi grubu bir kere daha dağıtılmış oldu.¹⁵⁹

Kadışehri'nden Ortaköy'e dönen Refet Bey,¹⁶⁰ oradan da

157 - ATASE:K:2710, D:12, F:3,45

158 - ATASE:K:2710, D:12, F:3,105

159 - ATASE:K:2710, D:12, F:3,113

160 - ATASE:K:2710, D:12, F:3,136

yaralılarla beraber bir yaylı araba ile, müfrezesini Çorak'ta bırakıp, yanında bir kıta süvari olduğu halde,¹⁶¹ 23 Temmuz'da Çorum'a döndü.¹⁶² At sırtında uzun bir süre dolaştıktan sonra, fırsat bulduğu ilk anda araba ile seyahati tercih edecek kadar yorgun düşmüştü.

Çorum'a dönen Refet Bey güvenliğin devamı için yeni önlemler alma ihtiyacı duydu. 31 Temmuz 1920 tarihini taşıyan bir bildiri yayınladı. Bildiride; 1310 ile 1315 arası doğumluların askerlik şubelerine başvurmaları gerektiğini, silah cephane ve diğer askeri eşyaya sahip olanların teslim etmelerini, son olaylarda yağma edilmiş ise, devlet veya şahıs mallarını en yakın mülki amirliklere teslim etmelerini ilan etti. Bildiri tarihinden itibaren üç gün içinde ilan edilen şartlara uyulmadığı görülürse, suçun derecesine göre suçluların, evlerini yıktırıp mallarına el koymak veya idam etmek yoluyla cezalandırılacaklarını da duyurdu.¹⁶³

Refet Bey Çorum'da düzeni yerleştirme çabaları ile meşgul olurken Bolu, Düzce bölgesinden yeni karışıklıkların çıktığına dair haberler almaya başladı. Bunun üzerine bölgeden sorumlu 3'üncü kolordu komutanına bir telgraf çekti. Asilerin halktan aldığı malların tazmin edilmesinin iyi olacağını malların halka verilmesi esnasında bunların yakalanıp cezalandırılmış bulunan asilerden alınmış olan kendi malları olduğunun söylenmesi gerektiğini tavsiye etti. Böylece halkın yatışacağını ve isyana katılmalarının önlenebileceğini düşünüyordu.¹⁶⁴ Çerkeş mutassarıfına da bir telgraf çekti. Gerede üzerine yürüyen asilere karşı kendilerini savunmaya hazırlanan Gerede'lilere yardım etmeleri en azından telgraflar çekerek onları desteklemelerini istedi. Yanında ve emrinde bulunan 58'inci Alayı bölgeye yardım için yola çıkardığını da ekledi. Son olarak "Çerkeş'liler evvela Allah'a sonra namus ev hamiyetlerine güvenerek kuvvetler yetişinceye kadar üzerlerine düşeni yapmalıdırlar" dedi.¹⁶⁵ Bu suretle uzağında bulunduğu isyan bölgesine biraz gözdağı biraz manevi destek vererek etkilemek istemekteydi. Gerede'ye 58'inci Alay'dan sadece bir tabur yollayabildi. Tabur Çankırı Çerkeş üzerinden geçecekti.¹⁶⁶

Refet Bey bölgeyi tanıyordu. Çektiği telgraflar etkili oldu.

161 - ATASE:K:2710, D:12, F:3,135

162 - ATASE:K:2710, D:13, F:4

163 - ATASE:K:2710, D:13, F:14

164 - ATASE:K:2710, D:13, F:25,6

165 - ATASE:K:2710, D:13, F:64,2

166 - ATASE:K:2710, D:13, F:66

Nitekim Çerkeş mutasarrıf çekilen telgraflara verdiği cevapta istenilenlerin yapıldığını bildirmekteydi.¹⁶⁷

Refet Bey Çorum'da bulunduğu sırada Ankara ile bir çok yazışmalar yaptı. Bunların bir kısmını gezip gördüğü yerlerde tesbit ettiği aksaklıklar ile ilgili raporlar oluşturuyordu. Bu raporların içeriği hakkında bir fikir vermesi bakımından, Ankara'dan raporlara dair gelen bir yazıyı özetle arz ediyoruz. Refet Bey'in birkaç yazısına birden cevap olan yazıda; Milli kuvvetlerin iç cepheden çekilmesi teklifinin kabul edildiği ve İbrahim Bey kuvvetlerinin Ankara'ya çağırıldığı, vazife ve selahiyetler konusu Genel Kurmay Başkanlığı'na havale edilmiş olup, mevcut aksaklığa dikkat çekildiği, mülki teşkilat meselesi haklı bulunduğu ve iç işleri Bakanlığı'na havale edildiği bildirilmekteydi.¹⁶⁸

Ankara ile yazışmaların bir kısmını ise maiyetindeki personel ile özlük hakları teşkil etmektedir. Emrinde bir çok yararlı hizmetler yapmış olanların ödül olarak maaş artışı ve terfilerini talep etti.¹⁶⁹ Beklediği gelişmeler olmayınca sitemkar ve eleştiren yazılar yazmaya devam etti. Gelen cevaplar,¹⁷⁰ onun daha da içerlemesine sebep oldu. Ankara'ya (Genel Kurmay Başkanlığı'na) dokunaklı bir yazı gönderdi. Bu yazıda Refet Bey, kendisini üzen meselenin, umum menfaat ve kurtuluşu ile ilgili hususları talep ettiği halde, kırtasiyeciliğe feda edilmesi olduğunu belirterek üst üste gelen terslikleri sıralamakta; Ankara'dan çekirdek teşkil etmek üzere bir kaç atlı ile bir miktar silah ve cephane istediğini, buna karşılık kaması kırık bir top ve üç kişilik bir müfreze ile yola çıkarıldığını, giderken Jandarma karakollarından toplayabildiği birkaç fişekle Mudurnu'ya indiğini, yalancı pehlivan gibi ortalarda dolaşıp kaldığını, felakete düşmesinin an meselesi olduğu halde, her nasılsa bu olayları atlatabildiğini, topu tüfeği tam olan müfrezelerin yan gelip yatmasına karşılık kendisinin bunca noksan ve yokluk içinde oradan oraya koşturup durduğunu sayıp dökmekte; halen ise esaretten kurtarmış olduğu iki zabitle beraber halsiz düştüğünü ifade etmektedir. İki zabıt istediği ve Ankara'da her bölükte 4 zabıt olduğu halde bunun kendisine çok görüldüğünü, Ankara'da, tehlikeden uzakta alay komutanının yaveri bile zabıt iken, kendisi gibi tehlike içinde koşanların kadro eksikliği ile mücadele verdiklerini belirtmekte, kadrosuna bir tabib istediği zaman baştan savma bir cevap

167 - ATASE:K:2710, D:13, F:64,4

168 - ATASE:K:2710, D:13, F:76

169 - ATASE:K:2710, D:13, F:4

170 - ATASE:K:2710, D:13, F:11

kadrosuna bir tabib istediği zaman baştan savma bir cevap aldığını, Yozgat'a isyan bastırmak için görevlendirilince bir harita talep ettiğini fakat bulamadığını, halen emrindeki küçük rütbeli zabitlerin ödüllendirilmesini istediğini, ancak işin savsaklandığını yazmaktadır.¹⁷¹

Refet Bey'in 31 Temmuz 1920 tarihinde Çorum'dan Genel Kurmay Başkanlığı'na gönderdiği duygu ve sitem yüklü yazısına cevap, o sırada Genel Kurmay Başkanı olan İsmet (İnönü) Bey'den geldi. İsmet Bey Refet Bey'in yazdıklarına hak vermekte, şaşkınlık içinde olduklarını fakat hataları gördüklerini, bunları beraber çözmeleri gerektiğini ifade etmekte ve "şümendüfer boyunda iken en büyük buhranlarda hemen sen imdadımıza yetişir idin. Harb dağlara sardığında aynı buhranlara çare bulmak için biz yine seni çağırdık. Fecirlere kadar beklediniz, biz yine sizi aradık. Şu anda da genel vaziyeti beraber görmek için hemen gelmeni çok rica ederim. Bizi gördüğün zaman hepimizi bütün tasvurlarımızla beraber tekrar çok seveceğini temin ederim" demektedir.¹⁷²

Genel Kurmay Başkanı olan İsmet Bey, Refet Bey'i Ankara'ya davet etti. Refet Bey bu davetin yeni bir görev vermek için çağrı olduğunu düşünmekte idi. Çorum'dan ayrılmadan önce 5'inci Tümen Komutanı'na çektiği telgrafta bu anlayış ifade edilmektedir. Refet Bey ertesi gün Bolu ve Düzce olayları ile meşgul olmak üzere Ankara'ya hareket edeceğini, aslında ne tarafa gideceğini şaşırıldığını, elindeki cephanenin yetersiz, tüfeklerin işe yaramaz ve gösteriş olsun diye taşındığını, çok bedbin olduğunu, her tarafa yetişmek zorunda kaldığı halde hiçbir dayanağının olmadığını yazmaktaydı.¹⁷³

Refet Bey Çorum'dan 13 Ağustos 1920 tarihinde ayrılarak Ankara'ya hareket etti. Yorgundu ve bir görev değişikliğine ihtiyacı vardı.

D - İÇİŞLERİ BAKANLIĞI VE KONYA İSYANI

Ağustos sonlarında Ankara'da bulunan Refet Bey, 6 Eylül 1920'de İçişleri Bakanı oldu.¹⁷⁴ İç işleri bakanı olması

171 - ATASE:K:2710, D:13, F:11,3

172 - ATASE:K:2710, D:13, F:11,2

173 - ATASE:K:2710, D:13, F:74,1

174 - Devlet Mezarlığı için Yapılan Araştırma; (Yayınlanmadı)
Araştırma Heyeti:E.Hv.Tuğg.Hikmet Süer, E.Kur.Alb.Necati Köse, E.Kur.Alb.Nusret Baylan, E.Top.Alb.Hakkı Ertekin.

münasebeti ile aldığı tebrik telgrafları¹⁷⁵ arasında özellikle 12'inci Kolordu Komutanı Fahrettin Bey'den geleni hem samimi idi, hem de o günkü ortak düşüncüyü göstermekteydi. Fahrettin Bey telgrafında; böyle bir makama çoktan beri Refet Bey'in gelmesini istediğini, bozuk giden hükümet makinasındaki İstanbul ve Bizans zihniyetini değiştirebilecek tek kişinin o olduğunu, eğer Refet Bey'de bunu başaramazsa yapılacak tek şeyin "Erciyes dağına çıkıp Hz.İsa'nın yukarıya çekmesini beklemek olacağını" ifade etmektedir. Ona göre; Anadolu'ya Yunan çıkarmasının durma sebebi, İngilizler'in Çarlık taraftarı Wrangel Ordusuna yardım etmeleridir. Bolşevikleri ezdikten sonra sıra Anadolu'ya gelecekti.¹⁷⁶ Bu ifadelere bakarak o günlerde iki konunun zihinleri meşgul ettiği söylenebilir. Birisi henüz hükümet işleri yerine oturmuş değildir; diğeri ise, Yunan çıkarmasının yavaşlaması ve ileri hareketinin durması çeşitli yorum ve beklentileri gündeme getirmiş bulunmaktadır. Refet Bey bu şartlar altında bilhassa hükümetin etkinliğini sağlamak için içişleri Bakanlığına getirilmişti.

Refet Bey'in içişleri Bakanı oluşunun ayı tamamlanmadan Konya'dan isyan haberleri gelmeye başladı.¹⁷⁷ Olaylar üzerine hükümet toplanarak içişleri Bakanı Refet Bey'in giderek durumu müdahale etmesini ve isyanı bastırmasını kararlaştırdı. Emrine bir alay verildi.¹⁷⁸

Konya isyanı Çumra, Koçhisar, Karapınar, Karaman, Ilgın, Akşehir, Seydişehir, Beyşehir, Akseki, Manavgat, Alanya'yı da alacak şekilde genişledi. Refet Bey Konya yakınlarına vardığı zaman asilerin, Horozluk Mevkiinde toplanmış bulunan ve daha fazla yardım alarak güçlenmelerine fırsat vermek istemedikleri, hükümet güçlerine saldırmakta olduklarını gördü. Tam zamanında yetişmişti. Asiler üzerine saldırdı ve onları dağıttı. Dağınık halde kaçanlar sıkı bir takip hareketiyle ağır kayıplara uğratıldı. 6 Ekim'de Konya'ya giren Refet Bey çevre kazalarla haberleşmenin kesilmiş olduğunu gördü. İsyancılar haberleşme merkezlerini ele geçirmişlerdi.

-----

175 - ATASE:K:2710, D:14, F:12; F:12,1; F:12,2

176 - ATASE:K:2710, D:14, F:12

177 - Delibaş Mehmet adında birisi Çumra'da etrafında topladığı birçok asker kaçağı, serseri v.s.ile hükümet konağını bastı, ertesi gün, 3 Ekim 1920 de Konya'ya saldırdı. Vali Konağını ele geçirdi. Valiyi esir aldı. Bu arada birçok asker ve sivil katledildi.

178 - ATASE: K:2710, D:13, F:68

Refet Bey Konya'da iken Çumra'da büyük asi gücü toplandığı haberi geldi. Yeni kuvvetlerle gücünü takviye eden Refet Bey harekete geçmeden önce bir plan yaptı. İsyan hareketi yaygınlaşma eğilimine girmişti. Bunu önlemek için, Afyonkarahisar'dan Ilgın'a kadar olan demiryolu bölgesinin asilerden temizlenmesini 12'nci Kolorduya, Eğridir Gölü bölgesini Demirci Mehmet Efe'ye verdi. Konya'nın güney taraflarının asilerden temizlenmesini de kendi üzerine aldı. 8 Ekim'de tenkil hareketini başlattı. Aynı gün Çumra'yı asilerden temizledi. 9 Ekim'de Karaman'a ulaştı. Buradan kaçan asilerin Sarıoğlan, Dinek, Saray bölgesinde toplandıklarını gördü. 11 Ekim'de harekate devam eden Refet Bey, çarpışmalar yaparak Dinek, Elmasu hattını tuttu. 12 Ekim'de Boyalı, Sarıköy bölgesine çekilen asilerle kanlı çarpışmalardan sonra buraları ele geçirdi. Kaçan asiler Aladağ, Bozkır yönünde çekildiler. Takibe devam eden Refet Bey 16 Ekim'de Bozkır'a girdi. Bozkır Harekatının bilançosu; 22 şehit, 11 yaralı, 10 kayıp oldu. Burada 800 kişilik bir kuvvet bıraktıktan sonra 18 Ekim'de Seydişehir'e ani bir suvari baskını yaptı. Seydişehir ele geçirildi. Kaçamayan asilerden 20 kadarı idam olundu. 19 Ekim'de Beyşehir baskını yaptı. 30 asi de burada idam edildi. 22 Ekim'de son asi sığınağı Çığıl üzerine yürüdü. Asiler dağıldı, evleri yıktırıldı. Böylece Refet Bey Bolu ve Yozgat isyanlarında olduğu gibi Konya ayaklanmasında da çevik saldırılar ve baskın tarzında cesurane hareketler ile isyanı bastırmakta yüksek başarı gösterdi.¹⁷⁹

VIII. GÜNEY CEPHE KOMUTANLIĞI

A - DÜZENLİ ORDU KURMA ÇALIŞMALARI

1 - DEMİRCİ MEHMET EFE OLAYI

Konya isyanını bastıran Refet Bey, Ankara'ya esas görevinin başına döndü. Bir tarafta Konya isyanı sürerken Batı Cephesi'nde

-----

179 - Konya Ayaklanması'nın yazılmasında büyük ölçüde, TSK İstiklal Savaşında İç Ayaklanmalar, s.120-126'dan yararlandık. Esengin Kenan, Milli Mücadelede Hıyanet Yarışması, Ank, 1969
HTBD, Mart 1975, sy.72, Belge no:1566; M. Kemal Atatürk, age, s.440

de ciddi gelişmeler olmuştu.¹⁸⁰ Bu gelişmeler üzerine M.Kemal Paşa Gönüllü Milli Teşkilatı'nı yıkma karar ve politikasını benimsedi. Batı cephesi'ni, Batı ve Güney Cephesi olarak ikiye ayırdı. Cephe komutanlıklarına Düzenli Ordu ve Süvari kütlesi meydana getirmeleri görevi ile İsmet ve Refet Bey'leri tayin etti. Güney Cephesi Komutanı olarak görevlendirilen Refet Bey, daha önce de bu bölgede çeşitli sebeplerle vazifeler ifa etmişti. Düzenli orduyu tek çıkar yol olarak görmesi, bölgeyi tanıyor olması, içişleri Bakanlığını uhdesinde bulundurması gibi özellikleri ile bu göreve bilhassa seçilmişti. Bölgesinde asayiş sağlamak, halktan toplayacağı hayvanlarla bir an önce bir süvari ordusu oluşturmak için bu özellik ve ünvanlara sahip olması gerekli görülmüştü. Refet Bey 9 Ekim 1920'de yeni görevine başlamak üzere Ankara'dan Konya'ya hareket etti.¹⁸¹

Refet Bey Konya'da görevine başlayınca bölgesindeki Milli Kuvvetleri ordu kuruluşuna almaya başladı. Onlara asker elbisesi giydirdi ve eğitim yaptırdı.¹⁸² Bu çerçevede Demirci Mehmet Efe'ye de çağrıda bulundu. Kuvvetlerini ordu kuruluşuna almayı, kendisine askeri bir rütbe vererek bir birliğin başına komutan tayin etmeyi ve düşmanla mücadeleye bu suretle devam etmesini teklif etti. Bu maksatla Konya'ya davet etti. Demirci Mehmet Efe bu daveti samimi bulmadı. Bir tuzak olabileceğini düşündü. Durumu ve ne yolda hareket etmesi gerektiğini gizlice Çerkez Etem'e danıştı. Çerkez Etem Demirci Efe ile aynı görüşte olduğunu, son olaylar karşısında çok dikkatli olması gerektiğini tavsiye etti.¹⁸³

Demirci Efe, Refet Bey ve TBMM hükümetine karşı aktif bir isyan hareketine girişmemekle beraber, bağlı ve güven veren bir

-----

180 - 24 Ekim 1920'de başlayan Gediz Muharebeleri, 24 Ekim'de ağır kayıplarla sona erdi. Türk kuvvetleri Yunanlılar karşısında Dumlupınar'a kadar geri çekildi. Bundan sonra Yunanlılar 1 Kasım'dan itibaren tekrar gerilerdeki kışlaklarına döndüler.

Gediz Muharebeleri'ndeki yenilgi, bir taraftan Ali Fuat Paşa'nın Cephe Komutanlığından alınmasına yol açarken, diğer taraftan da yenilgiye sebep olan Milisler mi, Nizami birlikler tartışmasını başlatmıştı. M.Kemal Paşa gibi Refet Bey'de nizami ordudan yanaydı. Sonunda TBMM'de nizami ordunun kurulmasına karar verildi. Refet Bey'e Batı Cephesi'nin güney tarafının komutanlığı verilirken bu görev, nizami ordunun kurulmasını da kapsıyordu. (M.Kemal Atatürk, age, s.441-449)

181 - M.Kemal Atatürk, age, s.441-455

182 - I'nci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler III, ATASE yay, Ank.1983, s.49

183 - Selahattin Tansel, age, IV cild, s.12-13

vaziyeti benimseyemedi. Emrindeki 800 kişilik bir güç ile cepheden çekildi. Küskün olarak köyü iğdecik'e döndü. Fakat onun bu kadar süvari kuvvetiyle, hele de çok kolay etki altında kalan mizacıyla, orada sakince oturacağını düşünmek doğru olmazdı. Refet Bey, Demirci Mehmet Efe'yi Nazilli Cephesini kurmaya geldiği zamanlardan tanımaktaydı. Ayrıca zaten Çerkez Etem'in etkisi altına girmişti bile ki, o isyan halinde idi. Nitekim Demirci Efe, Çerkez Etem'le haberleştikten sonra nisbeten kararlı denilebilecek bir tutumla cepheden askerini çekmişti.

Refet Bey, 16 Aralık 1920'de Demirci Mehmet Efe'nin bulunduğu iğdecik köyüne baskın yaptı. Köyü çepe çevre sarmış, sadece kayalık bir taraf, asker yetersizliği nedeniyle kapatılamamıştı. Etrafın sarıldığını anlayan anlayan Efe boş kalan kayalık kesimden kaçtı. Hükümet kuvvetleriyle çarpışmaya girmek yerine birkaç adamıyla çekilmeyi tercih etti veya buna mecbur bırakıldı. Kısa bir süre sonra 30 Aralık'ta gelip teslim oldu.¹⁸⁴ Böylece Refet Bey, Demirci olayını çok dallandırmadan ve kendi usulüne göre halletmiş oldu.

Demirci Mehmet Efe olayı etrafında birçok söylentiler vardır. Bunlardan birisinde Refet Bey'in Demirci'yi köyünde kuşatırken top atışlarıyla onu uyarıp kaçmasını sağladığı, kasasında bıraktığı 100 bin lira nakit ve birçok değerli silahlarına el koyduğu, sonra Demirci'yi güvenli bir yere yerleştirip el koyduğu paradan bir miktar tahsisat verdiği, yine bu para ile çocuklarına baktığını iddia ettiği söylenmektedir. Refet Bey'in Demirci'nin parası ile yine ona ve çocuklarına baktığı yolundaki sözleri yorumlanmakta, bu para ve değerli silahları ele geçirmek için çok dikkatle hareket ettiği, paranın ise çok azının Demirci ve ailesine harcanmış olabileceği, aslında bu paranın, makbuz karşılığı hazineye devredilmesi gerektiği ifade edilmektedir.¹⁸⁵ Burada ima edilmek istenen ise Refet Bey'in, her fırsatı kendi menfaatini temin için kullanan birisi olduğu fikridir. Bizce ne bu ima edilen fikirlere ne de iddia edilen söylentilere katılmak mümkün değildir.

Demirci Efe olayı ile ilgili olarak Refet Bey hakkında söylenenleri değerlendirirken şunlar da göz önüne alınmalıdır. Demirci Efe vatanın kurtuluşuna dair ümitlerin kaybolduğu, aydınların bile bundan ümit kestiği bir sırada ilk silaha sarılanlardan birisiydi. Cephe uzun zaman çarpışmış, düzenli ordunun kurulmasına kadar bir boşluğu doldurmuştu. Mustafa Kemal

184 - 1`inci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler III, s.49;HTBD, Eylül 1975, sy:73, Belge no:1588

185 - Sebahattin Selek, age, s.147-149

Paşa'nın Refet Bey'e düzce isyanının tehlikeli bir şekilde yaygınlaşması üzerine, "az da olsa yanına güvenilir bir kuvvet al ve Ankara'ya gel" dediği zamanlarda, Refet Bey Demirci'nin kızanlarından başka kuvvet olarak kimseyi bulamamış ve onlarla imdada yetişmişti. Düzenli orduya geçişte Demirci'nin buna uyum sağlayamayacağı tahmin edilebilmekteydi. Ondandır bir isyan beklenmekte idi. Fakat o isyan etme yolunu tutmamış, sadece kırgın olarak köyüne çekilmeyi tercih etmişti. Bu davranışa onu iten sebepler içerisinde, kendi vatansever duygularının yanında vaktiyle Refet Bey'in Nazilli Cephesi'ni kurarken yapmış olduğu samimi telkinlerin de payı vardı. Refet Bey'in, Demirci Mehmet Efe gibi az çok tanıdığı ve değerini, hizmetlerini yakından bildiği birisine karşı davranışı, Bozkır ayaklanmasını çıkaran asilere karşı davranışı ile aynı olamazdı. Zaten o Düzce isyanında olduğu gibi, bu tür isyanlarda, isyancılara karşı daima görüşme ikna etme taraftarı olmuştur. Demirci Efe'yi köyünde kuşattığı zaman top atarak onu işin çok ciddi olduğuna dair uyarması, Demirci'nin hükümet kuvvetleriyle kavgaya tutuşmayı kolay tercih etmez mizacını harekete geçirip firarını sağlamak ve kardeş kanı dökülmesini önlemek için olabilir. İddia edildiği gibi onu kaçırıp elindeki değerli mallara sahip olmak için değil kanaatindeyiz.

Demirci Mehmet Efe baskını anlayınca kaçarken ne kadar acele ederse etsin, yükte hafif, pahada ağır kıymetli eşyasını özellikle parasını yanına alabilirdi. Almamıştır. Bu onun hükümetle mücadele etmek istemediğini ifade eden bir davranıştır. Refet Bey de onun yeniden toparlanıp bir güç haline gelmesine meydan vermemek için para ve silahlarına el koydu. Bu para birçok hizmetleri geçmiş bir vatanseverin şahsi parası idi. Ganimet olarak alınıp devlet hazinesine verilemezdi. Aynı sebeple Refet Bey kendisi de kullanamazdı. O halde bu para ne olacaktı? En iyisini Refet Bey yaptı. Parayı kendisi muhafaza etti. Demirci Efe'nin şahsi geçim masrafları ve çocuklarının istikbali için harcadı. Bunu başka türlü açıklamak bizim yaptığımız açıklama tarzından daha zordur.¹⁸⁶

-----

186 - Düzenli Ordu birlikleri kurulmaya karar verilince Refet Bey kendi komutanlık bölgesi içinde yer alan Demirci Mehmet Efe'ye kuvvetlerinden 300 kişilik bir süvari alayı kuracağını, yaşlı geçmiş olanların terhis edileceğini, kendisinin Binbaşı rütbesi ile bu kuvvetin başına geçeceğini, 57.nci Tümen içinde yer alarak güney cephe komutanlığına bağlanacağını bildirdi. Demirci önce bu teklifi kabul etti, fakat daha sonra tereddütler geçirerek, Çerkez Etem'le muhabereye geçti. Demirci'nin Çerkez Etem'le birleşme tehlikesi göster-

Refet Bey'in Demirci'nin parasını ele geçirip kullanması iddiasına karşı, Sina hareketinde onun emir subaylığını yapan Şerif Güralp'in hatıraları arasında bir örnek vardır. Orada, zor günlerinde bakmak mecburiyetinde olduğu şehit yetimi yeğenlerine harçlık olarak göndermesi için, komutanı olan Refet Bey'in cebinden çıkarıp on altını kendisine nasıl zorla verdiğini anlatılmaktadır. Hikaye vatan uğruna zorluklara katlanan iki subayın rütbe farkı gözetmeksizin birbirlerine destek verişini göstermektedir. Emrinde olan Teğmen Şerif Güralp'a cebinden on altını karşılıksız veren Refet Bey¹⁸⁷ ile, elinin altında her emrine amade ve teslim olmuş Demirci'nin parasını kendisine almadan, ona harcayacak olan Refet Bey aynı kişidir. Aslında ikincisi, birincisine göre daha az fedakarca bir iştir. Dolayısıyla o fedakarlığı yapan ikincisini daha kolay yapar.

2 - ÇERKEZ ETEM İSYANI

Refet Bey'in Demirci Mehmet Efe olayını sesizce hallettiği sıralarda, Cephenin Kuzey kesiminde İsmet Bey de Çerkez Etem gailisi ile uğraşmakta idi. Düzenli orduyu oluşturma kararını bölgesinde uygulamakta olan İsmet Bey'e karşı memnunniyetsiz bir tavır koyan Çerkez Etem önce ayrı bir ordu sayılmasını istedi, sonra İsmet Bey'den emir alamayacağını ve nihayet kuvvetlerini asla nizami birlikler haline sokamayacağını belirterek tamamen TBMM'ne karşı bir durum aldı. İşin bu noktaya gelmesine kadarki gelişmelerde Refet Beyin adı da sık sık geçmektedir.

-----

mesi üzerine, Refet Bey bu meseleyi halletmek için M.Kemal Paşa'dan izin istedi. Onun onayı ile harekete geçti. Bilinen harekattan sonra Demirci önce kaçtıysa da sonra gelip teslim oldu. Refet Bey Demirci Efe'nin Karacasu ilçesinin Dualar köyünde oturmasına izin verdi ve yanına 50 kişilik bir koruma birliği bıraktı.

Demirci Mehmet Efe kuşatma sırasında kaçtı mı, kaçırıldı mı? yoksa çarpışma sırasında kaçmasına göz mü yumuldu? Bazılarına göre, arazinin engebeli oluşundan yaralanarak kaçmayı başardı. Bazılarına göre, onu köylüler kaçırdı. Diğer bir söylentiye göre ise, önceki hizmetleri ve Denizli bölgesinde Refet Bey'le çalıştığı ve tanıştığı için Refet Bey onu yok etmek yerine zararsız hale getirmeyi öngörmüş, onun için kaçmasına göz yummuştu. Biz bu ihtimali benimsedik. (Kenan Esengin, age, s.212-219)

Çerkez Etem'le Refet Bey arasındaki ilk soğukluk Yozgat isyanını bastırma hareketi sırasında başladı; Güney Cephe Komutanlığı'na tayin edilmesi ile su yüzüne çıktı. Refet Bey ilk icraatını bölgedeki milli kuvvetlerin lağvedilmesi yönünde göstermişti. Çünkü zaten bu maksatla görevlendirilmişti. Bu çerçevede daha önce Çerkez Etem'in kuvvetleri için izin verilmiş bölgedeki memurlarının, asker ve iâşe v.s. toplamalarını yasakladı. Bu memurları toplayarak Çerkez Etem'e yolladı. Refet Bey düzenli ordu oluşturmak için kendisi süvari toplamaya başladı. Bu arada Çerkez Etem'e göre Refet Bey, sadece süvari toplamakla kalmayıp Çerkez Etem kuvvetleri aleyhinde propaganda yaptı. Onların halktan zorla aldıkları, zulüm yaptıkları, iddialarını yaydı. Bu durum aralarının açılmasına sebep oldu.¹⁸⁸

Çerkez Etem'e göre Batı Cephesi'nin ikiye ayrılması ve Güney Cephesinin oluşturulması gereksizdi. Bu cepheye Refet Bey'in komutan olarak atanması ise, tamamen onun kendisine karşı bir tavır takınmasından dolayı idi. Halkın kendisine itibar göstermesinin onları engelleyeceğinden korktukları için kendisini gözden çıkarmışlardı.

Çerkez Etem'in hatıralarındaki ifadelerle bakılınca, kendisine karşı cephe almış bir grup olduğu ve onların Refet Bey'i Çerkez Etem işini bitirsin diye özellikle kendi üzerine görevlendirdikleri vehimine kapıldığı anlaşılmaktadır. Çerkez Etem Refet Bey'in kendisine karşı olanların yanında yer almasını ise, bir çeşit vehim ve mesuliyet korkusuna bağlamaktadır. Çünkü ona göre Refet Bey'in Yozgat isyanı esnasındaki yanlış tutumu Gediz Muharebesindeki yenilginin başlıca sebebi idi. Bunu Çerkez Etem'in açıklamasından korkuyordu.¹⁸⁹ Çerkez Etem, bütün olanlara rağmen

188 - Cemal Kutay, Çerkez Etem Dosyası, II.cild, ist., 1973, s.52-54

189 - Çerkez Etem olayı şöyle anlatmaktadır. "Yozgat isyanı'nı bastırıp bölgeden ayrılışımdan sonra, Refet Bey ufak bir müfrezeye ile Çorumda kalmıştı. Bir müddet sonra Ankara'ya dönerken isyan sırasında uğramaya cesaret edemediği, Alaca ve Yozgat'tan geçmiş. Buralarda kendisine fevkalade bir kumandan süsü vererek isyanın bastırılmasından sonra silahlarını topladığım halka karşı nümayiş(gösteri) mahiyetinde tehditler savurmuş. Bu arada kendilerini affedip ellerine vesikalar verdiğim insanları tutuklamış, kendisini ikaz ettiğim halde devam etmiş, bu vesikaları incelemiş, ve "böyle vesikalar ile affetmek Etem Bey'in selahiyeti dışındadır, ama sizinle sonra görüşeceğiz" gibi boşboğazlıklar yapmış. Ben ise o bölgede nüfuzu çok olan Alevi Şeyhi Dede Galip ve çevresini affetmiştim. Böylece isyanı daha fazla kan dökmeden barışçı

Refet Bey'in son düşmanca tutumuna kadar ona karşı hep dostça davrandığını, mesala; Yozgat isyanı'nı bastırıp Ankara'ya döndüğü zaman, TBMM'de içişleri Bakanı olarak seçilen Nazım Bey'in bu makama gelmesini istemeyen Mustafa Kemal ve çevresi Refet Bey'i iç işleri Bakanlığına getirmek istediklerinde, kendisinin de muvaffakatını almak istediklerini bunu engellemek mümkünken engellemek suretiyle içişleri Bakanı olmasını sağladığını söylemektedir. Daha sonra Gediz Muharebeleri olduğu ve bu muharebelerde cephede meydana gelen firarların, Refet Bey'in Yozgat'ta iken yaptıkları ile ilgisi olduğu ortaya çıkınca onu istiklal mahkemesine vermeye mecbur kaldığını ifade etmektedir.¹⁹⁰ Bu ifadelerde Çerkez Etem kendisinin Refet Bey'e karşı şahsi bir meselesinin olmadığını fakat Refet Bey'in şahsi vehim ve korkuları yüzünden onun hasımlarının grubuna girip kendisine karşı mücadeleye başladığını anlatmaya çalıştığı görülmektedir.

Çerkez Etem kendisine bir komplo hazırlandığını, Refet Bey'in ise bunun tatbikatçısı olduğunu düşünmekte ve şöyle demekteydi. "Mahkemede şikayet dosyası bulunurken içişleri Bakanlığına devam etmesi kanunlara göre uygun olmadığından, nezdimizde dosyayı mahkemeden geri almak için Refet Bey'e şefaati

-----

bir yolla önlemiştim. Dede Galip neye karıştığını bilmeden isyanı desteklemişti. Ben anlatınca pişman oldu. Hatta ağladı. Hemen 500 kişilik çoğu atlı bir müfreze hazırlayarak oğlu komutasında emrime verdi. Bu müfrezeyi Gediz muharebesinde cepheye sürmüştüm. Yararlıklar gösterdiler. Refet Bey'in o bölgede ileri geri konuşması Dede Galip ve adamlarını şüpheye düşürdü. Güvenlerini kaybettiler. Yeniden hükümete karşı bir durumu aldılar. Gediz muharebesinin karışıklığı içinde bu müfrezeden çoğu "nasıl olsa idam edileceğiz, bizi affetmemişler, öyleyse çoluk çocuğumuzu korurken evimizde ölelim diyen" mektupları bizzat bana yazarak firar ettiler. Gediz'deki başarısızlıkta bu firarların büyük payı vardı. Olay Eskişehir istiklal Mahkemesi'ne Refet Bey'in suçu olarak intikal etti. (Çerkez Etem Bey, Çerkez Etem'in hatıraları, Dünya Matbaası, 1962, s.103-106)

190 - Refet Bey'in istiklal Mahkemesine verilmesini birazda tesadüfe bağlayan Çerkez Etem olayı anlatırken, "Ben Gediz Cephesindeki son durumla ilgili evrakı hazırlamasını kurmay başkanıma söyledim. O da hazırladığı evrakı işlemlerin normal akışı içinde bir nüshasını Eskişehir istiklal Mahkemesi'ne göndermiş demektedir.(Çerkez Etem Bey, age, s.103-106)

olanların onu birde cephe Komutanlığına tayin etmeleri, şahsıma karşı bir cephe oluşturulduğunu göstermekteydi. Mutlaka mahkum olacak olan Refet Bey'i korumak için böyle bir göreve getirmişlerdi."¹⁹¹

Çerkez Etem Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşanın kendisine ısrarla, ya şikayetini geri alması, ya da hükümetin önemli makam ve mevkiini tutmakta olan bir şahsın mahkemeye çekilmesi hükümeti zor duruma düşüreceğinden hiç olmazsa bir süre mahkemenin tehir edilmesini istediğini söylemektedir. Bunun üzerine kendisinin mahkeme dosyasını geri almadığını, çünkü meselenin bir vatan görevi olduğunu, fakat yine de iyi niyetle hareket ederek, Refet Bey'in mahkemede sorgulanması cephe ve hükümet işlerini sarsacağı için tehir edilmesine itiraz etmediğini belirten Çerkez Etem, kendisine karşı oluşan kötü havayı ve yanlış anlamaları düzeltmek için Ankara'ya gitmeye karar verdiğini, hareketinden önce Cephe Komutanı İsmet Bey'le görüşmek istediğini, fakat onun da soğuk karşılamakla kendisine karşı tertip içerisinde olduğunu gösterdiğini söyledikten sonra, İsmet Bey'le onun isteği dışında bir görüşme yaptığını, bu görüşmede İsmet Bey'in kendisine "sizi en az benim kadar seven ve takdir eden Refet Bey'i affediniz. Sizin duyduklarınız asılsız bir şayiadır. Aramızı bozmak, bizleri karşı karşıya getirmek isteyenler bunları yayıyorlar. Bu söylentiler ile onu mahkemeye verdiniz. O sizden istediğiniz yerde özür dileyecektir. Hatta isterseniz elinizi bile öptürürüm. Siz mahkemeyi geri alınız" dediğini, kendisinin ise "şimdi Ankara'ya gidiyorum. Bu meseleyi dönüşte tekrar konuşuruz" cevabını verdiğini anlatmaktadır.¹⁹²

Çerkez Etem Ankara'ya gitti. Amacı kendisine karşı olup olmadıklarını yerinde görmek ve ne kadar etkili olabileceğini anlatmaktı. En azından Yozgat isyanı'nı bastırmak üzere geldiği zaman gösterilen ilgiyi beklemekteydi. O zaman kendisine gösterilen sevgi ve itibara güvenmekte, bu sayede kendisine karşı bir grup olarak gördüklerini altedebileceğini, bunun için Ankara'da bir görünümünün yeterli olacağını düşünmekte idi. Fakat umduğu ilgiyi bulamadı. Düzenli ordunun kurulmasına bir engel gibi görüldüğünden¹⁹³ soğuk karşılandı.

191 - Çerkez Etem Bey, age, s.103-106

192 - Çerkez Etem, age, s.133-174; Cemal Kutay, age, s.93; Cemal Kutay, Çerkez Etem Hadisesi, Kendi Hatıraları ile, ist.1955 Falih Rıfkı Atay, age, s.274-275

193 - Çerkez Etem hatıralarında, düzenli ordunun kurulmasına karşı olmadığını, fakat komutanlarla yapılan bir toplantıda böyle bir intiba bırakabilecek sözleri özellikle ağabeyisi Tevfik Bey'in sarfettiğini" söylemektedir. (Çerkez Etem Bey, age, s.103-106)

Mustafa Kemal Paşa Ankara'dan, Batı Cephesi'ndeki huzursuzlukları yerinde görmek ve incelemek için çıktı. Yanına Çerkez Etem'i de aldı. Meseleyi bir neticeye bağlamak istemekteydi. Özel bir trenle bu şekilde Eskişehir'e geldiler. Burada Çerkez Etem, trenin rötar yapmasından istifade ederek gizlice trenden indi. Hafiyeleri ona, hazırlanmış bir tuzağa düşürülmek için götürülmekte olduğu haberini getirmişlerdi. Trenden inen Çerkez Etem kolayca Gediz'deki karargağına ulaşabildi.¹⁹⁴ Trenden Mustafa Kemal ve diğerlerine haber vermeden ayrılması isyanın başlangıcı idi. Karargahına varınca TBMM'ne sert bir telgraf çekerek kendisi ve kuvvetlerine karşı yapılan hazırlıkları protesto etti. Çerkez Etem'in TBMM'ne karşı böyle olumsuz bir tavır takınmasında ağabeyleri, çevresindeki adamları ve o sırada geçirmekte olduğu ateşli hastalıkların verdiği yorgunlukların etkisi, hatıralarından anlaşılmaktadır. Tahriklere kolay kapılmıştır.

Çerkez Etem'in gösterdiği tepkiye karşı onu yatıştırmak için TBMM bir nasihat heyeti gönderdi. Etem bu heyete davranışın sebeplerini açıklarken; Refet Bey'in Konya'da süvari kuvvetleri toplayarak kendisine saldırı hazırlığı içinde olduğunu, Refet Bey konusundaki çekişmelerde Mustafa Kemal Paşa'nın Refet Bey tarafını tuttuğunu, oysa bu konunun kendisi için izzet-i nefis meselesi olduğunu, bu böyle devam ederse kuvvetleriyle önce Konya'ya saldıracağını, Refet Bey'i önüne katıp Ankara'ya kadar gideceğini söyledi. Heyettekiler meselenin onun kuşkulandığı gibi olmadığını, kuvvetlerine karşı bir hazırlık olmayıp, sadece düzenli ordu kıtalarının oluşturulduğunu, düşmana karşı koymak için bütün memleket imkanlarıyla kurulmuş bir ordudan başka çare olmadığını anlattılar. Çerkez Etem söylenenleri kabul etti. "keşke bu dargınlık girmeseydi araya" dedikten sonra, "Refet Bey'i Konya'dan, Cephe Komutanlığı'ndan alsınlar dedi.¹⁹⁵

-----

194 - İsmet İnönü "Çerkez Etem'in ihanetini bize bildirdiği günlerde Etem avucumuzdaydı, ancak buna rağmen, kamuoyu Etem'in ihanetine henüz inanmamıştır diye, Etem'i elimizden bile bile kaçırmıştık. Bu yüzden sonraları çok acı çektiğimiz halde bu kararımızdaki isabet sabit olmuştur." demektedir. (Uğur Mumcu, Gazi Paşa'ya suikast, 15 Ocak 1992 tarihli Milliyet Gazetesi, Dizi Yazılar.)

195 - Bu bölümün yazılmasında yaralandığımız eserler; Yakın Tarihimiz, II cild, s.362-363; Cemal Kutay I-II cild; Çerkez Etem Bey, age; Şevket Süreyya Aydemir, 2nci Adam, I.cild, İst, 1966, s.161

Çerkez Etem'e bir yandan nasihatçı heyetleri gönderilirken diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa bu görüşmelerden bir sonuç çıkmayacağına, Çerkez Etem'in kendilerini oyaladığına inanmakta idi. Nitekim bu düşüncelerle İsmet ve Refet Bey'lere bir telgraf çekerek, Çerkez Etem'e karşı kuvvetlerini hazırlamalarını ve uyanık olmalarını bildirdi.¹⁹⁶ Refet Bey ise verdiği cevapta, Çerkez Etem kuvvetleri Kütahya ve Gediz'de toplanmakta olduğuna ve hasmane tavır takındığına göre hiç vakit kaybetmeden saldırmak yanlısı olduğunu ve emir beklediğini bildirdi.¹⁹⁷

Beklenen emir verildi. Çerkez Etem'e karşı hareket başlatıldı. Çerkez Etem kuvvetlerine karşı Refet ve İsmet Bey kuvvetlerinin ileri harekate geçmesi üzerine, Çerkez Etem kuvvetleri geri çekilmeye başladı. Refet Bey, bu çekilme esnasında gerek içlerine soktuğu casuslar vasıtasıyla, gerekse uçaktan attığı beyannameler yoluyla çoklarını etkileyerek onları hükümet kuvvetlerine sığınmaya teşvik ettiğini, böylece Etem kuvvetlerinin çoğunu kendi saflarına çektiğini söylemektedir.¹⁹⁸ Ona göre, Etem'in etrafında sadece öldürülmek suretiyle cezalandırılacaklarından korkanlar kaldı.¹⁹⁹

Çerkez Etem ise İsmet ve Refet Bey'lerin kendisine karşı hazırlıklarını anlayınca, kuvvetlerini cepheden çekip Kütahya'da toplamak zorunda kaldığını, saldırılar başlayınca da savaşmak istemediği için geri çekilme emri verdiğini, Gediz yönünde çekilirken adamlarının ısrarla dönüp savaşalım dedikleri halde kabul etmediğini, üzerlerine saldıran askerlerin değil komutanlarının suçlu olduğu ve onları ele geçirmeye yarayacak bir saldırı olmadıkça, saldırının anlamsız olduğunu düşündüğünü, bu yüzden saldırıyı tekliflerini red ettiğini, anlattığı hatıralarında devamla Gördes'e kadar çekildikten sonra orada adamlarını, istediği tarafı seçmekte serbest bıraktığını, ama açıkça Refet Bey'e katılın diyemediğini, çünkü içlerinde bulunan casusların her haberi ona ulaştırdığından emin olduğunu, eğer öyle dese, Refet Bey bir tuzaktan korkup ona sığınan zavallı arkadaşlarını cezalandıracağını düşündüğünü ifade etmektedir.²⁰⁰

196 - Çerkez Etem TBMM'nden gelen heyetlerle görüşmelerin kendisi oyaladığını, samimi olmadıklarını sonradan anladığını söylemektedir. (Çerkez Etem Bey, age, s.103-106)

197 - Atatürk, age, s.469-483;HTBD, Mart 1975,sy.72,Belge no:1567; HTBD, Eylül 1975, sy.73, Belge no:1575,1581

198 - ATASE; K:2708, D:3, F:10

199 - ATASE; K:2708, D:3, F:29

200 - Çerkez Etem Bey, age, s.171 ve Sonrası

Çerkez Etem kuvvetlerinin gerçekleştirilen saldırılar ile çekilmeye başlaması üzerine Mustafa Kemal Paşa, Refet Bey'e şu tebrik telgrafını gönderdi: "Etem Bey isyanıyla başlayan olaylar ve son muharebeler esnasında Batı ve Güney ordularımızın kahraman kumandan ve erlerinin yaptığı fedakarlıklar münasebetiyle bu gün TBMM'de hararetli tezahürat yapılmış ve övücü konuşmalar olmuştur. Çok sayıda taktir ile layık olan kumandan ve subayların terfi ettirilmesi ve erlerin taltifleri teklif olunmuştur. Cephe kumandanları ismet ve Refet Beyefendiler'in terfi ettirilmeleri, Bakanlar Kurulu'nca daima uygun bulunuyorsa da, bu terfilerin kendileri tarafından bildirilecek kumandan ve subayların terfilere ile beraber verilmesi daha münasip görüldüğünden son savaşlarda fedakarlık gösterenlerin terfiye hak kazanan kumandan ve subayların terfilerinin vakit geçirilmeden Milli Savunma Bakanlığına bildirilmesini rica ederim."²⁰¹

Çerkez Etem olayı başlarken Yunanlılarda harekete geçmişlerdi. Bu durumda Yunanlılar'a karşı daha fazla asker sevki önem kazanmıştı. Çerkez Etem geri çekilirken onu takip için daha fazla asker ayrılmasını doğru bulmayan Refet Bey'in, aksini düşünen ismet Bey'le tartıştığı görüldü. Refet Bey Yunan taarruzu süresince ordunun bütün ağırlığını sadece Yunan cephesine vermesini istemekte idi.²⁰²

Yunan harekatı kırılınca Çerkez Etem üzerine daha etkili bir şekilde giden Refet Bey, Gördes ve Kayacık'ta sıkıştırarak dağıttı, bir kısmını ise esir aldı.²⁰³ Çerkez Etem ve yanında bazı adamları kaçarak Yunanlılar'a sığınmayı başardılar. Mustafa Kemal Atatürk Nutuk'ta Çerkez Etem'in kaçışına Refet Bey'in sebep olduğunu, savaştan kaçındığı ve seyirci kaldığı için Çerkez Etem'in kaçabildiğini söylemektedir.²⁰⁴ Olayların üzerinden bir çok yıl geçtikten sonra ve bu arada yaşanan olayların etkisinde yapılan bu değerlendirmelere rağmen, Refet Bey'in Çerkez Etem kuvvetlerini dağıttığı haberini verdiği 23 Ocak 1921 tarihli telgrafına Mustafa Kemal Paşa ertesi gün şu cevabı vermişti. "Dahiliye Vekili ve Cenup Cephesi Kumandanı Refet Bey Efendiye; Asi Etem ve bağlılarının kesin hizmetine yolaçan ve ordumuzun dış ve iç düşmanlara karşı kahredici gücünü en üste çıkararak isyanı bastırma harekatı sırasında kahraman kitalarımızın ezici ve kudretli kumandanız altında gösterdiği yiğitlik ve fedakarlığı

201 - ATASE; K:2715, D:30, F:1

202 - Abdurrahman Özgen, Milli Mücadelede Türk Akıncıları, ist.1982 s.93

203 - ATASE: K:2713, F:24, D:16,1

204 - Atatürk, age, s.488-490

milli bağımsızlık ve vatanın kurtuluşu adına en büyük hizmet kabul ederim. Gösterdiğiniz başarıdan dolayı yüce kişiliğinize ve kahraman ordunuzun bütün asker ve subaylarına en samimi tebriklerimi takdim ederim. TBMM Reisi Mustafa Kemal."205

B - PAŞALIĞA TERFİ'İ VE ASLIHANLAR MEYDAN SAVAŞI

Refet Bey düzenli orduya geçiş ve Çerkez Etem İsyanının bastırılmasında gösterdiği hizmet ve başarılarından sonra Paşalı'ğa terfi etti. Vekaleten yürüttüğü iç işleri Bakanlığını bırakarak tamamen Güney Cephesindeki çalışmalarına döndü. Bu arada Yunanlılar Çerkez Etem olayıyla meşgul olmakta bulunan Türk Ordusunun zaafiyetinden istifade etmek maksadıyla biraz da hazırlıksız oldukları halde taaruza geçtiler. Batı Cephesi Kuvvetleri tarafından çok iyi savunulan Türk hatları karşısında tutunamayarak, daha iyi hazırlıktan sonra saldırmak üzere geri çekilmeye mecbur kaldılar. Bu 1'nci İnönü zaferi olarak tarihe geçti. Batı Cephesinde kazanılan ilk zaferdi.

Yunanlılar 26 Mart 1921'de ikinci defa saldırdılar. Böyle bir saldırı beklenmekte idi. Yunan saldırısına karşı İnönü mevzilerinde hazırlık yapılmış, düşman burada bekleniyordu. Dolayısıyla Güney Cephesi'nde zayıf birlikler bırakılmıştı. Yunan Kuvvetlerinin, Güney Cephesi Üzerine de saldırmaları üzerine zayıf Refet Paşa kuvvetleri ikiye ayrılarak geri çekilmek zorunda kaldı. Bir kısmı Fahrettin Paşa'nın emrinde olarak Çay, Bolvadin hattına kadar çekildi. Bir kısmı da Refet Paşa'nın bizzat emrinde olarak İnönü mevzilerinin sol kanadına çekilerek burada savaşa devam etti. İnönü'de düşmanın yenilmesi ve geri çekilmeye başlaması üzerine Refet Paşa takip hareketine geçti, geri çekilmeyi hezimete çevirdi.206

Düşmanın İnönü'de yenilip geri çekilmesi üzerine Çay Bolvadin hattına kadar ilerlemiş olan Yunan Kuvvetleri hem asıl kuvvetlerden ayrı düşmüş, hem de yandan emniyetini kaybetmişti. Bir saldırı yapılırsa başarılı olabileceğini hesaplayan Türk karargahı, Refet Paşa'nın emrinde, bir taaruza karar verdi. İnönü'de asıl savaşın sona ermesi üzerine boşa çıkan birlikler de Refet Paşa'ya verildi. Bu takviye ile düşman karşısında bir avantaj sağlandığı düşünülmekte idi. Oysa bu birlikler savaştan

205 - ATASE:K:2715,D:30,F:1,6; HTDB,Mart 1975,sy.72,Belge No:1569

206 - Selahattin Tansel,age,III.cild,s.80-81;HTVD,Eylül 1965,sy.53

yeni çıkmış yorgun ve eksik teçhizatlı idiler.

Çay Bolvadin hattındaki Yunan kuvvetleri son durum üzerine üslerine doğru geri çekilmeye başladı. Düşmanı takip eden Refet Paşa, Aslıhanlar mevkiinde taarruza geçerek bir meydan savaşı verdi.

Çeşitli sayfalar arz eden savaşın ilk safhasını anlatırken Refet Paşa "3 Nisan 1921 günü" sabah saat 7,00 da başlayan taarruzumuz üzerine düşman kuvvetleri, ateş eden bataryaları ve süvarimizin hücumlarına karşı atlı müsademeyi kabul eden süvarisiyle büyük kısmını kurtarmaya çalışmış süvarilerimiz düşmanla beraber öğleyin inegöl'e gitmiştir. cephane ve teçhizatını atarak inegöl batısındaki asıl mevzillerine doğru perişan bir surette çekilen düşman kuvvetleri suvari alaylarımız tarafından durup dinlenmeksizin şiddetle takip olunarak inegöl'den sokak kavgaları ile çıkarılmış ve bir kısım kuvveti de kuzeyde Beyazköy istikametine atılmıştır. inegöl ovasında yakalanan bu düşmana insan, hayvan ve malzemece mühim zayıat verdirilmiş, bir çok ganimet ele geçirilmiştir. Düşman öğleden sonra 2,00 de süvarimizi durdurabilmiştir. Bu muharebede inegöl ahalisi sokak kavgalarında fedakarane bir surette düşman önüne atılmış ve bir kısım küçük çocuklar da süvarilerimizin hayvanlarını tutmak suretiyle vatani vazifelerini ifa etmişlerdir. Bu çocuklardan da şehit olanlar vardır. Umumi zayıatımız azdır" demekteydi.²⁰⁷

Refet Paşa'nın takip ve yıpratma savaşı halinde sürdürdüğü bu savaşın son safhası Aslıhanlar (Dumlupınar da denilmektedir) savaşıdır. Refet Paşa Aslıhanlar'da bir zafer kazandığını Mustafa Kemal Paşa'ya şu sözlerle bildirdi. "Beşgün devam eden Dumlupınar Meydan Muharebesi'nde düşmana son darbeyi vurmak şerefi ordumuza nasip oldu. Düşman dümdar muharebesi yaparak çekiliyor. Ordumuz takip ediyor. Arz ederim".

Refet Paşa'nın zafer haberine Mustafa Kemal Paşa şu karşılığı verdi. "İnönü Meydan muharebesi'nde silahlarınızın kazandığı parlak zaferi Dumlupınar Meydan Muharebesi'nde rüchan'ı irade ve idarenizin temin ettiği ikinci ve parlak zafer tamamladı. Cinayet ve hıyanetinin ilk cezalarını çekmeğe başlayan Yunanistan'a karşı Anadolu'nun eski gaza ufukları üstünde ikab-ı zaferimiz ateşten iki kanat açtı. Ecdad topraklarında iki uzun seneden beri müfsid, muğfil bir mutareke ile silahlarından tecrit ve ölüme mahkum edilmiş, milletimiz aleyhinde fasılasız bir yangın ve kıtal siyaseti takip eden en mamur memleketlerimizi harabeye çeviren düşmanın başıboş bırakılmış haydut sürüleri yüzlerini döndürdüler. Ordumuz gök gürültülerini andıran bir velvele ve

heybetle tarih sahnesine yeniden çıktı. Başkalarının zaferinden doğmuş ve başkalarının zaferiyle büyümüş tufeyli düşmanı ana topraklarımızdan büsbütün tard edecek meşiyet-i muzafferaneninizin yollarına gözlerim dikilmiş size ve üstadane sevk ve idareniz altında ecdad ruhunu mağrur eden bir kahramanlıkla çarpışan bütün kumanda ve silah arkadaşlarınıza mesud ve müfehhir tebriklerimizi gönderiyorum."

Bu telgrafı yeterli bulmayan Musatafa Kemal Paşa arkasından şöyle bir telgraf daha çekti: "Dumlupınar'da kazandığınız Meydan Muharebesinin kutlanmasını açık telgrafla yaptım. Fakat kıymetli muvaffakiyetinizden mülhem olan duygularımı ifade için açık telgrafta ifade ettiklerimden başka şu hususları da ilave etmeyi gerekli görüyorum.

Umum cephelerimize karşı ilk savaşlar esnasında kıymetli kumanda kabiliyetiniz Güney Cephesi karşısındaki düşman ordusunu işgal ederek Konya istikametinde etkisiz ve önemsiz bir dağınıklığa mecbur etti. İnönü savaşının olduğu sırada Güney Cephesi karşısında bir düşman ordusu olduğu halde, kumandanız altındaki kıtaları güneye yetiştirdiniz. İnönü zaferini tamamlamak için bizzat kuzeye koştunuz. Kıymetli süvarinizle Yenişehir ovasında düşman tümenlerine kati darbeyi vurarak düşmanın geri çekilmesini bozguna çevirdiniz. Daha sonra yorgun kıtaların başına geçip güneyde geri kaçan düşman ordusunu da takibe yetişerek düşmanı savaşa mecbur ettiniz, ve nihayet bu son hareketinizin sonunda Dumlupınar Meydan Savaşı'nı kazandınız. Bütün bu hareketinizi derin bir ilgi ile takip eden arkadaşlarınızın da duygularına tercüman olarak en samimi tebriklerimi bir kere de iki arkadaşın kardeşçe ve her türlü resmiyetin üstünde bulunan bir hüviyetle arz eder ve alnınızdan öperim efendim."²⁰⁸

Meydan Savaşı'ndan sonra Yunan kuvvetleri Dumlupınar mevzilerine çekilerek durdular. Refet Paşa'nın hareketi ve kazandığı zaferi anlatan telgraflarını önce memnuniyetle aldığını söyleyen Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta olayı anlatırken "Refet Paşa'nın muharebe esnasında düşmanın ileri geri dalgalanma yapan hareketlerini, özellikle düşmanın geri hatlarda kalan asıl kuvvetleri hizasına çekilerek yanlarını emniyete almak için Dumlupınar'a kadar kıtalarını çekmesini zafer zannetmiş olduğunu, Aslıhanlar'da düşmana darbe vurup dağıtmamak ve hatta savaşı uzatıp düşmanın takviye almasına ve yerleşmesine sebep olmakla yenilmiş sayılacağını" söylemektedir.²⁰⁹

Aslıhanlar savaşını, Nutuk'ta olduğu gibi, yenilgi olarak

208 - age, s.66-67

209 - Atatürk,age,s.520; HTDV,Aralık 1965,sy.54,Belge no:1254,1255
I. Askeri Tarih Semineri, Bildiriler III, s.68-72

yorumlamakla beraber bu yenilginin bazı sebeplerini de ifade eden bir araştırma yazıda; Refet Paşa'nın emrine taarruz için verilen kıtaların 2'nci İnönü savaşlarında yorgun düşmüş, eksikleri ikmal edilmeye muhtaç, silah cephanesi yetersiz kıtalar olması, nalları bile eksik atların İnegöl gibi uzak mevkilerden dağları aşarak kısa zamanda Gediz ve Uşağa aktarılmak istenmesi gibi imkansız işlere girişilmesi, Refet Paşa'nın isteksiz bir komutan olması, bu savaşın istenilen sonuca ulaşamamasında etkili olmuştur.²¹⁰

Refet Paşa ise bu savaşın bir yenilgi olduğunu hiçbir zaman kabul etmemiştir. Nitekim İnönü ve Aslıhanlar savaşları sonrasında Batı Cephesi bir komut altında birleşince Refet Paşa'ya yeni bir görev verilmesi gerekti. Refet Paşa bu görevin kazandığı zafere uygun olmasını istemekteydi. Genel Kurmay Başkanlığı görevini üstlenmek istedi.²¹¹

İnönü ve Aslıhanlar savaşlarından sonra Batı Cephesininin ikiye ayrılmasını gerektiren şartların ortadan kalktığı görüldü. Düzenli ordunun kurulmasını önleyebilecek Demirci Efe ve Çerkez Etem meseleleri halledilmiş bulunuyordu. Ayrıca Demirci ve Çerkez Etem kuvvetlerinin kaldırılması halinde yerlerini almak üzere planlanmış olan Refet Paşa'nın süvari kıtaları hazırlama işi de tamamlanmış, hatta gerek İnönü ve gerekse Aslıhanlar'da ilk sınavlarını başarı ile vermişlerdi. Bu şartlar altında Batı Cephesi'nin ikiye ayrılmış olarak idaresi bir savaş durumunda tehlikeli gelişmelere sebep olabilirdi. Zira bu tehlike İnönü savaşında açıkça yaşanmış, Refet Paşa'nın öngörü ve fedakarlığı ile hafif atlatılmıştı. Bilindiği gibi Refet Paşa İnönü bölgesinde savaş devam ederken, kıtalarını bu bölgeye kaydırmış, böylece hem savaşın sonucuna hemde geri çekilen düşmanın takibi ile bozgununa etkili bir durum almıştı.

Mustafa Kemal Paşa Batı Cephesi'nin bir komuta altında birleştirilmesine karar verdi. İsmet Paşa veya Refet Paşa'dan biri si cephe komutanı olacaktı. Aslıhanlar savaşını bir yenilgi olarak değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'yı tercih etti. Refet Paşa'ya ise Milli Savunma Bakanlığı'nı teklif etti. Refet Paşa askerlik mesleği ile daha yakından alakalı olan Genel Kurmay Başkanlığı'nı istemekteydi. Bu uygun görülmeyince izin alarak özel karargah ve mahiyetiyle birlikte, Kastamonu'da bir sayfiye yeri olan Ecevit tesislerine dinlenmeye gitti.²¹²

210 - agb, s.72

211 - Atatürk, age, 521

212 - HTDV, Haziran 1966, sy.56, Belge no:1282; Atatürk ,age,s.522
Fethi Tevetoğlu,age,s.58-59

IX - MİLLİ SAVUNMA BAKANLIĞI VE SAKARYA SAVAŞI

Refet Paşa 1921 yılı Mayıs ayında yani cephe komutanlığından ayrılışından yaklaşık bir ay sonra TBMM tarafından İçişleri Bakanlığı'na seçilerek göreve çağırıldı. Bundan dört ay sonra 5 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal Paşa Başkumandanlığa seçildi. Olağan üstü yetkiler tanındı.²¹³ Ülke içlerine kadar ilerleyen düşmanı ancak onun durdurabileceğine inanılıyordu.

Mustafa Kemal Paşa ülkenin içinde bulunduğu nazik durumdan çıkarabilmek için çalışmalarına başlarken etkili bir Başkumandanlık karargahı kurmak istedi. Karargahında sadece Milli Savunma Bakanlığı ve Genel Kurmay Başkanlığı yer almaktaydı. Milli Savunma Bakanlığı'na o sırada iç işleri Bakanı olan Refet Paşa'nın seçilmesini meclisten istedi. TBMM Refet Paşa'nın bu makama gelmesini bir kanunla kabul etti. İç işleri Bakanlığı daha iki ay uhdesinde kaldı. Genel Kurmay Başkanlığı'nda Fevzi Paşa vardı.

Türk Ordusu Yunanlı'lar karşısında Sakarya'nın doğusuna kadar çekilmiş, bu nehrin batısında kalan topraklar Yunanlı'larca işgal edilmişti. Türk Ordusu bulunduğu yerde, ona son darbeyi indirmek için gelmekte olan düşmana karşı, kısa zamanda hazırlanıp savaşmak zorunda idi. Hazırlanmak ise cephe gerisinden temin edilen eksik ve ihtiyaçların tamamlanması anlamına geliyordu. Bu görev o günkü teşkilatlanma içerisinde Milli Savunma Bakanlığı'na aitti. Milli Savunma Bakanlığı sadece savaş öncesi hazırlığı değil bunun yanında, savaş devam ederken savaşın her türlü tüketimini de cephe gerisinden karşılamakla görevli idi. İşte böyle bir göreve Mustafa Kemal Paşa Refet Paşa'yı özellikle istedi ve getirdi.

23 Ağustos 1923 tarihinde Yunan taarruzu ile Sakarya Savaşı başladı. 22 gün ve gece aralıksız devam etti. Zafer Türk

-----

213 - 10 Temmuz 1921 tarihinde Yunan Ordusu tekrar taaruza geçti. Karşı duramayan Türk birlikleri geri çekilmeye başladı. Ordunun tamamen imha olabileceğini gören Mustafa Kemal Paşa duruma müdahale ederek Sakarya'nın doğusuna kadar çekilme emri verdi. Yunanlılar Eskişehir Kütahya gibi büyük merkezleri işgal ederek Orta Anadolu'ya doğru ilerledi. Bu durum TBMM'de ve memleket çapında çalkantılara yol açtı. Bir sorumlunun yokluğundan şikayet ediliyordu. Nihayet TBMM uzun tartışmalardan sonra Mustafa Kemal Paşa'yı ordu sevk ve idaresi konusunda her türlü yetki ile Başkumandanlığa getirdi. Başkumandanlık yetkilerini üç ay süreyle kullanabilecekti. (Atatürk, age, s.540-547)

Ordusu'nun oldu. Yunan taarruzu kırıldı ve geri atıldı.²¹⁴

Sakarya Savaşının zaferle sonuçlanmasında Milli Savunma Bakanı olarak Refet Paşa'nın önemli bir rolü oldu. Atatürk'ün anlatımında Sakarya Savaşı bir siper savaşı olmaktan çıkmış yıpranma ve yıpratma savaşı haline gelmişti. Böyle bir savaşta zafer daima orduların ikmal yeteneğine bağlıdır.²¹⁵ Refet Paşa ikmal işlerini yürüttü.

Sakarya Savaşı üç önemli faktörün bir araya gelmesi ile kazanıldı. Bunlar; komutanından erine kadar bütün ordunun inançla çarpışması, birbirlerine karşı güven ve özveri içinde olunması, ikmal işlerinin düzgün yürütülmesi ve ihtiyaçların geciktirilmeksizin zamanında karşılanmasıdır ki, Refet Paşa'nın Milli Savunma Bakanı olarak görevi bu idi.²¹⁶

Atatürk Sakarya Savaşı'nda Refet Paşa'nın hizmetlerini anlatırken; "Ordumuzun elinde çeşitli cins tüfekler vardı. Fena tarafı mermilerinin de ayrı ayrı olması idi. Milli Savunma Bakanı Refet Paşa'nın harbedenlerin tüfek mermilerini hatasız şekilde yerli yerinde sevketmekte gösterdiği mahareti saygı ile yad etmek insanlık borcudur. Keza yiyecekleri de muntazaman yetiştirmiştir." demektedir.²¹⁷

Refet Paşa Sakarya Savaşı'nda öküz arabaları ile yapılan taşımaları menzil sistemi ile daha kullanışlı bir duruma getirdi. Kilimlerden kaput, gaz tenekelerinden ilaç kutuları yaptırdı. Odun bulunamadığında, ahşap evleri yıktırarak tahtalarıyla lokomotiflerin daima işlemesini sağladı. Yoksul askerlere harçlık bağladı. Bu sebeple askerler ona baba demektedir.²¹⁸

Milli Savunma Bakanı olarak orduyu ikmal etme görevini yaparken her yere yetişen Refet Paşa'nın görev heyecanını kaybetmediğini gösteren şöyle bir olay anlatılır:İstanbul'dan İnebolu'ya kaçak mermi gelmiş indirilmektedir. Olayı yerinde görmek için İnebolu'ya kadar gelmiş olan Refet Paşa her türlü tehlikeyi göze alarak bu işi yapanlara heyecanla;"bu cephaneyi bir yabancı diyardan bir yabancı el getirmiş olsaydı hiç düşünmeden bol bol hak etmiş olduğu bir milyon lirayı kendisine verirdik, şimdi size daha fazlasını vermeye hazırız" der. Tabii bu teklif, "vatan hizmeti para ile ödenmez" diyerek geri çevrilir.²¹⁹

214 - Atatürk, age, s.549-551

215 - Alptekin Müderrisoğlu, Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları, II.cild, ist.1984.

216 - age, s.504-505

217 - age, s.490;Yakın Tarihimiz, I.cild, s.246, III.cild,s.106

218 - Cumhuriyet Tarihi Ansiklopedisi, Refet Bele maddesi

219 - Yakın Tarihimiz, II.cilt, s.67

Refet Paşa'nın Sakarya Savaşı esnasında cephe gerisinde gösterdiği üstün gayret TBMM tarafından takdire değer görüldü.²²⁰ Bu münasebetle TBMM'de yaptığı konuşma şöyleydi: "Arkadaşlar bundan bir kaç gün önce hususi şekilde huzurunuzda çıktığım zaman, en büyük vazifem bu harp dolayısıyla, bu gaza dolayısıyla köylülere düştüğünü, onların sayesinde bu harbin kazanıldığını ve bunun için köylülere teşekkür borçlu olduğumuzu burada söylemiştim. Bu kesin zaferi milletin alicenaplığına borçluyuz. Milli Savunma Bakanı olarak ordunun şükranlarını milletin ayaklarına sererken, göz önünde kağrı arabaları ile çalışan köylülere ve köylü kadınlara bu şükranı burada bir defa daha yerine getirmek en mukaddes bir vazifedir. Bu ferdin zaferi değil milletin zaferidir. Asıl kağrı arabası ile koşan, yavrusunu kucağında taşıyan köylü kadınının zaferidir. Şükranımı bir defa daha resmi olarak ve açık olarak tekrar ediyorum."²²¹

Sakarya Savaşı ile Yunanlılar'ın taarruz gücü kırılmıştı. Bütün ülkede Yunanlılara karşı bir taarruz yapılması ve güçlü bir darbe vurulması böylece yurttan atılması arzusu gelişti. Fakat böyle bir taarruz için ordunun hazırlanması gerekiyordu. Hazırlığın uzun sürmesi üzerine TBMM'de Başkumandanlık ve Ordu üzerine tartışmalar başladı. Başkumandan'ın taarruzu geciktirdiği suçlaması yapıldı. Başkumandanlık kanununun kaldırılmasını isteyenler oldu. Bu tartışmalar esnasında Refet Paşa da meclis kürsüsünden bir konuşma yaptı. "Meclis Başkanı ile Başkomutan'ın aynı olması ve Hükümet Başkanı ile Genel Kurmay Başkanı'nın aynı olması, bunların da Cephe'den uzakta Ankara'da kalmaları, ordu işlerinin kötü idaresine sebep olmaktadır. Bu durumda çözüm ise Genel Kurmay Başkanlığı'nın Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanmasıdır" dedi.²²²

Refet Paşa bu konuşmasıyla ordunun kötü idare edildiğine inananların yanında yer almaktaydı. O da taarruzun geciktiği kanaatında olduğunu ima etmekte ve durumu düzeltmek için Genel Kurmay Başkanlığının kendisine verilmesini istemekteydi.

Refet Paşa'nın konuşmasına cevap veren Mustafa Kemal Paşa; asıl istenilen şeyin kendisini Ankara'dan uzaklaştırmak olduğunu, uygulanmakta olan Başkumandanlık ve yetkilerin kullanımının yerinde olduğunu örneklerle açıkladı ve Refet Paşa'nın, Genel Kurmay Başkanlığı'nın Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanması teklifini red etti. Mustafa Kemal Paşa bu hareketiyle, TBMM'de kendisine karşı olduğu kanaatında olduğu muhalefetin, oyununu

-----

220 - Selahattin Tansel, age, IV.cilt, s.110-116

221 - Alptekin Müderrisoğlu, age, s.504-505

222 - Atatürk, age, s.563

bozduğuna inanmakta idi. Mustafa Kemal Paşa'ya göre Refet Paşa'da bu muhalefet içinde yer almıştı.

Refet Paşa gerek haklı olduğuna inandığı teklifinin reddedilmesi, gerekse bizzat bağlı bulunduğu Başkomutan'ın kendisine karşı tutumu sebebiyle Milli Savunma Bakanlığı'ndan 13 Ocak 1922 tarihinde istifa etti.²²³

Refet Paşa Milli Savunma Bakanlığı'ndan istifa etmekle sadece bir görevi bırakmış olmuyor, aynı zamanda uzun zamandır kader ortaklığı ettiği bir kadronun da dışına çıkıyordu. Esasen daha önce de bir kaç kere bu kadronun lideri olan Mustafa Kemal Paşa tarafından onun istekleri geri çevrilmişti.²²⁴ Bu son olay bazı uygulama alanlarındaki muhalefeti de gösteriyordu. Muhalefetten doğan kırgınlıklar ve uzaklaşmalar zaman zaman tamir ve telif edilmekle beraber devam etmiştir.

Milli Savunma Bakanlığı'ndan istifa ettikten sonra köşesine çekilen Refet Paşa, Keçiören'deki evinde münzevi bir hayat sürmeye başladı. TBMM'ne bile sık sık gelmemekte idi.²²⁵ Onun TBMM'deki siyasi hareketliliğe katılması, Büyük Taarruz'dan hemen önce Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlığı'nın son defa 3 ay uzatılması tartışmaları esnasında oldu.

Bilindiği gibi 5 Aralık 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya Başkomutanlığın verilmesiyle ilgili kanun çıkarılırken, kanunda meclisin yetkilerini de isteyen Mustafa Kemal Paşa'nın diktatör olacağına dair görüşler ileri sürülünce Mustafa Kemal Paşa bazı teminatlar vermişti. Bunlardan birisi de bu sürenin üç ay süreli verilebileceği ve TBMM'nin lüzum gördükçe uzatabileceği idi. Nitekim çıkan kanunda yetkiler üç ay süre ile verildi. O günden sonra her üç ayın sonunda olağanüstü halin devam ettiği gerekçesiyle görüşmeler yapıp yetkiler 3'er ay daha uzatılarak 20 Temmuz 1922'ye kadar geldi. Bu tarihte yapılacak olan yetki uzatma görüşmelerinin ayrı bir önemi vardı. Düşmana son darbeyi vurmaya az bir zaman kala Mecliste tam birlik ve beraberlik içinde bulunduğunu dosta düşmana göstermek vatanın selameti bakımından çok mühimdi. Oysa TBMM'de Mustafa Kemal Paşa'ya karşı bir muhalefet oluşmuş ve onun diktatör olmaya çalıştığını yayıyordu. Bu durumda muhalefeti yatıştırmak isteyen Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa'yı Refet Bey'in Keçiören'deki evinde yemeğe davet etti. Son gelişmeleri konuşmak istiyorlardı. Yemekte Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat ve Refet Paşa'lar ile Rauf Bey bir araya

223 - Atatürk, age, s.562-564

224 - Bkz. Atatürk, age, s.521, 522, 563, 564, 597;

ATASE;K:2711,D:15,F:12; K:2711,D:15,F:2; K:2711,D:15,F:2,3

225 - Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralarım, ist.1957, s.30-33

gelip sabaha kadar Meclis'teki muhalefeti ve Başkumandanlığın uzatılmasını konuşular.

Ali Fuat ve Refet Paşa'lar ile Rauf Bey kendilerinin Mustafa Kemal'in arkadaşı olduklarını muhalefette olmadıkları gibi olanları da kabul etmediklerini söylediler. Buna rağmen onlar Mustafa Kemal Paşa'nın Saltanat ve Hilafet karşısındaki tutumunun ne olacağını öğrenmeye çalıştılar. Diktatör olmayacağına dair, TBMM'ne teminat vermesinin muhalefeti yatıştıracığını söylediler. Bir de kendilerine karşı bundan sonraki tutumunun ne olacağını, yakın arkadaşlığın devam edip etmeyeceğini anlamaya çalıştılar.

Mustafa Kemal Paşa, onların Hilafet ve Saltanatın devamından yana olduklarını anlayınca, bu konunun konuşulmasının şu anda sırası olmadığını, mecliste diktatörlükle ilgili gerekli teminatı vereceğini, kendilerinin ise yakın arkadaşı olmaya devam edeceğini söyledi.²²⁶

20 Temmuz 1922'de Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandan'lığını kabul eden kanun, 3 aylık bir süre için daha uzatıldı. Başkumandan, Büyük Taarruz için son hazırlıkları yaparken boş bulunan ordu komutanlıklarına tayinler yaptı. Birinci Ordu Komutanlığını Refet Paşa'ya teklif ettirdi. Refet Paşa; bu savaşta "Önemli bir şeymi olacak? Ben sanmıyorum. Olacağı zaman ben düşünürüm" diyerek bu teklifi reddetti.²²⁷

Büyük Taarruz'da hiç bir görevi kabul etmeyen Refet Paşa, yeni gelişmeler içerisinde insiyatifi elinden çıkarmış oldu. Zaferden sonra talihi ancak Mustafa Kemal Paşa'nın karar ve değerlendirmelerine kalacaktı.²²⁸

Refet Paşa'nın Ordu Komutanlığı teklifini red etmesini anlamak zordur. Onun son gelişmeler sebebiyle kırgın ve küskün bir ruh halini yaşadığı, Ali Fuat Paşa'ya da teklif edilmiş olan bu görevin onun tarafından reddediliş sebebin de olduğu gibi, Cephe Kumandanlığı yapmış birisi olarak Ordu Kumandanlığı teklifini onur meselesi yapmış olabileceği, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa olduğu için, kendisine onun emrinde bir görev teklifini, Mustafa Kemal Paşa'nın, İsmet Paşa'yı kendisine tercih etmesi şeklinde yorumladığı şeklinde düşünülebilir.

Falih Rıfki Atay'ın Refet Paşa'ya ait olarak naklettiği ve son hazırlıkların önemini kavrayamadığını gösteren sözlerine gelince; Büyük Taarruz için Türk Ordusu'nda yapılan hazırlıklar çok gizli tutulmuştu. Mecliste ordu hakkında o kadar az şey biliniyordu ki, en iyi niyetli mebuslarda bile Türk Ordusu'nun

-----

226 - Ali Fuat Cebesoy, age, s.30-33; Atatürk, age, s.609-610

227 - Falih Rıfki Hatay, age, s.305; Atatürk, age, s.597

228 - Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, III.cild, ist.1966, s.45

tefessüh ettiği, kıpırdayacak halde olmadığı kanaatleri yayılmaya başlamıştı. Meclisteki bu tür şayia ve tartışmalar, hazırlıkların düşmandan gizlenmesi açısından faydalı görüldüğünden müdahale edilmemiş, açıklamaya gerek görülmemişti.²²⁹ Mebusluk dışında diğer devlet görevlerinden uzak düşmüş olan Refet Paşa kendisine ordu komutanlığı teklif edildiği zaman yapılacak hareketin önemini kavrayamamış olabilir.

---

229 - Atatürk, age, s.599

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TBMM FEVKALADE TEMSİLCİLİĞİ

I-FEVKALADE TEMSİLCİLİK NASIL VE NİÇİN REFET PAŞA'YA VERİLDİ?

26 Ağustos 1922'de başlayan Türk Ordusunun genel taarruzu başarılı bir şekilde gelişti.30 Ağustos'ta Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın sevk ve idare ettiği bir meydan savaşı ile Yunan kuvvetlerinin esas kısımları imha edildi.Yunan ordusunun bakiyesi ni önüne katan Türk ordusu onu kovalayarak 9 Eylül 1922 tarihinde izmir'e girdi.Mustafa Kemal Paşa son durum hakkında bilgi vermek üzere Başbakan Rauf Bey'i izmir'e çağırdı.Rauf Bey ve Mustafa Kemal Paşa arasında o günün meselelerine dair konuşulduktan sonra Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya; o gün için izmir'de bulunmalarını sağlayan büyük zaferi kazandıran ve buna emeği geçenlere ödüller verilmesi gerektiğini, bu konuda daha ilk günden beri mücadeleye katılmış ve çok emek sarfettiği halde şu ande aktif bir görevde dahi olmayan Refet Paşa'nın da zafer münasebetiyle terfisi ve bir görev verilerek gönlünün alınmasını rica etti.

Mustafa Kemal Paşa verdiği cevabta: " zaferden dolayı,askeri harekate katılanlar terfi ve taltif olundular.Refet Paşa'ya da görev teklifinde bulduk.O kaçındı.Harekate katılanlarla beraber katılmayanların da terfi ve taltifleri doğru olmaz.Yalnız Refet Paşa'ya uygun bir görev bulmaya çalışacağım.izmir'e kendisini davet edin" dedi.¹

Refet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın izmir'e davet telgrafını 24 Eylül 1922 akşamı aldı² ve izmir'e hareket etti.Refet Paşa izmir'e giderken;askeri hareketin son durumunu öğrenmek için;

"-istanbul üzerine yürüyorlar mı?" diye sordu.

"-Hayır.Mudanya'da ateşkes anlaşması yapacaklar" dediler.

"-Şimdi her şeyi kabul ettiler." dedi.³

Bu konuşmaya bakarak, Refet Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa tarafından takip olunan politikayı yanlış bulduğu anlaşılmaktadır. Ona göre istanbul ve Trakya'yı ele geçirmeden, izmir ve Bursa'da askeri hareketin durdurulması, düşmanlara masa başında her türlü

1 - Atatürk, age, s.606

2 - Telgraf şöyleydi;"BMM azasından Refet Paşa Hazretlerine; Zat-ı Devletlilerine askeri bir vazife verilmesi kararlaştırıldığından ilk vasıta ile acele izmir'e gelmenizi rica ederim.Seyahat araçlarının temini Milli Savunma Bakanlığından ve durumun bildirilmesi Adnan Beyefendi'den rica olunmuştur.Hareketin bildirilmesini bekliyorum.. Mustafa Kemal Paşa.24 Eylül 1922 (ATASE;K:2068, D:8, F:2)

3 - Falih Rıfkı Atay, Çankaya, İST. s.332

taviz vermeyi kabul etmek demekti. Bu kadar açık yapılan tenkidin Mustafa Kemal Paşa'nın kulağına gitmemiş olması mümkün değildi. Nitekim, Refet Paşa'nın izmir'e vardığı akşam Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya döndü.izmir'de görüşemediler. Bu durumu Mustafa Kemal Paşa, her ne kadar tesadüf olarak nitelendiriyorsa⁴ da aslında bir çeşit tertip yollu ihtar idi.⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın Refet Paşa'yı izmir'de görmemesinin sebebi onun konuşmalarını duyduktan sonra düşündüğü görevi verip vermemekte tereddüt geçirdiği şeklinde de açıklanabilir.

izmir'den Ankara'ya dönen Mustafa Kemal Paşa, Mudanya'da sürdürülen ateşkes anlaşması görüşmelerini yakından takip edebilmek için Bursa'ya hareket etti. Yanına, izmir'de görüşemediği için Ankara'ya avdet eden Refet Paşa'yı da aldı. Mudanya Ateşkes Anlaşması savaşa son verirken bir barış süreci başlattı.

Mudanya Ateşkes Anlaşması, Boğazlarda belirlenen bir tarafsız bölgeye asker sokmamak kaydıyla, Meriç nehrine kadar olan Trakya topraklarını Türkiye'ye veriyordu.Yunanistan'ın işgali altında bulunan buraların Türkiye'ye teslimi itilaf devletlerinin nezaretinde gerçekleşecekti.Devir teslim işleri belirlenecek bir takvim dahilinde yapılacaktı. Trakya topraklarının devir teslimi yapılırken Türkiye'yi itilaf Devletleri nezdinde temsil edecek bir temsilciye ihtiyaç duyuldu. Mustafa Kemal Paşa bu göreve TBMM'nin Fevkalade Temsilcisi sıfatıyla Refet Paşa'yı tayin etti.⁶ Refet Paşa görevi kabul etti.

Refet Paşa'nın son olaylar içinde bazı çelişkiler yaşadığı dikkati çekmektedir.Büyük Taarruz'da önemli bir şey olmayacak diye, teklif edilen görevi kabul etmeyen Refet Paşa, çok önemli şeyler olduğunu izmir'e bizzat gelerek kabul etti ve gördü.izmir'e gelirken "Askeri Bursa'dan ileri göndermemekle her şeyi kabul ettiler " dedi, fakat ateşkes anlaşmasıyla, askeri hareket olmaksızın Trakya'yı almanın mümkün olduğunu gördü, hatta bu işi takip ve gerçekleştirme görevi bizzat kendisine düştü.

Refet Paşa'nın ,bu çelişkiler içinde kaderi Rauf Bey'le paralellik arz etmektedir. Büyük Taarruz öncesinde bir gün Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey tarafından Refet Paşa'nın Keçiören'deki evine davet edilmişti. Günün meselelerinin etraflıca konuşulduğu o gün, Mustafa Kemal'in bir sorusu üzerine Rauf Bey, saltanat için kaldırılamaz demişti. Fakat Saltanat'ın kaldırılma kararı verilmesi üzerine bizzat meclis kürsüsüne çıkıp saltanatın

-----

4 - Atatürk,age,s.606

5 - Şevket Süreyya Aydemir, age,s.39

6 - Atatürk,age, s.606

kaldırılması lehine konuşmuş hatta bunun bir bayramla kutlanmasını isteyecek kadar taraftar kesilmişti.⁷ Atatürk Rauf Bey'in bu çelişkili tutumu karşısında "eski kanaatlarını mı değiştirmişti, yoksa kanaatlarında esasen samimi değil mi idi?" demektedir. Rauf Bey hakkındaki bu düşünceyi, bir çok olayda onunla birlikte görülen Refet Paşa hakkında da taşıdığını söylemek çok yanlış olmaz kanaatındayız.⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın Refet Paşa hakkındaki kanaatı, onun memleket menfaatleri gerektirdiği zaman görev almasına mani olacak nitelikte değildi. itilaf devletleri ile hassas ilişkilerin sürdürüleceği kritik bir bölgede devletin menfaat ve onurunu temsil edebilecek tecrübe ve niteliklere Refet Paşa sahipti. Burada en küçük bir hata büyük meseleler çıkarabilirdi. Gerçekten de ileride görüleceği gibi Refet Paşa pratik zekası ve diplomatik tecrübesi ile bir çok meseleyi devletin lehine ve kolayca halletmiştir.⁹ Esasen Refet Paşa Temsil Kurulu döneminden itibaren dış ilişkilerle ilgilenmiş, görevler almış, yararlıklar göstermiştir.

Ezcümle; 14 Aralık 1919 tarihinde Refet Bey'in Balıkesir-İstanbul yoluyla Bursa'ya gidişini açıkladığı telgrafta, Fransız Amirali'yle yaptığı görüşme hatırlanmalıdır. O görüşmelerde Refet Bey'in Temsil Kurulu'nun dış politikasını çok iyi kavradığı ve amacı net olarak ifade edebildiği açıkça görülmekte idi.

Refet Bey'e bir Arab Yüzbaşı, Irak ve Suriye hakkında Emir Faysal'dan bazı teklifler getirdiği zaman, teklifleri Temsil Kurulu Başkanı Mustafa Kemal'e ileten Refet Bey¹⁰, 10 Şubat 1920'de, Araplar'ın iç işlerine karışılmayacağı, bununla beraber kendisinin Suriye sınırı konusunda temaslar yapabileceği ve o bölgeyi araştırması gerektiği, cevabını almış idi.¹¹

15 Ocak 1920 tarihinde Refet Bey Temsil Kurulu'na; İtalya'nın Antalya Konsolosluğu şifresini ele geçirdiğini, böylece haberleşmelerini dinlediğini, onların İngilizlerin aksine, müttefikleri arasında Türkler için daha yumuşak görüşleri savduklarını bildirmekte idi. Bu yolla daha birçok haberi toplayıp Temsil Kuruluna bildirdi.¹²

16 Mart 1920'de İstanbul işgal edildiği zaman Mustafa Kemal

7 - Atatürk, age, s.610-611

8 - Şevket Süreyya Aydemir, age, s.39; Sebahattin Selek, age, s.147-149

9 - Sebahattin Selek, age, s.147-149

10 - ATASE: K:2709, D:7, F:1.5

11 - Kazım Karabekir, age, s.423

12 - Kazım Karabekir, age, s.554

Paşa; bu işgali, itilaf Devletleri Meclis Başkanı ve Dışişleri Bakanları nezdinde protesto etmek istediklerini, bu konuda Antalya'daki İtalyan Konsolosu'nun yardımını sağlamasını, Refet Bey'den rica etmişti.¹³

Antep'te Fransız zulmü artınca, Temsil Kurulu Başkanı Mustafa Kemal Paşa, zulmü İtalyan Ajansı vasıtasıyla dünyaya duyurması için Refet Paşa'dan girişimde bulunmasını rica etmişti.¹⁴

Refet Bey'in Antalya'da İtalyan işgal kuvvetleri komutanı ile görüşmeler yapmasından sonra, Antalya depolarındaki bütün silah ve cephane Söke'ye aktarılarak Kuvayı Milliye'ye mal edilmişti.¹⁵

13 Haziran 1921'de, Refet Bey'in izin alıp Ecevit dinlenme tesislerine çekildiği günlerde İngilizlerden Mustafa Kemal Paşa'ya görüşme teklifi geldi. Görüşmeyi Mustafa Kemal Paşa adına İnebolu'da Refet Bey yaptı. İngilizler adına görüşmeye gelen iki Binbaşı yanlarında bir miktar cephane de getirmişler ve bunun devam edeceğini söylemişlerdi. Teklifleri içinde; Mustafa Kemal Paşa'nın bir İngiliz gemisiyle İstanbul'a gizlice gidip General Harrington'la bizzat görüşmesi, İngiltere'nin, Türkiye'nin tam bağımsız bir devlet olmasını kabul ettiği, İngiltere'nin girişimiyle Yunanlılar'ın Anadolu'yu boşaltacağı ve esirlerin karşılıklı değişimi vardı.

Buna karşılık Refet Bey, Harrington'un görüşmek istiyorsa İnebolu'ya gelmesi gerektiğini, esir değişiminin ise mümkün olduğunu söyledi.¹⁶ Tekliflerin gidip gelmesi ve aracılardan görüşmesi sürdürüldü. Harrington ve Mustafa Kemal yüz yüze görüşemediler. Fakat Refet Bey ve Harrington'un temsilcileri bir çok konuyu görüştüler. Bu görüşmelerin pratik sonucu Malta'daki Türk esirlerin kurtarılması olmuştu.¹⁷

Mudanya'da Ateşkes görüşmeleri başlayınca, acil görüş alışverişine ihtiyaç duyulabileceği sebebiyle, Mustafa Kemal Paşa yanına Fevzi Paşa ve Refet Paşa'yı da alarak Bursa'ya, oradan Mudanya'ya geldi. Konferans süresince görüşmeleri yakından takip ettiler.¹⁸ Görüşmeler sonunda varılan anlaşmada Trakya'nın teslim alınması meselesi ortaya çıkınca, Mustafa Kemal Paşa orada bu görevi Refet Paşa'ya verdi.

13 - Atatürk, age, s.372

14 - Mazhar Müfit Kansu, age, III. cilt, s. 197; Fethi Tevetoğlu, age, s.61

15 - Mazhar Müfit Kansu, age, III.cilt, s.147

16 - Mazhar Müfit Kansu, age, s.58; Fethi Tevetoğlu, age, s.62-63

17 - Cumhuriyet Tarihi Ansiklopedisi, Refet Bele maddesi

18 - H. Naşit Ulug, age, III. cilt, s. 197'deki dipnot; Fethi Tevetoğlu, age, s.75

Refet Paşa'nın resmen görevlendirilmesi ise TBMM'nin 10 Ekim 1922 günü kararıyla oldu. Karar şöyleydi: "Mudanya Konferansı kararı uyarınca Trakya'yı BMM Hükümeti namına teslim almak üzere Başkumandanlık tarafından ordu komutanlarından Mirliva Refet Paşa Hazretleri tayin edilmiştir. Her bölgede Milli Hükümet tamamen kurulur kurulmaz, hükümet memurlarının başvuracakları ve resmi işlerine ait hususlarda ve asayiş ve düzenin hızla kurulması için önlemler alınmasında, mümkün olan işlerin sonuna kadar vilayet valilerinin Refet Paşa Hazretleri'nin emri altında bulunduğu, Bakanlar Kurulu'nun kararı olmakla durumun adı geçene tebliğ ve itilaf Devletleri temsilcilerine duyurulması.⁹

TBMM'nin görevlendirme kararını çıkardığı sırada Ankara'da hazır bulunan Refet Paşa, gazetecilerin bazı sorularını da cevaplama fırsatı buldu. Bir soru üzerine "iki gün evvel Bursa'dan ayrıldım. Bu sabah Ankara'ya geldim. Yarın tekrar Bursa'ya gidiyorum." dedi. Trakya'ya ne zaman geçeceğini soranlara; "Derhal... Bursa'da çok kalmayacağım. Vazifeme başlamak üzere hemen hareket edeceğim." dedi. "İstanbul yolu ile mi?" sorusuna; "Tabii. Bursa'dan İstanbul'a gideceğim ve Trakya'nın Yunanlılar'dan tahliyesi müddeti olan 15 günün geçmesini bekleyeceğim. Mamafih, bu müddetten evvel Trakya'ya dahil olmaya ve itilaf Komisyonları ile münasebetlerde bulunarak Trakya'da Milli Hükümetimiz'in bir an evvel kurulmasına uğraşacağım." cevabını verdi.

Vazifesinin ne olduğunu soran gazetecilere; "Vazifem iki kısma ayrılabilir. Biri, Yunanlılar'dan tahliye edilen Trakya'yı teslim almak; diğeri, Trakya'da TBMM Hükümeti'ni kurmak. Binaenaleyh, bir an evvel Trakya'da mülki teşkilat ve inzibat teşkilatının tamamlanmasına çalışacağım. Esasen bütün memur kadroları ve Jandarmamız hazır bulunduğu için Edirne vilayetimizde bütün teşkilat süratle tamamlanacaktır." dedi.²⁰

II-TBMM TEMSİLCİSİ OLARAK İSTANBUL'DAKİ FAALİYETLERİ

A-İSTANBUL'A GELİŞİ VE İTİLAFLI GENERALLERİ İLE İLK TEMASLAR

Refet Paşa'nın Trakya'yı teslim almak için TBMM tarafından görevlendirildiği ve 19 Ekim 1922 tarihinde Mudanya'dan İstanbul'a geçeceği ajanslardan duyulunca, İstanbul'dan çıkan bir karşılama heyeti Mudanya'ya kadar geldi. Refet Paşa onların geldiği Gülnihal vapuruyla 19 Ekim'de, öğleden sonra İstanbul açıklarına geldi. Yanında bir bölük de jandarma muhafız bulunmakta idi. İstanbul açıklarında Gülnihal vapuru İngiliz devriyesi tarafından durduruldu ve Refet Paşa hakkında işgal komutanlığınca izin olduğu

halde muhafız birliği hakkında bir emir almadıklarını ve durumun açıklığa kavuşmasına kadar onları İstanbul'a almayacaklarını, vapurda kalmaları gerektiğini bildirdi. Nitekim o gün jandarmalar geceyi vapurda geçirdiler. Ancak ertesi gün Refet Paşa antlaşmazlığı gidererek jandarmaları alabildi.

Refet Paşa ise o gün, yani 19 Ekim 1922'de saat 15:00 sıralarında, Kabataş iskelesinde İstanbul'a çıkmıştı. İskeledeki karşılaşmada hazır bulunanlar arasında bulunan Padişah Yaveri'nin "Zat-ı Şahane adına hoş geldin" demesi üzerine, "Yüksek Halifelik Makamı'na dindarane duygularımı ulaştırınız" dedi. Veliaht Yaveri'nin "Veliaht-ı Saltanat adına hoş geldin" konuşmasına karşı da "Veliaht Abdülmecit Efendi Yüce Halifelik Makamı'nın Veliahtı'dır. Evvelden beri ilan ettiğimiz ahidlerimizin birisi de Hilafet Makamı'nın kurtarılmasıdır" dedi.

Daha sonra Şark Mahfeli'ne geçen Refet Paşa'ya "Sadrazam (Başbakan) Tefik Paşa adına hoş geldin" denildiği zaman; "Anadolu, bir İstanbul Hükümeti tanımadığı gibi, İstanbul Hükümetinin Sadrazamını da tanımaz. Fakat şahsına hürmetim sonzuzdur. Teşekkürlerimi iletiniz" dedi.

Şehir ve Dahiliye Nazırı adına saygılarını sunan Belediye Başkanı'na ise; "Şehir adına arz ettiğiniz hissiyata teşekkür ederim. Şahs-ı aliniz'de temsil olunan bu büyük mütefekkir, münevver halka teşekkürlerimi arz ederim. Dahiliye Nazırı'nın gösterdiği nezakete teşekkür ederim. Hükümetimiz tamamen halk tarafından Milli Saltanat ile idare olunan bir demokrat hükümettir. Fakat ben hükümetim adına bir Dahiliye Nazırı tanımıyorum" dedi.

Refet Paşa'nın İstanbul'a gelişi münasebetiyle Sultan Ahmet Meydanında gösterişli bir Zafer Takı hazırlanmıştı. Üstünde Mustafa Kemal, İsmet ve Refet Paşa'nın resimleri vardı. Zafer Takı'nın geçid yerinde Mehterhane takımından Yeniçeri kıyafetli dört kişi yer almıştı. Mehterhane İzmir ve İstiklal Marşları çalmakta idi. Halk ve talebeler yol boyunu ve meydanı doldurmuştu. Saat 15:30'da Refet Paşa Zafer takı'nın altından, halkın alkışları arasında geçti. Yaşasın sesleri ve alkışlar bütün meydanı doldurdu. Yağız bir atın koşulu olduğu Refet Paşa'nın arabası Zafer Takı'nın tam altına gelince, küçük bir kız tarafından selamlandı. O sırada duran Refet Paşa'nın üstüne, takın üstünden, civardaki evlerden ve halktan çiçekler, konfetiler serpişti.

Refet Paşa daha sonra Fatih Türbesi'ni ziyaret etti. Gerek orada ve gerekse Şark Mahfeli'nde halkın duygularına uygun, İstanbul'u övücü konuşmalar yaptı.²¹

21 - Refet Paşa'nın İstanbul'a gelişini yazarken yararlandığımız kaynaklar; 19 Ekim 1922 tarih ve 6 sayılı Ranin Gazetesi; Fethi Tevetoğlu, age, s.76-99

Refet Paşa o gün işgalci itilaf Devletleri Temsilcileri ile de bazı resmi temaslarda bulundu. Ele alınan ilk konu Gülnihal vapurundan karaya çıkmasına izin verilmeyen Jandarma Bölüğü meselesi oldu. General Harrington'la görüşen Refet Paşa, bölüğün karaya çıkmasına mani olunmamasını ve muamelenin onur kırıcı durumunun düzeltilmesini istedi. Harrington, Muhafız Bölüğünün karaya çıkmasına izin verdiğini, muamele için ise gerekli telinatta bulunacağını söyledi.²²

Refet Paşa itilaf Devletleri'nin işgal orduları generalleri ile ilk toplantısını İstanbul'a vardığı gün yaptı. Toplantıda sırasıyla İngiliz, Fransız, İtalyan generaller açıklamada bulundular. Trakya'nın boşaltılması sırasında Yunanlılar'ın yaptıkları zararları önlemeye çalıştıklarını, Türk Hükümeti'nin de Hristiyan ahaliye teminat vermesi gerektiğini, zira ahalinin göç halinde olduğunu söylediler. Refet Paşa karşılık olarak; Yunanlılar'ın zararlarının önlenmesini, Hatta araştırma yapılarak Türk ahaliye zarar verenlerin belirlenmesini, Hristiyan ahaliye ise Türk Hükümeti kanunlarla teminat vermiş olduğunu söyledi.

Refet Paşa toplantıda ayrıca, Trakya'da görev yapacak Türk Jandarması'nın İstanbul üzerinden geçmesi gerektiğini, en uygun nakliyatın böyle yapılabileceğini, Mudanya anlaşmasında olmasa bile buna izin verilmesi gerektiğini söyledi. Generaller; jandarmanın İstanbul'dan geçmesini kabul ettiler. Onlar, gelen jandarmanın İstanbul'da kalacağı zehabına kapıldıkları için izin vermemiş olduklarını söylediler. Gerekli açıklama ve teminattan sonra İngilizler, hatta yardım vaat ettiler.²³

B. İSTANBUL HALKINA ANADOLU'YU ANLATMASI

Refet Paşa İstanbul'a vardığı andan itibaren, TBMM Hükümeti'nin çeşitli olaylar karşısındaki yaklaşımları ve anlayışlarını İstanbul halkına anlatmaya ve benimsetmeye gayret gösterdi. Konuşmalarında halkın duygularını okşamaya onları onore etmeye özen gösterdi. Bu maksatla çeşitli halk grupları ve temsilcilerine hitaben konuşmalar yaptı.

Refet Paşa Saltanat-ı Milliye dediği Anadolu'daki yeni yönetimi şöyle anlatmaktadır: " Türk tarihinde bugüne kadar görülmemiş ve İstanbul'un fethinin devir açması gibi, yeni bir devir açmış olan Saltanat-ı Milliye'de halk, saltanatı eline almıştır. Artık her ne yapılırsa halk tarafından, halk namına ve

22 - ATASE: K: 2070, D:14, F:1; HTVD, Aralık 1968, s.66, Belge no:1483,1484

23 - ATASE; K:2070, D:14, F:1; 21 Ekim 1922 tarih ve 8 sayılı Ranin Gazetesi.

halk için yapılacaktır. Türk kendini idare ediyor. Muvaffak da oluyor.²⁴

Ayasofya'daki bir cuma namazından sonra halka karşı yaptığı bir konuşmada Refet Paşa, Milli hükümetin eşitlik prensibi üzerinde durduğunu ve zaferini buna borçlu olduğunu söyledi.²⁵

Çapa'daki evinde yapılan bir mülakatta Refet Paşa, "Sakarya Savaşı'ndan sonra Misak-ı Milli ile tespit edilen emellerimizi kan dökülmeden temin edebilmek için gösterdiğimiz gayretler engellendi. Demek kuvvet gösterilmedikçe hak yerini bulmayacaktı. Son kararı verdik. Harekatımız malum olan şekilde başladı ve kahraman gazilerimizin şanlı silahlarının zaferiyle tetviç etti." dedi.

Mülakatta çeşitli sorulara cevap verdi. Hükümet merkezinin İzmir'e veya başka bir yere taşınıp taşınmayacağı sorusuna; "Henüz Misak-ı Milli hudutlarımıza sahip olmadığımız gibi durum da tam açıklığa kavuşmadığı için böyle bir şey sözkonusu değildir. Şimdilik sahillerden uzak, daima uzak bulunacağız." cevabını verdi.

Yunan tahribatına karşı rehin ve teminat olmak üzere Batı Trakya'ya bir askeri hareket tasavvur olabilir mi ? sorusuna, " Böyle hareket emperyalist bir siyaset demektir. Biz ise daima bundan kaçındık. Yunanlılar'ın yaptıklarını tazmin için başka çarelere baş vuracağız. Herhalde bir istila harbi yapmadığımızı ve haklarımızı elde etmekten başka emellerimiz olmadığını cihana isbat edeceğiz." cevabını verdi.

Trakya'ya ne zaman hareket edeceksiniz ? sorusuna, "Trakya'da mülki amirlik kurulur kurulmaz hareket etmek hakkına sahibim. Peyder pey boşaltılan bölgeleri dolaşarak mı, yoksa doğrudan Edirne'ye mi gideceğim duruma göre belli olacaktır." cevabını verdi.²⁶

Kendisini ziyarete gelen İstanbul Müntehib-i Sanileri'ne (İkinci Seçmen) bir konuşma yapan Refet Paşa şunları söyledi "Yüce grubunuzu selamladığım zaman yalnız münevver İstanbul'un, İslam İstanbul'un, Türk İstanbul'un güzide bir kısmını selamlamış olmuyorum, sizi selamlamakla İstanbul'un en kahraman en güzide bir kısmını selamlamış oluyorum. Sizler hepiniz bu güzel Payitaht'ta korkusuz, yalnız vicdanının sesini dinleyerek vekillerinizin seçilme varakası altına imzalarınızı atmaktan bir an bile tereddüt etmediniz. Ankara, BMM'nin adını anmak en büyük suç olduğu, hariçten istila, dahilden hiyanet hüküm sürdüğü bir zamanda korkmadınız.

24 - 21 Ekim 1922 tarih ve 8 sayılı Ranin Gazetesi.

25 - agg.

26 - agg.

Vekillerinizi seçerek Ankara'ya yolladınız. Size bunu yaptıran vatanperverliğiniz, milliyetçiliğinizdir. Siz gibi kahramanları selamlamakla iftihar ederim. Cümlenize şahsımızda temsil edilen BMM Hükümeti adına ve pekçok sevdiğiniz Başkumandanınız namına teşekkür ederim."²⁷ Refet Paşa Kız Öğretmen Okulu'nu ziyareti esnasında da bir konuşma yaptı. Burada, "Anadolu'dan geliyorum." diye başladığı konuşmasını, "Anadolu'da yapılan savaşlarda milletin her ferdinin manen hakkı vardır." diye sürdürdü. Anadolu kadının zaferde çok büyük hakkı olduğunu, savaşta nakliyatı onların yaptığını, tarlaları onların işlediği ve buğday yetiştirerek istilacılar önünde boyun eğmekten kurtardığını" söyledi.

Refet Paşa sözlerini şöyle tamamladı "Hanımefendiler, Hanım orduları ilim, irfan ordularıdır. Bir erkek evini gülşen görmezse hayatı ona haram olur. Ev hayatı olmayan bir yerde vatan sevgisi olmaz. Hanımefendiler, Anadolu kadınlarına ilim, irfan, nur ve ziya verecek sizin ordunuzun kuvvetidir."²⁸

Kız Öğretmen Okul'ndan Muhacirler'in kaldığı Belediye evlerine geçen Refet Paşa onlarla teker teker konuştu. Hatırlarını sordu. Muhacirler'e karşı kısa duygusal bir konuşma yaptı "Sizin dirayet ve fetanetinizi zaten biliyordum. Onun içindir ki, Anadolu'da yanan yıkılan yerleri görüp, bu yerlerden çıkanları, kaçanları, zavallı bedbaht muhacirleri düşündüğüm zaman, bu viran olan köylerin mescidlerinde asırlardan beri İslam secdesini kabul eden taşlarına başımı dayadım. Bu insanlar için dua ettim. Dualarım kabul oldu. Belediyenin sıcak kanatları altında bütün elemelerin giderildiğini anladım, uzaktan takip ettim."²⁹

Refet Paşa, Kadıköy'de toplanan kalabalık halk topluluğuna, onların isteği üzerine bir konuşma yaptı. Konuşmasında, Anadolu'da dökülen bunca kanın boşa olmadığını, milletin şan ve istikbali için olduğunu vurgulayan Paşa, memleketin kadınlığının kazanılan zaferde iftihar edilecek bir paya sahip olduğunu söyledi. Sözlerine şöyle devam etti "Allah'ım o ne büyük manzara idi. Neler gördük. Bir kadın yavrusunun yegane örtüsünü, yağmura ve kara karşı saklamak için cephanenin üstüne örtmüştü. Hem kendisi hem kendisi sırlı sıklam bekliyordu. Bunları gördük. O kadına bunu yapmamasını teklif ettik. Evladını muhafa et dedik. Fakat O, vatanın yaşayabilmesi için cephanenin hiçbir zerresinin ıslanmaması lazım geleceğini ve bundan başka birşey yapamayacağını söyledi."

Refet Paşa bu konuşmayı yaparken meydanın karşı tarafında, temsili bir köylü kadını kağrı arabası içinde cephanelerle

27 - agg.

28 - 23 Ekim 1922 tarih ve 10 sayılı Ranin Gazetesi.

29 - agg.

geçiyordu. Konuşmasını kesen paşa; "Burada müsaadenizle karşımda büyük Anadolu kadını arabasıyla temsil eden Anavatani selamlarım." dedi.

Konuşmasına devam eden Paşa "Ey milletim, tekmil bu selam, bu teveccüh, bu anlı, şanlı, kanlı bayraklar, artık yeryüzünde tahakküm, istila, istibdat devrinin kapandığını söylüyor. Artık yeryüzünde ne bir milleti kahredecek bir saltanat, ne de bir milleti istila altına alacak bir millet kalmıştır. Bunların hepsi yok oldu. Kırk şu kadar evvel burada bir şahsın keyfi için üç defa idama mahkum olan bu hizmetkarınıza karşı gösterdiğiniz bu kalbi muhabbet, çok şey söylüyor. İstibdada nefret!, Müstevliye lanet!, Müstebide lanet!... Bir müstebidin keyfi için idama mahkum olan bir fert (Refet Paşa kendisini kastediyor.) kalbi, bütün milletin kalbidir. Bana gösterdiğiniz bu cemileyi, bu muhabbeti şahsımdan ziyade bu mefkurenin delili olarak görüyorum." dedi.³⁰

Refet Paşa bu konuşmadan sonra Kadıköy halkı adına bir ziyafete davet edildi. Ziyafette Padişah ve Sadrazam'a çatan şiddetli bir konuşma yaptı. Şöyle dedi; "Efendiler bir kalp akçaya bizi sattılar. Esirler gibi müşteri pazarlığına çıkarılmadan satıldık. İsterim ki, bunlar talihsiz ve merdud yaptıklarının cezasını görsünler. İlelebed çeksünler. Bugün en kolay bir şeydir. Namuslu insan için bir mükafattır. Halbuki merdud ve menkub insanlar için ise bu cezadır. Öye adamları bir ölümle cezalandırmak kafi değildir. Koca Sadrazam, kimin malını kime satıyorsun?.. Neyi satıyorsun?.. Efendiler, sorumsuz insanlar artık köşede otursunlar, bizim dünya işlerimize karışmasınlar."

Paşa, daha sonra TBMM'nin anayasasını anlattı. Cumhuriyet'in, milletin bünyesine uymadığını söyledi. Sözlerini şöyle bitirdi: "Artık bu millet için tarihin yeni bir devresi açıldı. Demir, kılıç ve kan artık milletleri esir edemez. Milletleri esir eden tek bir şey kalmıştır ki, o da milletin kendi iradesidir. Biz bugün bu iradenin, bu hakimiyetin, bu saltanatın esiriyiz."³¹

Tıbbiye talebelerine yaptığı konuşmada; "Mefkure artık doğdu. Fakat görevin tamamlanması için nur ve ziya lazımdır. Baykuşlar ancak nur ve ziyadan korkarlar, yaşadıkları yerlerde viraneler icad ederler. Baykuşların gözünü kapamak için lazım olan nur ve ziya sizin elinizdedir." dedi.³²

Esnaf Cemiyetleri'ni ziyaretinde yaptığı konuşma ise şöyle idi "Bu hükümetin temel taşını köylü ve esnaf teşkil eder. Burada esnafın mümessillerini selamladığım zaman en saf İstanbul Türk ve müslüman halkını selamladığımı hissettim. Bu vazifeyi öğrenerek

30 - 24 Ekim 1922 tarih ve 11 sayılı Ranin Gazetesi.

31 - agg.

32 - agg.

yapıyorum. Kalbiniz pek necibtir... İstanbul'a geldiğim zaman büyük Hakan Yavuz Selim'in türbesi dikkatimi çekti. Harabiyeti karşısında üzüntülerimi gösterdim. Ne mutlu size ki, siz bu milletin büyüklerine yapılması lazım gelen ihtiramı, şerefi düşünüyorsunuz. Size binlerce teşekkür."

Refet Paşa'nın teşekkür ettiği husus; esnaf temsilcilerinin Yavuz'un türbesini tamir ettirmeyi üzerlerine aldıklarını söylemeleri idi.³³

Refet Paşa İstanbul'a indiği andan itibaren söz ve davranışlarında çok hesablı bulundu. Gerek İstanbul hükümeti görevli ve temsilcilerine karşı ve gerekse İstanbul halkına karşı konuşmalarında ortak noktalar göze çarpmaktadır. İstanbul hükümetini tanımamak, Vahdettin'e karşı sert bir tutum izlemek, halka ve çeşitli halk kuruluşlarına millet, milli irade, milli hükümet gibi kavramları hoş gösterme yönünden konuşmak bunlardandır. Birçok konuşmasında ortak anlayışları işlemesi, onun bu göreve atanırken aldığı talimatlar çerçevesinde hareket ettiğini göstermektedir. Refet Paşa'nın başarısı, yeri geldikçe talimata uygun, en isabetli söz ve davranışı zekice ortaya koyması ve kararlılık göstermesindeydi.

C. RESMİ ÇALIŞMALARI

Refet Paşa İstanbul halkıyla kaynaşma yönündeki çalışmalarının yanısıra, Trakya'nın teslim alınması³⁴ çalışmalarını da sürdürmekteydi. Önce çalışmalarında verimliliği artırabilmek ve disiplini sağlayabilmek için karargahında görev

33 - 25 Ekim 1922 tarih ve 12 sayılı Ranin Gazetesi.

34 - Mudanya Ateşkes Anlaşması'nın Trakya'nın teslimi ile ilgili maddeleri şunlardı: Madde 5; Doğu Trakya'nın Yunan kıtaları tarafından boşaltılması, bu sözleşmenin yürürlüğe konmasından itibaren başlayacaktır. Bu boşaltmada kıtaların kendisi çeşitli askeri hizmet ve teşkilleri ve onların çeşitli taşıt araçlarıyla harp gereçleri, stokları dahildir. Bu boşaltma ortalama on beş gün içinde yapılacaktır.

Madde 6; Jandarma da dahil olduğu halde Yunan mülkiye memurları mümkün olduğu kadar çabuk çekilecektir. Her idare bölgesinden Yunan memurları çekildikçe, mülki hükümet müttetiklerinin memurlarına bırakılacak ve onlarda mümkün olursa aynı günde Türk memurlarına devir ve teslim edecektir. Bu devir-teslim Trakya'nın tamamen Yunan kıtaları tarafından boşaltılmasının bitiminden en çok 30 gün içinde sona erecektir.

dağılımı ve mesai saatlerini düzenledi.³⁵ Sonra Trakya'ya nakledilecek askeri (jandarma) gücün hangi yollardan, ne zaman ve ne miktarlarda geçirileceğini belirledi. Kamuoyuna açıkladı. Bunlardan bir kısmının İstanbul üzerinden nakledilmesine, İtilaf Devletleri'nin razı olmasını sağlamak bir başarı idi. Askerin İstanbul'dan geçirilmesi özellikle İstanbul halkı üzerinde iyi etkiler uyandırdı.³⁶ General Harrington ile bir anlaşma yaptı. Anlaşmaya göre, Trakya ile Anadolu arasındaki haberleşmede İngiliz hatları kullanılabilirdi.³⁷

İtilaf Devletleri Temsilcileri olan Generaller ile yapılan görüşmeler sonunda, Trakya'nın Türk yönetimine teslimi belirli bir takvime bağlandı.³⁸

Mudanya anlaşması uyarınca Yunanlılar'ın Trakya'dan askerlerini çekmeleri 30 Ekim'e kadar tamamlanmak üzere devam

-----

Madde 7; TBMM Hükümeti'nin memurlarına, düzen ve güvenliğin devamına yetecek miktarda jandarma katılacaktır. Jandarma miktarı 8000'i geçmeyecektir.

Madde 8; Yunan kıtalarının geri çekilme hareketleri ve idarenin devir teslimi işi müttefiklerin idaresi altında yapılacaktır. Müttefikler, geri çekilme ve devir teslimi kolaylaştırmaya aracılık edecekler, çeşitli taşkınlıklara engel olacaklardır.

Madde 9; Doğu Trakya'yı Müttefik kuvvetleri işgal edeceklerdir. Ortalama 7 taburdan kurulu olan bu kıtalar düzenin devam ettirilmesini sağlayacaklardır.

Madde 10; Müttefik kıtalarının geri çekilmesi, Yunana kıtalarının boşaltılması sona erdikten 30 gün sonra olacaktır. Müttefik hükümetler düzenin devam ettirilmesi ve Türk olmayan halkın korunması için yeteri kadar tedbir alındığı hakkında fikirbirliğine varıldığı takdirde bu geri çekilme işi daha yakın bir tarihte olabilir. Bu surette TBMM Hükümeti ve Jandarma idare bölgesinde düzenli olarak görevlerini yaptığı anda müttefik heyetler ve kıtalar bu idare bölgesinden, kararlaştırılan 30 günlük sürenin bitiminden önce geri alınabilirler (TSK Tarihi, TBMM Hükümeti Dönemi, Gn.Kur.Yay., IV.cilt, I.Kısım, s.550)

35 - ATASE, K:2071, D:23, F:1,39

36 - 29 Ekim 1922 tarih ve 16 sayılı Ranin Gazetesi.

37 - ATASE, K:2068, D:4, F:11,1; K:2068, D:4, F:6

38 - Teslim takvimi şöyleydi;

1-8 Kasım 1922, Demirköy, Çerkezköy, Çorlu, Silivri

8-15 Kasım 1922, Kırklareli, Babaeski, Pınarhisar, Lüleburgaz

15-20 Kasım 1922, Malkara, Hayrabolu, Tekirdağ

20 Kasım'dan itibaren de Meriç'e kadar olan kısımlar Türk idare memurlarına teslim edilecek. (ATASE, K:2068, D:5, F:6)

ederken, ortaya yeni bir sorun çıktı. Yunanlılar geri çekilirken geçtikleri köy ve kasabaları yakıp, yıkıyorlar, direnenleri katlediyorlardı. Elleri geçirdikleri değerli şeyleri beraberlerinde götürüyorlardı. Yiyecek, giyecek ve çeşitli hayvanlar ile her türlü mücevherat bunlardandı.

Refet Paşa Yunanlılar'ın geri çekilirken yaptıkları mezalimi ve zayıatları tespit etmek, buna itilaf Devletleri Temsilcileri'nin ve dünyanın dikkatlerini çekmek maksadıyla, Yunan işgalinden kurtulan bölgelerde Mezalim ve Zayıatları Tespit Komisyonları kurdu. Çalışma tarzları ile geçerli belge ve bilgileri nasıl toplayacaklarını anlatan bir tamim yayınladı. Bu şekilde toplanan bilgi ve belgeler henüz Yunan işgalinden kurtulamayan yerler için itilaf Devletleri'nin önlem almasını istemeye dayanak oldu. Refet Paşa bu belgelere dayanarak itilaf temsilcileri ile yaptığı görüşmelerde yeni katliamların önüne geçmeye çalıştı.³⁹

Refet Paşa İstanbul'da yeni görevine başladığı günden itibaren, gelişmeleri günlük raporlar halinde Başkomutanlık'a bildirmekte idi. 29 Ekim 1922'de gelen bir emirle günlük raporları bundan böyle Genel Kurmay Başkanlığı'na vermesi istendi.⁴⁰ Bu onun memuriyetinin doğrudan Başkomutanlık'a bağlı olmaktan alınıp daha alt seviyede bir daireye bağlı olağan bir görev haline indirildiği anlamına gelmekte idi.

1 Kasım 1922 tarihi itibarıyla Yunanlılar tamamen Meriç nehrinin batı kıyısına geçtiler. Geçerken yanlarında götürdükleri yiyecek ve hayvan sürülerine mukabil, taşıyamadıkları ordu zahire ve hayvan depolarındaki Türkler'e verilebileceğini, itilaf Devletleri Temsilcileri Refet Paşa'ya teklif ettiler.⁴¹ Taşınamayan Yunan depolarındaki erzakı Türkler'e vermekte beis görmeyen itilaf Devletleri, Yunan'ın terkettiği Gelibolu yarımadasını vermekte istekli değildi. Bu konuda Refet Paşa ve itilaf Devletleri ile görüşmeler yapıldı.

-----

39 - Refet Paşa'nın kurduğu Mezalim Tespit Komisyonları, görgü tanıklarına dayanarak, tutanaklarla Yunan Mezalimi'ni tespit ettiler. Fakat bu tutanakların arasında, olayları gösterecek fotoğrafların yok denecek kadar azlığı bir eksiklikti. Bunun sebebi ise o sırada Türk toplumunda fotoğrafçılığın yaygın olmaması idi. Fotoğraflarla görüntülenemeyen, hem muhatapları Türk'ler olup, hem de sadece onların görgü tanıklığına dayandırılan Yunan Mezalimi dünyada istenilen tepkiyi uyandıramadı. (ATASE, K:2068, D:5, F:6,1)

40 - ATASE, K:2069, D:11, F:1,7

41 - ATASE, K:2070, D:15, F:1

Refet Paşa Gelibolu'nun da diğer Trakya toprakları gibi Türk idaresine teslim edilmesi gerektiğini ileri sürdü. İtilaf Devletleri'nin temsilcisi olan Generaller ise, Mudanya anlaşmasına göre boğazlar bölgesi ki, buna Gelibolu da dahildi, barış anlaşması yapıncaya kadar itilaf Devletleri'nin kontrolünde kalacaktır, dediler. İngiliz Temsilci Harrington bir teklif getirdi; Gelibolu'da TBMM'nin değil, İstanbul'un idari teşkilatı kabul edilebileceğini söyledi. Harrington'un bu teklifini yorumlayan Refet Paşa, itilafçıların Gelibolu'da İstanbul Hükümeti'ne bağlı bir idare kurmak istediklerini, bunu başaramazlarsa özel bir idare kurmayı deneyeceklerini, sonunda bize verecek olsalar bile, Mudanya anlaşmasına göre bir hak değil de bir lütuf gibi vermek istediklerini, ayrıca bu hareketin Trakya ile birlikte İstanbul'un da istenebileceğine karşı şimdiden bir önlem olarak düşünülmüş olabileceğini söylemektedir.⁴²

Refet Paşa ve İtilaf Temsilcileri arasındaki görüşmelerde Gelibolu meselesi görüşülürken İstanbul Hükümeti Gelibolu'ya bir Mutasarrıf tayin etti. Yine aynı günlerde İstanbul Hükümeti Lozan'da yapılacak olan barış görüşmelerine katılmak ve delege göndermek eğilimine girmiş bulunuyordu. Her iki hareket de sakıncalı ve İtilaf Devletleri'nin oyunlarına uygun bir durum arzlemekteydi. Refet Paşa bu tehlikeli gelişmeleri engellemek için gizlice saraya gitti. Padişah ve bazı ileri gelenlerle görüştü. Padişah'a İstanbul Hükümeti'ne son vermesi ve Ankara'yı tanımasını söyledi. Onu ölümle tehdit etti, korkuttu.⁴³ Bu görüşmede Padişah, "durumu hükümete bildireyim, kararlarını versinler." demek zorunda kaldı. Bu olaydan sonra Gelibolu'ya Mutasarrıf tayini durdurulduğu gibi Lozan'a gönderilecek delege meselesinde de, İstanbul Hükümeti Ankara'ya danışarak hareket etmek kararı aldı.⁴⁴

İstanbul Hükümeti bir belirsizlik içine düşmüştü. Bu durum çok sürmedi. Son gelişmeler karşısında kesin bir tutum belirlemek için 4 Kasım 1922 tarihinde toplanan İstanbul Hükümeti aynı gün saat 14.00'de istifa kararı alarak dağıldı. Ankara'da TBMM'nin saltanatı kaldırdığını ilan etmesinden sonra İstanbul'da son saltanat hükümeti kendisini lağvetmiş oldu. İtilaf Devletleri oyunlarına alet edecekleri bir bahaneyi daha kaybettiler. Türk Milleti'nin bir tek hükümeti kaldı. O da TBMM Hükümeti idi.

İstanbul'da Padişah Hükümeti'nin istifası üzerine buradaki resmi devlet daireleri Refet Paşa'ya müracaat ettiler. TBMM

42 - ATASE, K:2070, D:15, F:1

43 - ATASE, agb.

44 - ATASE, agb; Şevket Süreyya Aydemir, age, III.cilt, s.61

Hükümeti'nin temsilcisi olarak bağılılıklarını kabul etmesini istediler. Beklenilmeyen bu son olaylar için önceden bir talimat almamış olmasına rağmen Refet Paşa, TBMM üyesi ve bölgedeki fevkalade temsilcisi sıfatıyla resmi dairelerin bağılılıklarını TBMM adına kabul etti.⁴⁵ O gün itilaf Temsilcileri olan Generallerle yaptığı mutad toplantıda, İstanbul'un mülki idaresinin Ankara'ya bağlandığını bunun gelişmelerin tabii bir sonucu olduğunu anlattı. Onları ikna etti. Aynı zamanda İstanbul işgal Kuvvetleri'nin komutanları olan Generaller, bu oldu bittiği kabul ettiler.⁴⁶ Böylece Mudanya Anlaşması'nda belirsiz bırakılan Boğazlar ve İstanbul'un mülki idaresi meselesi, TBMM lehine halledilmiş oldu. Trakya ile beraber İstanbul ve Boğazlar bölgesi Türk idaresi altına alındı.

Refet Paşa tüm bu gelişmeleri Ankara'ya rapor etti ve talimat istedi. Ankara'dan gelen talimatta; Belediye Başkanı'nın İstanbul Valiliği'ne atandığı, Polis ve Jandarma teşkilatının olduğu gibi bırakıldığı, Nazırlık'ların lağvedildiği, Kapitülasyonlara göre kurulan mahkemelerin lağvedildiği, diğer mahkemelerin TBMM kanunlarına göre çalışmaları, lağvedilen kurumların memur ve müstahdemlerinin sonraki bir emre kadar görevden alındığı bildirildi.⁴⁷

İstanbul Hükümeti'nin istifa etmesi ve buna bağlı olan mülki kurumların lağvedilmesi üzerine İstanbul halkına bir bildiri yayınlanan Refet Paşa, "İstanbul dairelerinin durumu mühim bir değişim devresinde olduğundan, henüz tam bir yerine oturmuşluk yoktur. Bununla beraber hiçbir memurun hakkı kaybolmayacaktır. Milli Hükümetin adaleti ve feraseti milletimizin idare sahasında dahi kabiliyetli olduğunu gösterecektir." demektedir⁴⁹, halkı yatıştırıcı, karışıklık içinde güvensizliğe düşmelerini, önleyici bir tutum izlemekte idi.

Refet Paşa İstanbul kamuoyuna çok önem vermekte idi. Nitekim,

45 - ATASE, K:2070, D:15, F:5,2

46 - Refet Paşa itilaf Generallerine, İstanbul'un idaresine el koymakla beraber, Mudanya anlaşmasına uyulacağına, müttefik orduların varlıklarına, emniyetlerine uygun olarak hareket edileceğine, halka cins ve mezhep ayrımı yapılmayacağına dair teminat verdi. Onlar bunun üzerine İstanbul'da Türk idaresini kabul ettiler. Hatta İngiliz Harrington, böylece çıkabilecek karışıklıklar da önlenebileceği için pek güzel oldu diyerek Refet Paşa'yı tebrik etti. (ATASE, K:2070, D:15, F:2)

47 - ATASE, K:2070, D:15, F:5,2; Fethi Tevetoğlu, age, s.85-86

48 - ATASE, K:2070, D:15, F:10

49 - 6 Kasım 1922 tarih ve 24 sayılı Ranin Gazetesi

İstanbul Jandarma Komutanı'nın Ankara'ya çağrılması üzerine, "bu sıralarda İstanbul kamuoyunu rahatsız edecek ve gücendirecek hareketlerden kaçınılması gerektiğini, bir geçiş dönemi yaşandığından asayiş bozacak en küçük tedirginliklere bile meydan verilmemesi icab ettiğini" bildirerek,⁵⁰ Ankara'dan bu işin ertelenmesini istemesi, Refet Paşa'nın hassasiyetini göstermektedir. Hassasiyetin sebebi, İstanbul halkının karışıklıklara yönelmesi, Ankara'ya karşıt eğilimler göstermesi, itilaf Devletleri'nin İstanbul'la ilgili görüşlerine farklı yönler kazandırabileceği endişesindeydi.

İstanbul'da en küçük bir idari zaafiyet göstermek istemeyen Refet Paşa, çeşitli sahalarda uzmanlardan oluşan bir danışma kurulu meydana getirdi.⁵¹ Vereceği emirleri ve yapacağı işleri bu kurulda tartıştıktan sonra yürürlüğe koyacaktı.

Refet Paşa İstanbul'da idari düzeni sağlamaya çalışırken, Ankara'nın İstanbul'daki gizli bir örgüt olup Ankara Hükümeti'ne çalışmakta olan Felah Grubu'na⁵² görevler vermeye devam ettiğini gördü. İstanbul'da idareye el koyduktan sonra Felah Grubu'na kendisinin haberi olmadan görevler verilmesini sakıncalı bulan Refet Paşa, "Ankara Hükümeti'nin İstanbul'da her ne surette bir işi olursa emrin kendisine verilmesini, aksi takdirde asayiş ve düzenin sağlanmaya çalışıldığı şu hassas günlerde gizli örgütlerle iş görmeye çalışmanın karışıklığa yol açacağını" Ankara'ya bildirerek, Felah Grubu'nu lağvetti. Kadrosundaki subayları da karargahına aldı.⁵³

Refet Paşa Felah Grubu subaylarını karargahına almaya mecbur kaldı. Çünkü fevkalade temsilci olarak görevlendirilirken hesapta İstanbul'un idaresi yoktu. İstanbul'un idaresine el konunca

50 - ATASE, K:2069, D:10, F:7

51 - ATASE, K:2070, D:15, F:15,1

52 - Milli Mücadele günlerinde İstanbul'da Felah Grubu adıyla faaliyet gösteren gizli bir örgüt vardı. Ankara'da Gn.Kur.Bşk.'liğinden tahsisat alan bu örgüt vatanasever Türk subaylarından oluşmakta idi. Milli Mücadele'de çok yararlı hizmetler yaptı. (Bkz. Hüsnü Himmetoğlu, Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları, İst.1975; Bülent Çukurova, M.M.Grubu Raporlarında Grup Faaliyetleri ve Bazı Zararlı Cemiyetler, Basılmamış Doktora Tezi, Ank.1989, s.16-21)

53 - Refet Paşa fevkalade temsilci olarak İstanbul'a giderken orada yararlanabileceği Felah Grubu'na ait gizli bilgiler, bu arada kadrosu ve çalışma tarzı kendisine bildirilmişti. Felah Grubu'ndan yararlanabileceği de söylenmişti. (ATASE, K:2070, D:15, F:9,2)

çoğalan işleri mevcut karargahıyla yürütmesi mümkün olmadı. Eksiklerini İstanbul Hükümeti'ne hizmet etmekte olan subaylarla tamamlaması ise Ankara'nın emri gereği uygun değildi. Bu durumda Felah Grubu'nu lağvetmekle hem İstanbul'daki iki başlılığa son verdi, hem de daha etkili bir idari düzen kurabilmek için karargahına yeterli personeli elde etti.⁵⁴

Refet Paşa Valiliğe tayini yapılan eski Şehremini'nin (Belediye Başkanı) bu görevden alınmasını, Valiliğe bir başkasının tayin edilmesini istedi. Ona göre, eski Şehremini sarayla içli dışlı birisi olarak bilinmekte idi. Böyle birisi yeni idarede halka yanlış imajlar verebilirdi. Zaten etkili bir idare için gerekli yeteneklerden yoksundu.⁵⁵

Refet Paşa sık sık yayınladığı beyannamelerle halkın nabzını elde tutmaya özen gösterdi. Beyannamelerin birisinde "Memur, emekli, dul ve yetimlere maaşlarının her ay muntazaman Defterdarlık tarafından ödeneceğini" bildirmekte idi.

Bir başka beynamede, mülki idarenin peyderpey kurulmakta olduğu ve İstanbul halkının gösterdiği itidal ve ciddiyetten dolayı memnuniyetini duyurmakta ve teşekkür etmekte idi.⁵⁶ O bu beyanatlarında halka güven vermek istemekte, istikrarlı bir düzen için halk faktörünü ön planda düşünmekteydi.

İstanbul'daki idareye el konulması, memuriyetlere atamalar yapılması, sevinç ve coşku ile karşılandı. Ankara Hükümeti bu hava içinde itilaf Devletleri'ne bir nota verdi. 5 Kasım 1922'de verilen Nota'da "İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u boşaltmaları ve ordularının, Türk bayrağını selamlayarak çekip gitmeleri" istendi. Ertesi gün İstanbul işgal Kuvvetleri Komutanları ki; aynı zamanda itilaf Devletleri Temsilcileri'dir, ile Refet Paşa arasında yapılan günlük mutad toplantının konusu bu Nota meselesi oldu. Gergin bir hava içinde geçen toplantıda İngiliz General Harrington, Türk Hükümeti'nin Mudanya anlaşmasından vazgeçip vazgeçmediğini sordu; zira bu anlaşmaya göre bir barış anlaşması yapılmaya kadar işgal orduları olarak İstanbul'da her türlü güvenliklerini sağlayacak güçte olduklarını ve hükümetlerinin istediği kadar kalmaya devam edeceklerini söyledi. Harrington devamla, Ateşkes anlaşması imzalanırken İstanbul'da Milli Hükümetin idareyi ele alabileceğini düşünmediklerini fakat bu gerçekleşince de onu bir iç mesele olarak kabul edip tarafsızlıklarını koruduklarını, şimdi ise notanın durumu çok kötü etkilediğini belirtti.

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

54 - ATASE, K:2070, D:15, F:9,2

55 - ATASE, K:2070, D:15, F:12

56 - 7-8 Kasım 1922 tarih ve 25-26 sayılı Ranin Gazetesi

Harrington'un konuşma şeklinden, diğer generaller adına da konuştuğu anlaşılmakta idi. Oldukça sert ve kararlı görünüyordu. Refet Paşa yatıştırıcı bir ifade ile cevap verdi "Mudanya anlaşmasını reddetmediklerini, fakat İstanbul'un işgalini de hiçbir zaman kabul etmediklerini, eğer işgal devletleri çekip giderse Türk Milleti'nin çok memnun olacağını, buna rağmen şu andaki askeri varlıklarını kabul edip, güvenlikleri konusunda gösterdikleri tutuma hak verdiklerini" söyledi.⁵⁷

Refet Paşa'ya göre, Müttefik generaller Ankara'nın verdiği notadan kuşku ve endişeye kapıldılar ve bu yüzden uzlaşmacı tutumlarını değiştirerek daha sert bir tavır aldılar. İstanbul'dan çıkacak olmamalarına rağmen bunun baskılarla sağlanamayacağı gibi, bu durumda şereflerini kurtarmak için bir savaşı bile göze alabileceklerdi. Fakat ilişkileri de koparmak istememekte idiler. İzlenecek en doğru yol İstanbul'da işleri düzene sokmak ve itilaf Devletleri'ne notalar vererek baskılara girişmemek idi. Bu düşüncelerini Ankara'ya bildirdi.⁵⁸

Ankara Hükümeti'nin itilaf Devletleri'ne nota vermesi gazetelere de yansıdı. Basında tartışmalara yolaçtı. Bunun üzerine Refet Paşa basına bir açıklama yaptı. Açıklamada, "Biz İstanbul'un işgal kuvvetlerince boşaltılması konusunda sadece bir istekte bulduk. Tarafımızdan bunu zorla yapacağımıza dair bir söz söylenmemiştir. Bunun dışındaki yorumlar yanlıştır. Müttefik Generalleri'ne de söylediğim gibi bu nota hükümetlerce iyi anlaşılmamıştır. Nota'da dolaylı olarak Mudanya anlaşmasına bağlı olduğumuzu kabul etmekteyiz. Dolayısıyla Türkiye, müttefik ordularının İstanbul'da bulunmasına karşı olmamakla beraber, belirlenen tarafsız bölgeyi öteye geçmeyecektir. TBMM Hükümeti İstanbul'da idareyi ele almakla vaziyet iyice değişmiştir. Bizim isteklerimiz müttefik hükümetlerinin TBMM'ne karşı iyiniyet ve barış severliklerini bir kere daha göstermek için İstanbul'u boşaltmakla eğer uygun görürlerse ordularını çekmeleri yolundaydı. Gerçi Nota'da uygun görürlerse kaydı yazılı değildir. Fakat dolaylı olarak anlamında gizlidir."⁵⁹ dedi. Ankara'nın bilgisi dışında olmayan bu açıklama ile Türkiye Hükümeti, itilaf Devletleri'nin sert tutumu karşısında attığı adımı geri almış oldu.

Refet Paşa'nın açıklamasından sonra sorulara geçildi. Gazetecilerden birisi " Müttefik orduları barışın onaylanmasına

57 - ATASE, K:2070, D:15, F:14; Fethi Tevetoğlu, age, s.87

58 - ATASE, K:2070, D:15, F:14

59 - 11 Kasım 1922 tarih ve 29 sayılı Ranin Gazetesi; Fethi Tevetoğlu, age, s.87, (Hakimiyet-i Milleye'den)

kadar İstanbul'da kalacaklar mı?" diye sordu. Paşa, "Hayır, barışa kadar değil. Mudanya anlaşması barış konferansı beklentisi ile yapıldı. Bir memlekette işgal ordusu bulundurmamak o memleketi işgal edene bir hak verir. Bu hakka ben de riayet ederim. Ancak bu hak o ordunun selametine kafi olacak dereceyi geçmemelidir." cevabını verdi. Bu görüş İstanbul'da generallerle yaptığı görüşmelerde takip ettiği ana fikri ifade etmektedir. Yani İstanbul'un her türlü idari sorumluluğu Türkler'e aittir. İtilaf Devletleri sadece ordularını ilgilendiren hususlara bakmalı, İstanbul'un diğer işlerine karışmamalıdır.

Harp gemilerinin Türk bayrağını selamlayarak İstanbul'dan çıkmaları hakkında verilen Nota'ya dair soruya ise, "ortalıkta dolaşan bu rivayet yalandır. İstanbul'da kuvvetiniz bulunması demek deniz ve kara kuvvetlerinin varlığı demektir. Dolayısıyla ordularınızın varlığı lüzumsuz olduğu zaman bunda asker ve harp gemileri dahildir. Ancak biz hiçbir zaman gemilerin sularımızdan çıkmalarını istemedik, düşünmedik. Aksine yabancı zırhlılarla ilişki kurmayı arzu ettik. Bu Nota'nın hedefi Anadolu limanları idi. Limanlarımıza gelecek olan harp gemilerinin filo halinde ve gece gelmesini istememiştik. Bundan başka zırhlılardan karaya subay ve gemici çıkıp dolaşmak lazım geldiği zaman Liman komutanının haberdar edilmesini talep etmiştik. Selam verme işine gelince bu asla söz konusu olmadı. Çünkü dost olarak bir limana giren geminin selam vermesinin doğal bir şey olduğunu bilmez değiliz." cevabını verdi.⁶⁰ Bu açıklamanın, Türk Hükümeti'nin verdiği notanın içte ve dışta sebep olduğu tepki ve heyecanı yatıştırıcı bir üslupta yapıldığı, dikkat çekmektedir.

İstanbul'un idaresini bir düzene sokmaya çalışan Refet Paşa, aynı zamanda bazı ekonomik önlemler almaya da ihtiyaç duydu. Gümrük tarifelerini yeniden belirledi. Bazı mallarda gümrük vergisini tamamen kaldırırken, bazılarını düşürdü. Bazı kuruluşların mal varlığına el koydu.⁶¹ Refet Paşa'nın bu icraatı İtilaf Generallerini yine harekete geçirdi. Onlar yapılanların, kendi prensiplerine uymadığı gibi İstanbul'daki askeri güvenliklerini de tehdit ettiğini ileri sürdüler.⁶²

Refet Paşa aldığı önlemler ve yapılan itirazlar üzerine bir açıklama yaptı. "Mali düzenlemeler ile yapılanlar, ne bir bankanın kasasına el koymak ne de Düyun-ı Umumiye'nin mal varlığına el koymak demektir. Esasen bu, üç yıl süren harp boyunca da yapılmamıştır. Sadece borç alınmıştır. Biz borcunu bilen ve ödemek

60 - 11 Kasım 1922 tarih ve 29 sayılı Ranin Gazetesi, bu mülakatı bir Fransızca gazeteden naklen vermektedir.

61 - agg.

62 - ATASE, K:2070, D:15, F:16

isteyen bir milletiz. Yani bolşevik değiliz." dedi. Hükümet olarak her yerde gümrüklere el koyduklarını, İstanbul'da da böyle yapıldığını söyleyen Refet Paşa, "İstanbul'la Anadolu arasında bir gümrük birliği sağlanamadı. Gümrük tarifelerinin farklılığından yararlanarak stokculuk başladı. Bunu önlemek için kendi sorumluluğumda olmak üzere şeker, un, margarin, piriç gibi zaruri ihtiyaçların gümrük tarifelerini kaldırdım. Eminim ki, hükümetim de bunu kabul edecektir" dedi.⁶³ Burada, Refet Paşa'nın pahalılığı önlemekteki yaklaşımı dikkat çekicidir. O zora dayalı çözümler yerine gümrük ayarlamaları yoluna gitmiştir.

Başlangıçta itiraz ettikleri halde gerek, Refet Paşa'nın tatmin edici açıklamaları gerekse, temel gıda maddelerinde sağlanan ucuzluk itilaf genarellerini memnun etti. Diğerleri adına General Harrington Refet Paşa'ya bir teşekkür yazısı gönderdi. Yazıda Harrington, Refet Paşa'nın daha önceki görüşmelerinde defalarca dile getirdiği, İstanbul'da itilaf Devletleri işgal kuvvetleri'nin kontrolünde bulunan sansür uygulamaları⁶⁴ ile ilgili olumlu görüşler de beyan etmekteydi.⁶⁵

Refet Paşa İstanbul'da idareye el koyunca, işgalciler tarafından sıkı bir şekilde uygulanan sansürün Türk halkı üzerinde ne kadar büyük bir baskı kurduğunu görmüş, bunun hafifletilmesi için generallerle yaptığı bir çok görüşmede konuyu dile getirmişti. O resmi tebligatın bile yayınlanmasının güçleştiği bu uygulamanın devam etmesi halinde, İstanbul'da olumlu işler yapmanın ve taahhütlerini yerine getirmenin mümkün olmadığını ısrarla söylemekte idi. Bu ısrarlar neticesinde önce telgrafhanede gece ve gündüz görüşme yasağı kaldırıldı.⁶⁶ Fakat Refet Paşa'nın asıl istediği, sansür hakkının Türk hükümetine devredilmesi idi. Yapılan bir çok müzakerelerden sonra itilaf mümessillerinin endişelerini gidermek için onlara, "İtilaf ordularının şeref ve güvenliğini temin ve basın yayın yoluyla bunların ihlal edilmeyeceği garantisi" vermek suretiyle işgal kuvvetlerinin sansür uygulamalarına son verdi.⁶⁷ İstanbul'da haberleşme ve basın yayınının kontrolünü kendi üstlendi. Bunun

63 - 11 Kasım 1922 tarih ve 29 sayılı Ranin Gazetesi.

64 - İtilaf Devletleri İstanbul'u işgal ettikleri zaman, haberleşme ve matbuata sansür uygulamaya başladılar. Hertürlü haberleşme, basın ve yayını kontrolleri altına aldılar.

65 - ATESE, K.2070 , D.15, F.22

66 - ATESE, K.2070, D.15 ,F.23

67 - ATESE, K.2070, D15, F.26

için karargahında bir sansür kurulu oluşturdu.⁶⁸

itilaf Devletlerinin işgali⁶⁹ altında bulunan İstanbul'da idareyi ele alan Refet Paşa, işgalin devam etmesine rağmen mümkün olduğu kadar Türk halkını işgal sıkıntısından kurtarmak, hayatı normale döndürmek için çalışmalarına devam etti.

İşgal orduları komutanlarıyla⁷⁰ toplantılarını aralıksız sürdürdü. Her toplantıda bazı işgal yasakları hafifletildi veya kaldırıldı. Bu görüşmelerden birisinde de, işgal ordularının kurduğu olağanüstü hal mahkemelerinin kaldırılması ve halen burada yargılanmakta bulunan veya hükümlü bulunanların Türk mahkemelerine devredilmesini kabul ettirdi.⁷¹ Yine görüşmeler yoluyla, işgal kuvvetleri polis teşkilatının elinde bulunan Türkler'le ilgili hususları Türk polisine devretmesini sağladı.⁷²

Refet Paşa İstanbul'da resmi çalışmalarını sürdürürken dikkat ve temkini elden bırakmadı. Bu konuda hem azami dikkat hemde en fazla verimli olabilmek için gerekli çalışma ortamını kendisi hazırladı. Karargahında çeşitli sahaları kapsayan çalışmalarında

-----

68 - İstanbul'da sansür uygulama hakkını işgal kuvvetlerinin elinden alan Refet Paşa, yeni sansür esaslarını şöyle belirledi. "Günlük gazeteler ve periyodik yayınlar sansüre tabidir. Sansür memurlarının ve neşriyatla ilgili bütün kişilerin dikkate alacağı hususlar şunlardır. TBMM'nin ordularına ait her türlü bilgi, TBMM esaslarına ve menfaatlerine aykırı kapsamlı yazılar, Refet Paşa ile müttefik generallerin görüşmeleri, ilan edilmeden önce, karargah ve asker kişilerin konuşmaları bizzat kendileri tarafından imzalanmadıkça, Müttefik ordularla ilgili kendilerinden izin alınmayan haberler, Müttefik orduları ve hükümetlerinin şeref ve haysiyetlerini ve mahalli asayişini ihlal edici kapsamlı yazılar, din ve adaba aykırı yayın ve resimler ve İstanbul ile taşra yayınları arasındaki kalem tartışmalarına müsaade edilmez. Yayınlandıktan sonra gazete ve dergilerin 6'şar adedi, kitap ve diğer yayınlardan 3'er nüshası karargahta sansür müfettişliğine gönderilecektir.

(ATESE, K.2069, D.10, F.24,1)

69 - İngiltere, Fransa, İtalya devletleri, İstanbul'da işgal orduları bulundurmakta idi. Bunlara Müttefikler'de denilmekte idi.

70 - İstanbul'daki işgal orduları komutanlarından her biri aynı zamanda kendi devletini Türk hükümeti karşısında temsil etme yetkisine sahip idi ve bu ünvanı da taşımakta idi.

71 - ATESE, K.2069, D.12, F.2,3

72 - ATESE, K.2069, D.12, F.3,1

kendisine yardımcı olması için kurullar oluşturdu. Bunlardan biriside siyasi işler için kuruldu. itilaf Devletleri temsilcileri ile yaptığı görüşmelerde daha yaralı ve isabetli hareket tarzı izleyebilmek maksadıyla karargahında, eski hariciye memurlarından oluşan bir geçici siyasi işler şubesi kurdu.⁷³

İstanbul'da generallerle yaptığı görüşmelerde olumlu tesir edeceği düşünce ve gerekçesiyle Refet Paşa, hükümet nezdinde zaman zaman girişimlerde bulundu. Bunda elbette siyasi işler şubesinin tavsiyeleride etkili oldu. Girişimlerden birisi, yargılanmakta olan Trabzon Metropolitinin affedilmesinin sağlanması için yapıldı.⁷⁴ Bir diğer girişim, Bursa'dan çıkarılan İtalyan ve Fransız teb'ası olan Hristiyanların mağdur edilmemesi için yapıldı.⁷⁵ Bu jestler beklenen tesiri yapmakta gecikmedi. İşgal altındaki İstanbul'da Refet Paşa'nın hayatı normale döndürmeyi görüşmeler yoluyla ve suhuletle sağlaması bunu göstermektedir.

Sansür kurulu da İstanbul basınının Ankara'yı rahatsız eden yayınlarını dikkatle takip etmekte idi. Ankara'dan gelen emir üzerine Ranin gazetesi kapatıldı. Bu gazete Tanin olan daha önceki adı ile yayınını sürdürmüştür.⁷⁶

Refet Paşa İstanbul'da çalışmalarını sürdürürken herkesi şaşkınlığa düşüren bir olay meydana geldi. Bu Padişah Vahdettin'in gizlice İstanbul'u terketmesi idi. Esasen Refet Paşa İstanbul'a geldiği ilk günden itibaren Padişah hakkında daima sert bir tutum izlemişti. Konuşmaları, saraya gidip onu tehdit etmesi bunu göstermektedir. TBMM'nin saltanatı kaldırmasından sonra sadece halife sıfatıyla kalan ve harb yıllarındaki tutumundan dolayı bir çok düşmanlıkları üzerine çekmiş olan Vahdettin, Refet Paşa'nın yaptığı gibi doğrudan yargılama ve ölüm tehditlerine muhatap olmakta idi. Vahdettin'in hareketlerine zamanla yargılama ve ölüm korkusu hakim oldu. Bu korkuyu İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı Harrington kullanmak istedi. Padişah'ın yaverlerinden birisini yanına çağırarak, "gittikçe aleyhine gelişen şartlar içerisinde eğer Padişah isterse onu bir zırhlı ile kaçırabileceğini" söyledi. Yaver bu haberi Vahdettin'e bildirdi. Diğer taraftan kimseye görünmeden Refet Paşa'yı buldu ve Padişah'ın kaçmak üzere olduğunu ona söyledi. Gerekli önlemleri almasını istedi.⁷⁷

Refet Paşa Padişah'ın kaçmasını önlemek için hiç bir tedbire gerek olmadığına inanmakta idi. Çünkü Padişah'ın ülkeden gitmesi yeni kurulan idare için daha yararlı olacaktı. Ona göre, "Her iktidar bir müddet sonra yıpranır. Padişah hapis veya idam

73 - ATESE, K : 2070, D : 15, F : 33,3

74 - ATESE, K : 2069, D : 10, F : 42

75 - ATESE, K : 2069, D : 10, F : 14

76 - ATESE, K : 2069, D : 10, F : 13

77 - Yakın Tarihimiz, III.cilt, s.385-386

edilirse halk zamanla onu mağdur görür ve mağdur edenleri kabahatli sayar. O sebeple kaçmasına göz yummak daha iyi olacaktı. Kaçan bir hükümdarı ise halk hiç bir zaman affetmezdi. Bunlardan başka Refet Paşa, Padişah'ın kaçtığı gün askeri bir müdahalede bulunmanın, devletin başına dert açabileceğini de düşünmekte idi. Bu sebeplerle Padişah'ın kaçmasına göz yumdu.

17 Kasım 1922 tarihinde sabaha karşı İngiliz Malaya Zırhlısı ile İstanbul'dan gizlice ayrılan Son Osmanlı Padişahı Vahdettin, ayrılış sebebi olarak hürriyet ve hayatını tehlikede gördüğünü beyan etmekte idi.⁷⁸ Padişah'ın kaçışını hazırlayan ve gerçekleştiren General Harrington, bu olaydan hemen sonraki ilk toplantılarında Refet Paşa'ya "Haber vermeden Hünkar'ı kaçırmış olduğumuz için Paşa'ya karşı mahcubum" dedi. Sesinde kendini beğenen, alaycı bir eda vardı. Paşa, soğukkanlı bir sesle, "General'e bizi bir yükten kurtarmış olduğu için, bende şimdi teşekkür edecektim" dedi. General sinirlenmekle beraber belli etmedi.⁷⁹ Bu konuşmanın dikkati çeken tarafı, "Padişah'ın kaçışı karşısında Refet Paşa'nın sergilediği tutumdur. O Padişah'ın kaçmasının en iyi sonuç olduğunu baştan beri düşünmekteydi, ve ona göre davrandı.

Refet Paşa, Saltanat'ın kaldırılmasından sonra üzerinde Halifelik ünvanı kalmış olan Vahdettin'in kaçışını aynı gün Ankara'ya bildirdi. Durum TBMM'nde değerlendirildi. Boş kalan Halifelik makamına Osmanlı Hanedanı'ndan birsinin getirilmesine karar verildi. Bu vesile ile Halifelik makamına, TBMM'nin prensiblerini benimseyen bir hanedan üyesi getirilmesi sağlanmalı idi. Bu maksatla Refet Paşa'dan, başta Abdülmecit olmak üzere Osmanlı Hanedanı'nın Halife olabilecek üyeleriyle elaltından görüşmeler yapması istendi. Refet Paşa, hangi şehzadenin TBMM Hükümeti'nin ileri sürdüğü şartları kabul ettiğini belirleyecek, şartları kabul ettiğine dair ondan yazılı ve imzalı bir taahütname alacak ve bunu Ankara'ya bildirecekti. TBMM'de onu Halife ilan edecekti.⁸⁰

Hükümetin, Halife olacak şahıstan, kabul etmesini istediği şartlar ise; "Halife-i Müslimin ünvanını kullanması, buna başka sıfat ve ünvan eklememesi, İslam alemine duyurulmak üzere hazırlayacağı bildiriye Refet Paşa aracılığı ile önce Ankara'ya onaylatması ve onaylanmış metni yayınlaması" idi. Refet Paşa aldığı talimata göre bu şartları önce Abdülmecit Efendi'ye bildirdi. Abdülmecit Efendi şartları kabul etti. Bundan sonra

78 - Atatürk, age, s.617

79 - Naşit Uluğ, age, s.328

80 - Atatürk, age, s.619

TBMM'den çıkan bir kanunla Abdülmecit Efendi Halife ilan edildi.⁸¹

Vahdettin'in kaçmasından sonra ortaya çıkan en önemli devlet sorunu Halifelik konusu olmuştu. Refet Paşa'nın da gayretiyle bu mesele istenilen şekilde çözüme kavuşturuldu. Böylece Halifelik makamını ne İngilizler'in, ne de bir başkasının istismar etmesine imkan verilmemiş oldu. TBMM bir kere daha tam zamanında gerekli önlemleri aldı.

Halifelik'ten sonra bir başka sorun da Kutsal Emanetler meselesi oldu. Vahdettin giderken Kutsal Emanetleri götürmemişti. İngilizler'in bunları gizlice çalarak Vahdettin'in yanına götürecekleri ve onu Müslümanların Halifesi olarak tanıyacakları hakkında söylentiler çıktı. Kutsal Emanetler'in çalınabileceği yayılınca kamuoyunda tedirginlikler baş gösterdi. Bunun üzerine Refet Paşa Kutsal Emanetleri sıkı koruma altına aldı.⁸²

Refet Paşa'nın İstanbul'daki çalışmaları sadece İstanbul'a inhisar etmemekteydi. Esasen onun asıl görevi Yunanlılar'ın boşalttığı Trakya'yı devralmak ve orada Türk idaresini kurmaktı. Yunanlıların boşaltması, itilaf Kuvvetleri'nin alması ve Türk Jandarması'na devretmesi için geçen sürede Refet Paşa İstanbul'da kalıp itilaf temsilcileri ile teması sağlayacak, Trakya'nın Türk Jandarması'na teslimi tamamlandıktan sonra oraya geçerek teşkilatlanmayı tamamlayacaktı. Dolayısıyla Refet Paşa İstanbul'da bulunurken Trakya'nın devir ve teslimi işini de takip etmekteydi. Bu arada İstanbul'un idaresine elkoyma mecburiyeti hasıl olunca, bura ile beraber işgal altında bulunan boğazlar bölgesi, yani Gelibolu mutassarrıflığı da Türk idaresi altına alınmış oldu. Refet Paşa bu durumu itilaf Devletleri işgal Kuvvetleri Komutanlarına bir oldu bittiye getirerek kabul ettirdi. Ayrıca Gelibolu bölgesinde de asayişini sağlamak için belli sayıda bir Jandarma gücünün bulundurulması gereğine onları inandırdı.⁸³ Böylece Mudanya anlaşmasında yer almadığı halde Gelibolu da , Türk idaresi altına alınmış oldu.

Mudanya anlaşmasında, asayişini sağlamak için Trakya'ya belirli sayıda Türk Jandarması'nın geçirilmesi kabul edilmişti. Ancak bu madde tatminkar değildi. Düşmandan teslim alınan ve onunla ortak sınırı olan Trakya'da jandarma'dan daha güçlü donanımlı birliklere ihtiyaç vardı. Belirlenen jandarma sayısı çok azdı. Refet Paşa İstanbul'da bu sorunlarla da ilgilendi. Önce Trakya'ya Anadolu'dan asker nakli sırasında itilaf Devletlerinin ciddi kontrol yapmadıklarını tespit etti. Durumu Ankara'ya

81 - Yakın Tarihimiz, III.cild, s.389; age, IV:cild, s.277

82 - ATASE, K:2069, D:10, F:39; K:2070, D:15, F:27

83 - ATESE: K:2070, D:15, F:2

ileterek, Trakya'ya güçlü birlikler ile silah ve top geçirebileceğini bildirdi.⁸⁴ Bunun üzerine gerekli hazırlıklar yapıldı. Bir Topçu Birliği'nin Jandarma kılığında geçirilmesine başlandı. Gizliliğin korunabilmesi için "Nakliye" kelimesi, yazışma v.s.'de kod isim olarak kullanıldı. Topcu efradına, Nakliye efradı; Topkoşan hayvanlarına, Nakliye koşum hayvanları denilmesi gibi. Yine gizliliğin korunabilmesi için Nakliye (Topcu) birliklerinin şehirlerin dışından geçirilmesine, boş olan köylere yerleştirilmesine özen gösterildi.⁸⁵

Mudanya anlaşmasında 8000 kadar hafif silahlı jandarma askerinin Trakya'ya geçmesine müsaade edilmişti. Barış anlaşması yapılmaya kadar bu miktarın asayişini sağlamaya yeteceği öngörülmüştü. Gerçekte bu miktar Trakya topraklarının korunması için yetersizdi. Refet Paşa itilaf Temsilcileri ile yaptığı görüşmelerde, anlaşmada tayin edilen jandarma miktarının kifayetsizliğini ve doğabilecek mahzurları dile getirdi. Jandarma azlığından doğabilecek mahzurları giderebilmek için, gerektiğinde ihtiyaç duyulan yerlerden toplanacak kimselere silah vererek asayişin korunmasında kullanmak istediğini söyledi. Onların itirazına meydan vermeden, bu toplanan ve ellerine silah verilen kimselerin asker veya jandarma olmayıp Köy korucuları olacağı ve öyle istihdam edileceğini vurguladı. itilaf Temsilcileri teklifi kabul ettiler. Hemen uygulamaya konulan bu önlem ile Trakya'daki asker eksikliği bir ölçüde giderildi.⁸⁶

Refet Paşa, Trakya'nın devir teslimi görevi ile hareket ederken, bizzat Mustafa Kemal Paşa'dan talimat almıştı. Trakya'nın Müttefik Kuvvetler (itilaf Kuvvetleri)'den tamamen devralınmasına kadar herhangi bir askeri teşkilatlanmaya gidilmeyecekti. Ancak olayların akışı içinde Refet Paşa, Türk idaresine geçen kısımlarda acil olarak bazı askeri teşkilatlanmanın gerçekleştirilmesine ihtiyaç duydu.⁸⁷ Buna göre; Trakyadaki Jandarma kıtaları ikiye ayrıldı. Biri doğrudan vilayete ve mülki en yüksek amire bağlı olmak üzere sabit, diğeri Jandarma Mıntıka Müfettişliği'ne bağlı olmak üzere seyyar Jandarma idi. Sabit Jandarma, karakol görevi ve kazaların dahili işleri ve inzibatlarına bakacaktı. Seyyar Jandarma ise, şekavet ve çeteciliğe meydan vermeyecekti.

Refet Paşa yeni kurduğu teşkilat içindeki Trakya Jandarmasına

84 - ATESE, K:2070, D:18, F:1

85 - ATESE, K:2070, D:18, F:16; K:2070, D:18, F:18; K:2070, D:18, F:22

86 - ATESE, K:2068, D:8, F:15

87 - ATESE, K:2070, D:15, F:33,3

bir tamim yayınladı. Tamimde Jandarma'ya, görevlerinin çok önemli olduğu, hataların Trakya'nın teslimine suikast olacağı hatırlatılmakta, adaletli ve her şeyi yapacak kadar güçlü bir idarenin kurulabilmesinin ise milli davanın hızla elde edilmesine yardım edip devleti yükselteceği ifade edilmekte idi.⁸⁸

Refet Paşa İstanbul'da gerek Trakya'nın devralınması gerekse İstanbul'un idaresinin ele alınması gibi tarihi görevini yaparken bazı dedikodular ve hoşnutsuzluklara da sebep oldu. Onun bazı işlerinde Hükümet'e danışmadan hareket etmesi, İstanbul'da kalacak yer olarak Bab-ı Ali'yi seçmiş olması, TBMM Fevkalade Temsilcisi ünvanını kullanması çeşitli dedikodulara sebep oldu.⁸⁹ Ayrıca eski İstanbul Hükümeti ileri gelenleriyle gizli mülakatlar yaptığı, ziyafetler verdiği de söylentiler arasında idi.

Bu dedikodulara karşı Refet Paşa cevap verme ihtiyacı duydu. Meydanlarda halka karşı yaptığı konuşmalarda açıkça İstanbul Hükümeti'ni tanımadığına dair konuşmalar yaptığı, ihtiyaç duyunca hatta onları gidip tehdit bile ettiği halde, onlara ziyafet çektiği yolundaki dedikodulara inanılmaması gerektiğini söyledi.⁹⁰ "İstanbul'da pek zor şartlar altında pek az sayıda adamla ve azami hürmetle hükümetin yüksek maksatlarını temin etmek için çalışırken, gerilerde isim, ünvan, ikametgah gibi ehemmiyetsiz işler üzerine dedikodu yapılması ve bunlara cevap vermek mecburiyeti hakikaten pek giran geliyor" demekle, üzüntülerini ifade etmekte idi.⁹¹

Refet Paşa her ne kadar, söylenenler önemsiz dedikodulardır dese de Atatürk, onun İstanbul'daki bazı hareketlerini beğenmemekte ve tenkit etmektedir. Halife Abdülmecit efendiye gösterdiği aşırı saygı, ona bir at hediye etmesi, Atatürk tarafından tenkit edilmektedir. Atatürk ortaya bir halifelik meselesi çıktıysa bunun sebebi Refet Paşa'nın Halife'ye cesaret veren bu yanlış davranışları olmuştur demektir.⁹² Atatürk'ün bu tenkidlerine bakılırsa, Ankara'dakiler onu İstanbul'da artık yararlı görmemekteydiler.

III- TRAKYA'DAKİ FAALİYETLERİ

Trakya'da devir teslim işlemleri belirlenen takvim içinde tamamlandı. Yunanlılar'ın boşalttığı yerleri onlardan devralan

88 - ATESE, K:2070, D:15, F:1689

89 - ATESE, K:2070, D:15, F:33,3; Şevket Süreyya Aydemir, age, s.83

90 - ATESE, K:2070, D:15, F:17.

91 - ATESE, K:2070, D:15, F:33,3

92 - Atatürk, age, s.628 - 632

İtilaf Devletleri'nin teşkil ettiği heyetler, buraları hemen sonra Türk Jandarmasına teslim etmişlerdi. Trakya'nın Teslimi işlemlerine İtilaf Devletleri nezdinde TBMM Temsilcisi olarak nezaret eden Refet Paşa'nın İstanbul'daki görevi, teslimatın tamamlanması ile bitmiş oluyordu. Zira Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Mudanya'da Refet Paşa'yı TBMM Temsilcisi olarak görevlendirirken; bu görevin Trakya'nın devir teslim işleri sona erinceye kadar süreceğini, ondan sonra görülecek gelişmelere göre yeniden düşünüleceğini, şifahen söylemişti.⁹³

Refet Paşa İstanbul'daki görevinin fiilen sona ermesi üzerine, kendi durumu ile ilgili olarak hükümete, şu üç şıktan birisinin kabul edilmesi için teklifte bulundu. Ya hizmeti sona ermiş kabul edilmesini, ya İstanbul'da İtilaf Devletleri'yle dış ilişkiler konusunda temas sağlayan, görüşmeler yapan siyasi bir görev verilmesini, ya da Trakya'da teşkilat ve düzenin sağlanması görevinin verilmesi.... Eğer son şık kabul edilirse, bir kolordu veya ordu karargahının verilmesi gerekeceğini de ekledi.⁹⁴ Bu şıklardan hangisi kabul edilirse ona göre bir vaziyet alacağını bildirdi.

Refet Paşa'nın bu teklifleri hükümete arz edildi ve bir karar istendi.⁹⁵ Yapılan görüşmelerden sonra,⁹⁶ Refet Paşa'ya tebliğ edilen emir şöyle idi: "İstanbul'da işler azaldığından ve Trakya işlerinin evvelce kararlaştırıldığı gibi, yerinde yürütülmesi pek önemli görüldüğünden, İstanbul'daki işler için yeni memurlar tayin edilmiş olup onlar göreve başlayıncaya kadar İstanbul'daki işlerinize devam etmekle beraber bilahare Trakya'ya geçmeniz..."⁹⁷ Bu emir, Refet Paşa'nın İstanbul'daki görevine son vermekte ve Trakya'ya geçmesini bildirmekte idi. Tekliflerinden üçüncüsü kabul edilmişti.

Refet Paşa Trakya'ya geçme hazırlıklarını büyük bir gizlilik içinde sürdürdü. Karargahını 23 Aralık 1922'de İstanbul'dan trenle önden yolladı. Karargahı götüren tren, gizliliğe uygun olarak gece yarısında hareket etti.⁹⁸ Karargahı büyütülerek bir ordu karargahı haline getirilmişti. Trakya'da güçlü bir ordu teşkilatı kurması için gerekli top ve silah da gönderilecekti.⁹⁹

Trakya'da bir ordu kurmakla görevlendirilen ve karargahı ona göre düzenlenen Refet Paşa, statü olarak Ordu Komutanlığı makamına

93 - ATESE, K:2070, D:15, F:33,3

94 - ATESE, agb

95 - ATESE, K:2070, D:15, F:33,2

96 - ATESE, K:2070, D:15, F:33,

97 - ATESE, K:2070, D:15, F:34

98 - ATASE, K:2071, D:23, F:1,26

99 - ATASE, K:2070, D:15, F:33

getirilmiş oldu. Fakat o, çıkarılan ve kendisini çok inciten, makam ve ünvan kullanması hakkındaki dedikodular sebebiyle, ne "Ordu Komutanı" , ne "Fevkalade Temsilci" gibi parlak ünvanları kullanmak istememekte idi.¹⁰⁰ Nitekim bu görevinde yazılarında o, sadece "Refet Paşa Karargahı" olarak imza attı.¹⁰¹

Refet Paşa kendisi, 24 Aralık 1922 tarihinde gece yarısı İstanbul'dan Trakya'ya hareket etti.¹⁰² Hareket etmeden önce gazetelere şu beyanatı vermişti "Çok hassas ve çok sevgili hemşehrilerim. Bu sözleri okurken ben Trakya'yı görmek için aralarından çıkmış ve kendilerinden ayrılmış olacağım. Pek az zamanda yine kendilerine kavuşmak ve muhabbetlerimi arz edebilmek için İstanbul'a dönmek en büyük emelimdir. Ben ayrılıyorum fakat onların pek ince iltifatlarıyla gösterdikleri kalbim kendileriyle beraber kalıyor. Çok münevver, çok hassas ve çok sevgili hemşehrilerim, bana hayatımın en büyük günlerini kendi aralarında yaşattılar. Ben ise bir insan kalbinin hissedebileceği en derin şükran, hürmet ve muhabbeti kendilerine arz ve tekrarlardan başka birşey yapamıyorum. Benden sevgili hemşehrilerime binlerce şükran, binlerce hürmet ve muhabbet."¹⁰³

Trakya'ya geçen Refet Paşa, karargahıyla Tekirdağı'na yerleşti. Daha önceden verdiği emirlere göre çalışan hasar tespit komisyonlarından gelen bilgiler birleştirilerek bir rapor haline getirildi. Rapor; Trakya'da 130 bin Türk'ün öldürüldüğünü ve korkunç miktarlara varan mal ve eşya zayıyatı yaptıklarını göstermekte idi.¹⁰⁴ Bu mal ve eşyanın hemen tamamı, Yunanlılar'ın

100 - ATASE, K:2070, D:15, F:33,3

101 - ATASE, K:2071, D:23, F:1,33

102 - ATASE, K:2071, D:23, F:1,22

103 - 25 Aralık 1922 tarih ve 73 sayılı Tanin Gazetesi.

104 - Hasar Tespit Komisyonu'nun hazırladığı rapora göre, Yunanlılar çekilirken yaptıkları zulüm ve tahribat şu şekilde tespit edilmiştir.

60 bin liralık altın, 3.930.000 liralık nakdi evrak (para-senet), 2000 mecdiye, 833.000 liralık ziynet eşyası gasb olunmuştur.

957 yapı zayı, yangın ve tahrip olunmuştur. Bunların içinde 8 cami ve 7 mektep vardır.

10.735 öküz arabası, 6720 manda, 3600 öküz, 3340 beygir arabası, 792 tosun, 11.900 inek, 903 manda ineği, 4700 beygir, 272 kısrak, 3600 merkep, 261 katır, 109.000 koyun, 26.000 keçi, 34.000 tavuk, 1900 kaz, 3500 hindi, 700 ördek gasb olunmuş ve götürülmüştür.

601.000 ziraat aleti, 498.000 kg hububat ve zahire, 88.000 kg

Trakya'yı boşaltıp itilaf Devletleri heyetlerine teslim ederken beraberinde alıp götürdükleri idi.¹⁰⁵ Savunmasız ve korumasız Türk halkının mallarını yağmalamaktan, kendi askeri depolarındaki yiyecek ve zahireyi taşıyamamışlardı. Yunanlılar'ın çekilmesi sırasında Türk halkının zarar görmemesi için önlemler alması gereken, bunu Mudanya anlaşmasında taahhüd eden itilaf Devletleri, taahhüdlerini yerine getirmedi; fakat Yunanlılar'ın taşımaya fırsat bulamadıkları, askeri depolarındaki yiyecek ve zahirenin mağdur Türk halkına dağıtılmasını isteme yardımseverliğini gösterdiler.¹⁰⁶

Refet Paşa'nın Trakya'daki asıl görevi askeri mahiyette olup, Trakya'da askeri teşkilatı kurmak ve birlikleri askeri ihtiyaçlara göre konuşlandırmak idi. Görevin niteliği icabı, Bulgaristan ve Yunanistan'daki sınır boyu askeri hareketleri yakından takip etmek ülke savunması açısından çok önemli idi. Sınır komşusu olan bu iki ülke askeri durumunu yakından takip etmek maksadıyla karargahında bir haberalma merkezi kurmak isteyen Refet Paşa, Genel Kurmay Başkanlığı'ndan Rumca ve Bulgarca bilen subaylar istedi.¹⁰⁷ Bunlarla topladığı bilgileri değerlendirecekti.

Sınır ötesinden bilgiler toplayarak ve uygun hareket ve eylemler yaparak komşu ülkelerde Türkiye hesabına çalışanlar da vardı. Refet Paşa bunlarla doğrudan bağlantı kurarak onları gerektiği gibi, Türk menfaatlerine uygun olarak yönlendirdi. Bunlardan birisi, Genel Kurmay'dan tahsisat alan ve 1919'dan beri Bulgaristan içinde faaliyet gösteren Fuat Balkan'dı.

Bulgaristan'da çetecilik yapan Fuat Balkan, Refet Paşa'nın Trakya'ya geçmesi üzerine, onunla doğrudan temas kurdu ve emrine girdi. Genel Kurmay bu konuda emir vermişti. 600 tüfekli bir grubu vardı. Görevi bilgi toplamak ve verilen emre göre eylemlerde bulunmaktı. Fuat Balkan, Refet Paşa'nın emri ile Yunan topraklarına da geçti. Oralarda askeri tesislere, birliklere saldırılar düzenledi. Demiryolu ve köprüler uçurdu. Refet Paşa

-----

meyve ve sebze alınmıştır.

274 katletme, 100 yaralama, 2530 sürgün ve hapis, 1092 işkence ve namusa tecavüz ve 40 bekaret kaybetme vakası tespit edilmiştir.

Doğu Trakya'da genel olarak müslüman halkın nüfusu 143.000 erkek, 121.000 kadın olmak üzere toplam 265.000 küsur olarak tespit edilmiştir. Bu miktar 1920 senesine oranla 130.000 kişilik bir eksilmeyi göstermektedir. (ATASE, K:2070, D:19, F:1,4)

105 - ATASE, K:2068, D:8, F:23,1

106 - ATASE, K:2070, D:15, F:1

107 - ATASE, K:2070, D:15, F:38,1

onun Meriç yakınlarında çalışmasını, Yunan ordusunun hareketlerini takip etmesini ve haftada en az bir rapor vermesini istedi.

Lozan Barış Anlaşmasına kadar sınır ötesi faaliyetler devam etti. Barış imza edilince Genel Kurmay Başkanlığı, Yunan ve Bulgar hudutları içinde faaliyet gösteren Fuat Balkan grubunun tahsisatının kesildiğini ve faaliyetine son verip dağılmasını istedi. Fuat Balkan'ın ise Filibe taraflarına geçerek bölgedeki istihbarat kaynaklarından aldığı bilgileri toplayıp göndermesi ve görevine bu şekilde devamı istenmekte idi. Böylece Fuat Balkan Refet Paşa'nın emrinden alınmış oldu.¹⁰⁸

Refet Paşa Trakya'da görevini sürdürürken, TBMM'i seçime gitme kararı aldı. 11 Ağustos 1923 tarihinde yenilenen seçimlerde Refet Paşa, II. Dönem İstanbul Milletvekili seçildi. 8 Ekim 1923'de de Trakya'daki görevi sona erdi.

---

108 - Yakın Tarihimiz, Fuat Balkan'ın Hatıraları, IV.cilt, s.140-141, 206-207

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET YILLARI

I-İKİNCİ DÖNEM MİLLETVEKİLLİĞİ

Refet Paşa Trakya'daki görevinden ayrılınca istirahat etmek için İstanbul'a döndü. Bir süre burada kaldı. O İstanbul'da iken Rauf Bey ve Ali Fuat Paşa'da İstanbul'a geldiler. Rauf Bey, Lozan Barış görüşmeleri ve bu konudaki tartışmalar yüzünden İsmet Paşa ile ters düşünce, başvekillikten istifa etmiş İstanbul'a gelmişti. Ali Fuat Paşa'da bu sırada Ordu Müfettişliği'ne tayin olmuş, görev yerine gitmeden önce İstanbul'a ailesinin yanına gelmişti.¹

İstanbul'da Refet Paşa'nın Kalamış'taki köşkünde eski arkadaşlar bir araya gelip o günün meselelerini konuşmakta idiler. En önemli mesele ise hükümet buhranı idi.² Rauf Bey ve Ali Fuat Paşa'nın aynı günlerdeki istifalarını aralarındaki ortak görüşlere bağlayan Atatürk, onların elaltından yaptıkları çalışmalar sonucu, yeni kurulan hükümetinde başarısız olmasına sebep olduğunu söylemektedir ki o mevcut hükümet buhranını bu yolla açıklamaktaydı.³ Nitekim Rauf Bey'den sonra Başvekalet'e gelen Fethi Bey'de istifa etti. Fethi Bey'in istifasından sonra başlayan hükümet buhranı, yeni bir hükümet kurulamadığı için halledilememekte idi.

Ankara'da hükümet buhranının devam ettiği günlerde İstanbul'da Refet Paşa'nın evinde yapılan toplantılara şüpheyle bakan Atatürk, onların hükümetle ilgili komplâ hazırladıklarını, nitekim o günlerde aldıkları kararlara göre önce orduyu ele geçirmek istediklerini, sonra da meclise dönüp bir muhalefet partisi kurduklarını söylemektedir.⁴ Ali Fuat Paşa, Kazım Karabekir Paşa, Cafer Tayyar Paşa'ların ordu müfettişliklerine tayinleri sonra istifa edip meclise girmeleri ve Terakkiperver Partiyi kurmalarına atıfta bulunmaktadır.

Şurası bir gerçektir ki, İstanbul'da toplananlar kendilerini terk edilmiş ve mağdur görmekteydiler. Rauf Bey, İsmet Paşa'nın kendisine tercih edildiğini düşünmekteydi. Ali Fuat Paşa bu düşüncesini Atatürk'e sorduğu "Senin şimdi apotr'ların kimdir"

1 - Atatürk, age, s.708-712

2 - Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar, ist.1957, s.88-89; Yakın Tarihimiz, 4.cilt, s.227-228, Atatürk, age, s.715

3 - Atatürk, age, s.712

4 - Atatürk, age, s.762-764

sorusu ile dile getirmişti.⁵ Refet Paşa ise İstanbul'da Fevkalade Temsilci olarak görev yaptığı sırada, hakkında çıkarılan dedikoduları maksatlı bulmakta idi. İstanbul'da Refet Paşa'nın evinde bu konuları konuşular⁶

Rafet Paşa ve arkadaşlarının İstanbul'da bulunduğu sıralarda Ankara'da hükümet buhranı çözüme doğru gitmekte idi. Asıl hükümet buhranının, hükümetin kuruluş tarzıyla ilgili olduğunu düşünen Atatürk, Milli Mücadele'nin özel şartlarından doğmuş ve o güne kadar işleyen mevcut sistemi değiştirmek istedi. Mevcut sistemde hükümet üyelerini ve başvekil TBMM, içinden ve ayrı ayrı oylama ile seçmekteydi. Bu ise ya mütecanis bir hükümetin kurulmasını sağlayamıyor, ya da bu son olayda olduğu gibi, hükümetin kuruluşunu imkansız kılabilirdi. Binaenaleyh sistem değişmeli yerine kabine sistemini kabul eden Cumhuriyet idaresi kabul edilmeli idi. Bu düşüncelerle Atatürk, TBMM'de Cumhuriyet idaresinin kabul ve ilanı için, önceden bazı önlemler aldı, hazırlıklar yaptı.⁷

TBMM'de hükümet buhranının halledilmesi için tek çarenin Cumhuriyet'in ilanı olduğu uzun tartışmalardan sonra, Atatürk'ün aldığı önlem ve hazırlıkların da yardımıyla kabul edildi. Türkiye'nin Cumhuriyet'le idare edilmesi 29 Ekim 1923'te ilan edildi. Cumhuriyet'in ilanı üzerine İstanbul gazetelerinde onu alkışlamak ve memnuniyet izhar etmek yerine bazı görüş ve yorumlara yer verildi. Rauf Bey'in gazetelere verdiği demeçlerde de yarı tenkidli yorumlar yer almakta idi. Gerçi bu yayınlarda açık bir Cumhuriyet karşıtlığı yoktu fakat istekle benimsemekte yoktu. Açıkça söylenen ise, Cumhuriyet'in aceleye getirilerek bir oldu bitti halinde ilan edilmesine karşı oldukları idi. Atatürk'e göre bu durum, İstanbul'da güçlü bir muhalefetin varlığını göstermekte olup bunu sağlayanlar ise, başta Rauf Bey olmak üzere Refet Paşa, Ali Fuat Paşa ve arkadaşları idi. Bunlar açıkça söylemeler de, Cumhuriyet'e de karşı idiler. Hatta bunlar maksatlarını elde etmek için Halife'yi de kullanmak istemişlerdi. Halifelik, Cumhuriyet'e zararlı bir duruma gelince de kaldırılması gerekmişti.⁸

İstanbul basınının yayın yoluyla Ankara'da hükümet üzerinde bir baskı kurması, Ankara'da da bu yönde karşıt bir faaliyete sebep oldu. Ankara'da çıkan bazı gazeteler hükümete muhalif olduğunu düşündükleri şahıslar hakkında karalama ve kötüleme yazıları çıkarmaya başladılar. Çok geçmeden Refet Paşa da bu tür

5 - Atatürk, age, s.708-709

6 - Yakın Tarihimiz, 4.cilt, s.227-228

7 - Atatürk, age, s.716-717

8 - Atatürk, age, s.756-764

yazılara konu oldu. onun hakkında çıkan ilk yazılar 1924 yılının Nisan ayındaki gazetelerde görüldü.⁹ Konu, Refet Paşa'nın 3'ncü Kolordu Kumandanı olduğu sırada ona bir telgraf çekerek, İngilizlerin Samsun'a asker çıkarmasına mani olmamasını isteyen Ferit Bey hakkında idi. Ferit Bey İsmet Paşa Kabinesinde İçişleri Bakanı idi. Onun 1919 yılının şartlarında Bayındırlık Nazırı iken, Refet Paşa'ya çektiği telgraf gazetelerde yayınlandı. İngiliz işgali taraftarı olamamakla suçlandı ve hakkında daha bir çok olumsuz görüşler beyan edildi. Bu konuda Refet Paşa'dan da bir açıklama yapmasını isteyen gazetecilere Paşa, açıklama yapmaktan kaçındı. Çünkü bakanlık koltuğunda oturan birisini zor durumda bırakmak istemedi.

Gazeteciler Refet Paşa'ya gelerek, ısrarla Ferit Bey'in telgrafı hakkında açıklama istemekte idiler. Bunun üzerine Refet Paşa, Ferit Bey'in kendisine bir telgraf çekmiş olduğunu, fakat o zamanki şartlar içerisinde tamamen samimi olduğunu, memleketin yararını o tarzdaki hareketinde görmüş, aksinin felaket getireceğini sanmış olduğunu söyleyerek, bir nevi Ferit Bey'i mazur göstermeye çalıştı. Bu açıklamadan sonra, bu sefer de gazetelerde "Rauf Bey, Refet Paşa şürekasının menfaati, Ferit Bey'in İsmet Paşa Kabinesinde kalarak bu kabine'de güçlük çıkarmasındadır." O yüzden telgraf meselesine böyle yorumlar getiriyorlar, Ferit Bey'i koruyorlar şeklinde yazılar çıktı.¹⁰ Böylece, çok itina göstermesi ve sakınmasına rağmen kötüleme yazılarına Refet Paşa'da konu oldu.

A - İSTİFA TEŞEBBÜSÜ

Refet Paşa, Rauf Bey'le birlikte, içindeki adamları vasıtasıyla İsmet Paşa hükümetini çalışamaz duruma getirmek istemesi, hatta bunu eleltından yapması gibi suçlamaları ima eden yazılardan çok ekkilendi. Bu yazıların gazetelerde çıktığı günlerde, Refet Paşa hasta yatağındaydı.¹¹ Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının şu andaki uygulama konusunda aralarında ortaya çıkan görüş farklarından yararlanarak aralarını daha çok açmak ve kendilerini

9 - Ali Fuat Cebesoy, age, s.88-93

10 - Ali Fuat Cebesoy, age, s.90; Refet Paşa'ya, Harbiye Nazırı Ferit Paşa'nın da, İngiliz çıkarmasına mani olmaması için çektiği bir telgraf vardır. (Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü I, Ank.1982, s.

11 - Ali Fuat Cebesoy, age, s.90

vazgeçilmez birer şahsiyet şeklinde göstermek fikrini güden insanların halen de aynı tarz düşünme izlerini, yazılan makalelerde görmekteyim. Bu zatlar şu anda, Gazi Paşa (Atatürk) ve arkadaşlarından hal ve hatır soran telgraflar aldığımı bilmiş olsalardı ne yapacaklardı bilmem. Ferit Bey'i yıkmak isteyenler de, Refet Paşa'nın, Rauf Bey'in adını ortaya atıyorlar. Hayır artık bu gibi adamların her vakit kullandığı ve memleket için çoktan beri zararlı olduğu anlaşılan bu silah kırılmalıdır.

Dedi kodulardan bir tanesi de, Refet Paşa'nın bitmez tükenmez hırsı deniliyor. Hayır, ben iktidara (iş başına) daima arkadaşlarımla ısrarı ve arzuları üzerine gelmişim ve sonra, hepsinden arzularla çekilmişimdir. İktidar'da hiç gözüm olmadığı gibi bunun, ne kadar güç ve ne kadar acı bir şey olduğunu da pek iyi bilirim. Eğer barış yapılmış olsaydı son Meclise de girmeyecektim. Seçimler Barış'tan önce yapılmıştı. Tabii ki, savuşamazdım. Memleket zararına kullanılan bu "Mebusluk" silahını kullananların elinden almak her halde memleket hesabına çok karlı bir hizmet olacaktır.

Eğer iktidar mevkiine çıkmak için yegane yol olan Mebusluk'tan çekilecek olursam, bu efendiler ne söyleyecekler. İşte ben bu gün onu yapıyorum. Beni seçenler hareketimi iyi niyetime versinler ve benimazur görsünler.

Bizler "Rauf Bey ve şürekası " demek istenmişti. Bunu esastan reddederim. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları vardır.

Son bur işim daha olacaktır. O da, ben dışta kalmak üzere Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarından iş başında olmayanları iş başına getirmeye çalışmaktır. Bunlar, İsmet ve Fevzi Paşa'larla Fethi Bey'le tam bir birlik halinde çalışmışlardı. Gazi Paşa'nın arzularıyla bu emelin pek kolaylıkla gerçekleşeceğinden eminim. Orta yerde ben belki bir mani idim. Ben çekiliyorum ve bu emele nefsimi vakf ediyorum. Başarırsam, o zaman seçmenlerimin benden bu hareketimden daha çok memnun kalacaklarını zannediyorum."12

Refet Paşa istifa edeceğini gazeteler yoluyla duyurmuş oldu. TBMM Başkanlığı'na bir dilekçe yazarak resmen de istifasını verdi. Fakat istifa dilekçesi, Meclisi'in tatilde olmasından dolayı işleme konulmadı. Bu durumda resmen mebusluktan istifa edip ayrılmamış olmakla beraber, kamuoyu ve hükümet'te, gazetelerdeki haber üzerine tartışmalar başladı. Özellikle, istifa edeceği ve Milli Mücadele'yi birlikte yapmış oldukları eski arkadaşlarını iktidara getirmek için fedakarane çalışacağı yolundaki sözleri, yeni bir komplo hazırlığı olarak yorumlanmakta idi.

Refet Paşa'nın açıklamalarına karşılık olmak üzere hükümet

-----

yanlısı "Hakimiye-i Milliye" gazetesinde çıkan bir yazıda şöyle denilmekte idi. " Paşa Hazretleri, bu gün için yegane korkumuz sizlersiniz. Yani Milli Mücadele'yi idare edenlerdir. Ben size 25 kişiyi geçmeyecek isimlerden oluşan bir liste vereyim. Siz bunların arasında tam bir birlik, tam bir dayanışma ve tam bir anlaşma meydana getiriniz. Ben de size memleketi istediğiniz yola sokabileceğinizi ve barış zamanında dahi mucizeler yapabileceğinizi temin ederim. Fakat bu günlük bütün endişeler ve bütün korkularımı sizler teşkil ediyorsunuz. Bu defa Refet Paşa'nın beyanatı, benim bu endişelerimin ne kadar haklı olduğunu maddeten ıspat etti... Zira bu açıklamalar; daima için için beslenen ve arkalarından başkalarının sürüklenmeleri arzu edilen emelleri gösterir."¹³

Yine Refet Paşa'nın beyanatına cevap olarak bir başka yazı çıktı. Hükümet çevrelerine yakın bir Mebus'un beyanatı idi. " Gazi ve İsmet Paşa'lar şahsi bir güvenmeye tabi olan eski arkadaşlarından hiç birinin yardımına ihtiyaç göstermiş değillerdir. Bazı entrikacıların tesiriyle belki de yanlış anlamalar meydana gelmiştir. Fakat asıl sebep bu kadar seri ve esaslı bir inkılab'a, Refet Paşa'nın beyanatında ismi geçen bazı zatlardan taraftar olmamalarından ibarettir."¹⁴ denilmekteydi.

Refet Paşa'nın, eski arkadaşlardan kurulu bir hükümet oluşturma fikrine karşı, Hükümet'e yakın gazeteler yoluyla verilen cevaplar, iktidar'ın bu düşünceye soğuk ve şüphe ile baktığını göstermekte idi. Gazetelerde Refet Paşa'ya karşı yapılan yayınlardan, Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'ların bilgisi olmaması mümkün değildi; hatta büyük ihtimaldir ki, onların tensipleri ile bu tür yayınlar yapılmakta idi. Bu durumda, bir coşku ile istifaya edip eski arkadaşlarını, eskiden olduğu gibi işin başına getirip toplamak çaba ve fedakarlığını göze alan Refet Paşa, bizzat o arkadaşları tarafından geri çevrilmiş oldu. Coşku ile aldığı bu kararda isabet olmadığı, gösterilen tepkilerden anlaşılmakta idi.

Refet Paşa'nın istifaya kararını yeniden düşünecek zamanı vardı. Gazetelerde istifasıyla ilgili yazıların çıktığı 1924 yılı Mayıs ayından, Meclis'in açıldığı Kasım ayına kadar aldığı kararı düşünme ve değerlendirme imkanı buldu. İstifa açıklamasına karşı yapılan yayınlar bu konuda etkileyici oldu. Yakın arkadaşları istifadan vazgeçmesi için ısrar etmekte idiler. 7 Ekim günkü gazetelerde Refet Paşa'nın istifasını geri alma eğiliminde olduğu yazılıydı.¹⁵ 10 Ekim'de Refet Paşa'nın istifasını geri alma

13 - age, s.92

14 - age, s.92

15 - 7 Ekim 1924 tarihli Vatan Gazetesi

niyetinde olduğu haberleri bir çok övücü ve tebrik edici sözlerle birlikte çıktı.¹⁶ 15 Ekim tarihli gazetelerde ise "bir çok dostlarının müracaatı karşısında Refet Paşa istifasını geri almıştır. Meclis ictimainına katılmak üzere Ankara'ya yarın gidecektir " haberi verildi.¹⁷

Refet Paşa, Meclis'in tatilde olduğu bir zamanda istifa girişiminde bulunmuş fakat, Meclis açılana kadar da bu fikrinden vazgeçmişti. Milletvekilliğine devam etme kararı aldı. Tatilini geçirdiği İstanbul'dan, Meclis çalışmalarına katılmak üzere Ankara'ya hareket etti.

Refet Paşa, 1 Kasım 1924 tarihinde başlayan, TBMM'nin 2'nci Dönem, 2'nci Yıl'ı toplantılarına İstanbul Milletvekili olarak katıldı. Onun önce istifa açıklamaları yapması sonra da, Meclis'in açılacağına yakın bir zamanda istifasını geri alarak Meclis'e dönmesini yeni bir Komplo'nun parçası olarak değerlendirenler oldu. Zira aynı günlerde; bir sene önce Ordu Müfettişlikleri'ne tayinen giden, Fuat ve Kazım Paşalar da bu görevlerinden istifa ederek Meclis'te Milletvekilliği'ne dönmüşlerdi. Nitekim Atatürk, bu olanları değerlendirirken, "önce orduyu ele geçirmek istediler. Bir sene bu maksat için çalıştılar, şimdi de dönüp Meclis'te planlarının son safhasını gerçekleştirmeye geldiler. Rauf Bey Parti (Halk Partisi) içinde kalarak¹⁸ siyasi hazırlıkları tamamladı. Basın yayın yoluyla ve seçimlerde başarı kazanamayan 2'nci Grup mensubları vasıtasıyla, bütün memlekette milleti aleyhimize kışkırtarak bu yönde de hazırlıklarını tamamlamışlardı. " şeklinde yorumlamakta ve onları Cumhuriyet ve İnkılap Hükümeti'ni düşürerek ele geçirmek için komplo hazırlamakla suçlamaktaydı.¹⁹

Meclis, gidişattan memnun olmayan Milletvekilleri ile mendilerine karşı komplo hazırlandığına inananlar arasındaki elektrikli bir hava içinde açıldı. Hükümet çevreleri ki, başta Atatürk vardı, kesin olarak gördükleri hükümete karşı komployu

-----
16 - 7 Ekim 1924 tarihli Tevhid-i Efkar Gazetesi

17 - 15 Ekim 1924 tarihli ve 1797 sayılı İnkılap Gazetesi

18 - Cumhuriyet ilan edilince Rauf Bey İstanbul'da yaptığı yarı tenkid yarı kuşkulu açıklamaları üzerine Halk Fırkası'nda şimşekleri üzerine çekmişti. Sonra Meclis'te Cumhuriyetçi olduğuna dair bir konuşma yaptı ve Milletvekillerini yatıştırdı. Böylece Fırka'da kaldı. Atatürk bu konuşmaya atıfda bulunarak samimi olmadığı halde Fırka'da kalmak için bu konuşmayı yaptığını, bunun da önceden yapılmış bir plana göre komplonun bir parçası olduğunu ima etmektedir. (Atatürk, age, s.732-739)

19 - Atatürk, age, s.764

boşa çıkarmak için birlikte harekete geçtiler.Önce, Atatürk verdiği bir emirle, Ordu ve Kolordu Komutanları'nın Milletvekilliğinden istifalarını istedi. Cafer Tayyar Paşa dışında hepsi istifa etti. Böylece komplonun ordu kanadında güçlü olmadığını anlamış oldular, bunu da halka gösterdiler. Bu işler Meclisin açılışının yapılmasından sonra verilen bir kaç günlük arada yapıldı.²⁰ Sıra Meclis'teki komployu boşa çıkarmaya geldi.

Meclis'te görüşmeler, bazı hükümet icraatlarının ele alınması ve hükümetin açıklamalarıyla başladı. Kısa zamanda görüşmelerin niteliği değişerek hükümetin bütün icraatlarının sorgulanması şekline dönüştü. Hükümetin icraatını beğenmeyen milletvekilleri tenkidlerini kürsüden yaptılar.Hükümetin milletvekilleri ise buna cevap verdiler.

Muhalefet adına Rauf Bey konuştu. Rauf Bey, Milli Hakimiyet prensibi uygulanmakta ve ona göre TBMM Hükümetleri kurulmakta iken, Cumhuriyet'in ilanıyla, kayıtsız şartsız millete ait olması gereken Hakimiyet Hakları'nın, bazı şahıslara verilmesi eğilimleri görüldüğünü ve buna karşı olduğunu söyledi. Hükümete mensub milletvekilleri ise konuşmalarında, muhalefettekileri Cumhuriyet ve inkılapları benimseyememiş olmakla suçladılar.²¹

Görüşmeler sürerken hükümet adına bir konuşma yapan Yunus Nadi Bey, Refet Paşa'yı da eleştirdi. Konuşmasında, "Cumhuriyet'i beğenmeyen adamlar, itiraf edemedikleri halde bu düşünceyi kafasında taşıyanlar içimizdedir ve kafaları ezilir. Dörtler meclisi özel tertibler olarak köşeye çekilmiş.²² Bu hareket Meclise karşı hürmetsizliktir. Bunu da manidar gösteren Refet Paşa'nın hareketidir. Refet Paşa Hazretleri malumunuz olduğu üzere 6-7 ay önce parlak ve manasız bazı yayınlar ve demeçlerle Mebusluktan istifa buyurmuşlardır. Garip bir hadisedir. Gerekçe olarak ifade etmişlerdir ki, Mebusluktan istifalarının sebebi, Amasya'nın karanlık odasında toplanan zatlar arasında bir Milli And mı ne, bir şey varmış. Orada toplanan yakın arkadaşlarını iş başına getirecekmış. Çok merak ettim bu işi. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu vardır.Cumhuriyet kurulmuştur.Hükümetin nasıl yapılacağı orada yazılıdır.Bütün bunları idare eden bir TBMM vardır. Hayır hayır bunlar yetmez. Lazımdır ki, Refet Paşa mebusluktan istifa etsin ve gitsin hükümet kursun,yakın arkadaşlar toplansın. Mebus olsaydı aklım eredi. Fakat istifa ettikten sonra bu nasıl kabil

20 - age, s.771

21 - age, s.779-782

22 - Refet, Fuat, Kazım Paşa'lar ve Rauf Bey, Meclis'te görüşmeler sırasında Meclis'in bir tarafına ve bir arada oturmuşlardı. Dört'ler Meclisi sözü onları kasden söylenmişti.

olur. Dağ başında mıyız? Demirci Efe'yi alıp gelip de hükümet mi kuracaktı. Meclis yokmudur? Bu ne mantıksızca bir harekettir? " dedi.²³ Yunus Nadi Bey'in sözleri Refet Paşa ve yanındakilere karşı tehdit ve hakaret dolu idi.

Yunus Nadi'den sonra söz alan Refet Paşa da şunları söyledi: "Yunus Nadi Bey diyorki, Türk Milleti'nin zihni karıştırılmıştır.Bu karıştıranlardan birisi de benmişim. Temin ederim ki, buraya geldiğim günden beri ne genel, ne özel bir yerde kimseye bir şey söylemedim. Kimseye siyasetten bahsetmedim. Yalnız Rauf çok eski ve sevdiğimiz bir arkadaştır. Mecliste yerlerimiz yan yana tesadüf etti. Ondan ayrılacak değilim.Kendisi bu gün burada yok.Mamafih bir çok hususta onunla hemfikiriz.²⁴ Bu devletin siyasi hayatına girmiş ve bazı mühim mevkileri işgal etmiş,bu millete en buhranlı günlerinde elinden gelen gayretle azami derecede hizmet etmeyi en büyük ve mukaddes vazife saymış bir insan olarak, bana atfedilmek istenen bir takım maceralara atılmak heveslerini çoktan geçirmiş durumdayım. Dağa çıkıp ta asker arkadaşlarımla Çin Generalleri gibi bir hükümet kurmak istediğimi iddia edenlere şunu hatırlatayım ki, ben daha ilk devrede askerlerin seçilip buraya gelmelerinin bile aleyhinde idim. Hatta o zaman Meclis'e kimlerin geleceği görüşüldüğü vakit Kolordu Kumandanlarına kadar olanların listeye alınmamasını, Milli Savunma Bakanları askerden olduğu için,yalnız ordu komutanlarından bazılarının seçilmesi uygun olacağını söylemiş ve teklif etmişim. Şimdi bnu vaziyette bana askerden oluşan bir hükümet kurmak istediğimi nasıl atfedebilirsiniz? " dedi.

Refet Paşa'nın konuşmasının burasında,Yunus Nadi Bey oturduğu yerden müdahale etti: "Akşam Gazetesi'ndeki beyanatınız böyle değildir. Orada askerden oluşan bir hükümet kurmak istediğinizi söylüyorsunuz." dedi. Refet Paşa, yanındaki gazeteden söz konusu beyanatı aynen okudu. "Mebusluktan ayrılınca artık şahsi menfaatler takip ettiğim endişesinden hariç kalarak, izzet-i nefsime giran gelmeyecek şekilde yapacak son bir işim dah var. O da,ahvale vakıf insanların işbaşına gelmesinden korktuğu Mustafa Kemal ve arkadaşlarının, ben hariç iş başına gelmelerine çalışmaktır."

Gazeteden beyanatı aynen okuduktan sonra konuşmasına devam eden Refet Paşa: "Evet işte böyle söylemişim. Ve bu açıktır efendiler. İktidar mevkii burasıdır. Ne demişim? Mustafa Kemal ve

23 - Atatürk, age, s.790-791; 9 Kasım 1924 tarih ve 745 sayılı Tanin gazetesi

24 - Atatürk, age, s.790-791; 9 Kasım 1924 tarih ve 745 sayılı Tanin gazetesi

arkadaşlarının, evet; Musatfa Kemal Cumhurbaşkanındır, ve daima işbaşındadır. Diğerleri, yani Mustafa Kemal Paşa ve onun yanında, onunla birlikte olamısını istediklerim ise, bu memleketin en zor zamanlarında en önemli mevkilerini işgal etmiş kimselerdir. Bu memleket ancak o zaman çok güzel günler yaşayacaktır. "

Refet Pşa'nın sözleri bir kere daha kesildi. Oturdukları yerden itiraz edenler vardı. " Vatan bunların tekelindedir? Türkiye'de 80 bin Refet, bir milyon Karabekir Paşa vardır. " sesleri duyuldu. Refet Paşa: "size öyle gelebilir ama, bence öyle değil; ve bana inanmadığım bir şeyi söyletemezsiniz." dedi.

Saltanatçılık ve Halifecilik yaptığı yolundaki söylentilere de şu cevabı verdi: "Refet Paşa gibi bir adamın Saltanatçı ve Hilafetçi olamayacağını pekala bilirsiniz. Saltanat idaresi tarafından 3 defa idama mahkum edilmiş bir insanım. Artık şahsi hakimiyet süren şunun bununun arkasından gitmeyeceğimi bilmelisiniz " dedi.²⁵

Meclisteki görüşmelerde Hükümet belirli bir üstünlük kurarken, Muhalefet milletvekilleri birlikte hareket edemediler. Ayrı ayrı kaldılar ve daha çok şahıslarını savundular. 8 Kasım'da görüşmeler sona erdi. Yapılan Güven Oylaması'nda İsmet Paşa Hükümeti, 19'a karşı 418 oyla Güven Oyu aldı. Bir çekimser oy çıktı.²⁶

B - TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NA GİRMESİ

Meclis'te güvenoylaması yapıldı ve Hükümet yerinde kaldı. Güvenoylamasından önce yapılan açıklama ve tartışmalar, birlik ve beraberliği sağlamak yerine ayrılıkları güçlendirdi. İlk dönem mecliste ikinci bir grubun ortaya çıkması sebebiyle yeniden seçimlere gidilmişti. Seçimlere Halk Fırkası tek parti olarak katıldı. TBMM ikinci dönemin ilk çalışma yılında tek parti birliği içinde çalıştı. İkinci yılının daha başında bu birlik, içinden güçlü bir muhalefet çıkararak bozuldu. İsmet Paşa Hükümeti'nin yönetimini beğenmeyenler meclis görüşmelerinde onu eleştirdiler. Hükümet'e mensup milletvekilleri ise muhalefet yapanlara karşı son derece sert bir tutum izlediler, onları tehdit ve tahkir ettiler. Bunun üzerine muhalefet, güven oylaması'nda olumsuz oy vermedi. Oylamanın yapılmasından sonra, olumsuz oy veren milletvekillerinin Erzurum Mebusu Sabit Bey'in evine gittikleri gözlemlendi. orada

25 - Yakın Tarihimiz, IV. cilt, s.176

26 - Atatürk, age, s.794-795

toplanaarak bir durum değerlendirmesi yaptılar. Bunun sonunda da istifaya karar verdiler.²⁷

Meclis'teki oylamadan bir gün sonra Halk Fırkası'ndan bazı Mebuslar istifa ettiler. İstifa edenlerin içinde Refet Paşa'da vardı. İstifaların sebebi hakkında, o günki basında ve daha sonra yayınlanan hatıra ve eserlerde çeşitli görüşler bulunmaktadır. İstifa edenlerden Ali Fuat Paşa'ya göre, partizan gazetecilerin kışkırtıcı yazılar ile partizan mebusların ön plana çıkmak için saldırgan davranışları ve bazı ikaz girişimlerini irtica gibi yorumlamaları partiden istifalara sebep olmuştu.²⁸ Milli Mücadale'nin önde gelen komutanlarının kendilerini ikinci plana itilmiş görmeleri ve bir şahsi dikta rejimine doğru kayılmakta olduğunu düşünmelerinin " istifalara sebep olduğunu söyleyenler de vardır.²⁹

Halk Fırkası'ndan (Partisi) istifa edenler yeni bir parti

-----

27 - 10 Kasım 1924 tarihli Tevhid-i Efkâr gazetesi

28 - Ali Fuat Paşa Muhalefet ve istifaların sebebini şöyle açıklamaktadır: "Türk Milletinin yararını düşünmeyen kötü niyetli insanlardan oluşun bir grup kendi menfaatleri için bu ülkenin aydınlarını ikiye ayırmak istemiştir. Bunu sağlamak için de hükümet adamlarının, mebusların ve gazetecilerin yanlış hareketlerinden istifade etmişlerdir. Bu yanlışları körükleyerek aydınları, ayrı kamplara böldüler. Ayrıca bazı bakan ve partizan mebuslar çok şiddetli beyanatlarıyla ve saldırgan hareketleriyle aydınlara söz söyletmemiş ve bazı ikaz girişimlerini muhalefet ve irtica gibi yorumlanmıştır.

Partizan gazeteci yazarların, şiddetli ve saldırgan bir dille yazdıkları yazılarda, kendilerini seçkin şahsiyetler derecesine yükseltip muhataplarına hakaret etme ve aşağılamaya kadar varmaları da muhalefete sebep olmuştur.

Memleket için çok zararlı bu hava içerisinde ortalığı yeteri kadar karıştırmıyorlarmış gibi bir de, Milli Mücadelelileri gelenlerinden olup TBMM'nde kalmış olan Rauf ve Adnan Beyler ile Refet Paşa'ya ve diğer zatlara bir sistem dahilinde saldırmaya başladılar. Saldırının iki hedefi vardı. Biri Milli Mücadele esnasındaki fevkalade hizmetlerini küçülterek müşkilat çıkarmaktan başka hiç bir şey yapmadıklarını yaymak suretiyle halk indindeki kıymetlerini azaltmak; diğeri inkılap hareketleri karşısında onları birer mürteci vaziyetinde göstermeye çalışmaktı." (Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar, s.88-89)

29 - Şevket Süreyya Aydemir, 2'nci Adam, I.cilt, s.287-288

kurma çalışmasına girdiler. Parti programlarının ana maddeleri; tek dereceli seçim sistemi, veto ve fesih haklarının Cumhurbaşkanı na verilememesi ve Belediye Başkanları'nın halk tarafından seçilmesi idi. Bunun dışındaki hususlarda Halk Fırkası ile aynı görüşleri taşımaktaydılar.

İstifa edip partiden ayrılanlara karşı Halk Partisi'nden acı tenkitler yapıldı. İstifa edenlerin gizli maksadları olduğunu, kamuoyunu kasıtlı olarak çalkantılara sürüklediklerini, hükümeti ele geçirmek istediklerini fakat samimiyetsizce bu fikirlerini saklayarak, olmadıkları halde Cumhuriyetçiyiz dediklerini söylediler. Asıl maksadlarının Cumhuriyetçilikten başka bir şey olduğu halde bunu açıkca vuzuha kavuşturmadıklarını iddia ettiler.³⁰

İstifa eden bir milletvekili Halk Partisi'nden gelen tenkitlere karşı şöyle bir beyanat vermek zorunda kaldı. "Bilemiyoruz neden arkadaşlarımız Cumhuriyetçi olmadığımızdan endişe ediyorlar. Bu şüphenin gerçek kaynağını aramak bir tarafa tekrar ediyoruz ki, biz cumhuriyetçiyiz. Veto ve fesih hakkı tanımayan tam ve mutlak bir cumhuriyetçiyiz. Kaç defa söyledik, söylüyoruz ve dima da söyleyeceğiz. Bir kısım mebus arkadaşlarımız sözlerimizde açıklık bulamadıklarını söylüyorlur, veyahut öyle görmek istiyorlar. Bilemiyoruz bundan daha açık ifade olurmu? Partiden ayrılmamıza gelince, gördük ki, anlaşıyoruz, anlaşamayacağız. İki yıllık yasama dönemi bize sadece bu gerçeği öğretti. İstifamıza başka sebep aramak ve vehimlenmek doğru değildir." dedi.³¹

Partiden ayrılmalar üzerine Halk Partisi genel kurulu toplantıya çağırıldı. İstifalar görüşüldü. İstifa edenlerin Cumhuriyet adıyla bir parti kuracaklarına dair haberlerin çıkması göz önüne alınarak, Halk Partisi'nin baştarafına Cumhuriyet kelimesi eklenmesine karar verildi. Söz alan milletvekilleri konuştu.

Malatya Milletvekili Reşit Ağa, " Efendiler bunlar cumhuriyetçi'yim, söyleyim, böyleyim diyerek istifa etmişseler de kalbleri bunu söylememiştir. Çünkü bunlar iktidar mevkiine geçmek için kavga yapıyorlar. Bunların yaptıkları pos kavgasıdır. Başka bir şey değil". dedi.³² Bravo ve alkış sesleriyle zaman zaman kesilen konuşması, diğerlerinin de kanaatlarını ifade ettiğini göstermektedir.

-----

30 - 10 Kasım 1924 tarih ve 746 sayılı Tanin gazetesi; Atatürk, age, s.796-799

31 - age

32 - 12 Kasım 1924 tarihli ve 748 sayılı Tanin gazetesi

Halk Partisi Malatya Milletvekili'nin konuşmasına cevap olabilecek görüşler bir kaç gün sonraki bir başmakalede yer aldı. "Eğer ortada bir sandalye kavgası varsa ve bu bir abes (ayıb-çirkin) teşkil ediyorsa, kavga iki taraflı olur. Neden için ayıbı yalnız bir tarafa aid olsun." denilmekteydi.³³

Halk Partisi'nden istifalar ve buna karşı partinin tutum ve yaklaşımı, her iki tarafında bir birine güvensizliğini hem ortaya koydu hem de mevcut güvensizliği artırdı. İktidarı elinde tutan ve güven oylamasında meclis çoğunluğuna sahip olduğunu gösteren Halk Partisi ve onun ileri gelenleri, en beşte Mustafa Kemal Atatürk olduğu halde bir komplo karşısında olduklarını, iktidarı ellerinden almak istediklerini düşündüler ve vermemek için her türlü önlemi aldılar. Çünkü muhaliflerinin inkılabları durduracağına inanmakta idiler. Zaten onlara karşı kullandıkları en etkili silah da bu idi. Muhalifleri daima, cumhuriyet karşıtı, mürteci (gerici) saltanatçı, Hilafetçi olarak suçladılar.

Halk Partisinden istifa eden milletvekilleri 16 Kasım 1924 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (Partisi) adı ile yeni bir parti kurdular. Parti Nizamnamesinin ilk maddesinde "Terakkiperver Cumhuriyet Partisi, milletin tecelli eden açık ve kati iradesi yönünde, egemenliğin kayıtsız şartsız kendisinde olduğu ve mukadderatına bizzat el koymuş bulunduğu esasına dayalı olarak Cumhuriyet'le idareyi güçlendirmek ve kanunların seyyanen uygulanmasını temin, istikrar emniyeti teyid ve çoğaltmak, teceddüt ve tekamül esaslarıyla milleti çağdaş medeniyette bir yere getirecek sebepleri hazırlamak amacıyla, cemiyetler kanununa uygun olarak kurulmuştur" denilmekte idi.³⁵ Bu maddede yer alan, "Çağdaş medeniyette bir yere ulaşmak için teceddüt ve tekamül esasının benimsenmesi" dikkat çekmektedir. Burada inkılap kelimesi özellikle kullanılmamıştı.

Parti programının diğer maddeleri arasında bulunan bir tanesi daha vardı ki, o da daha sonra çıkan bir çok olayın sebebi olarak gösterildi. Hatta Parti'nin kapatılma gerekçesi içine alındı. Bu madde Parti'nin "dini düşünce ve inançlara sagılı olduğunu" ifade etmekteydi.³⁶

Refet Paşa ilk gün istifa edenler arasında yer almakla beraber, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin kurucuları arasında yer almadı. Parti'ye kuruluşunun 2'nci günü üyelik kaydını

33 - 17 Kasım 1924 tarihli ve 753 sayılı Tanin gazetesi

34 - Atatürk, age, s.796-799

35 - 18 Kasım 1924 tarihli ve 754 sayılı Tanin Gazetesi; Fethi Tevetoğlu, age, s.101

36 - age; Fethi Tevetoğlu, age, s.101

yaptırdı. Hastalığı sebebiyle Ankara'dan ayrılan Refet Paşa, 20 Kasım 1924 tarihinde İstanbul'da idi ve o gün gazetelerde bir mülakatı yayınlandı. Refet Paşa mülakatta, parti ve siyaset anlayışı hakkındaki görüşlerini anlattı.

Yeni kurulan partinin faaliyetleri ve seçimlerde göstereceği adaylar hakkındaki bir soruya Refet Paşa; " Partimiz faaliyet sahasına atılmıştır. Ankara'daki son toplantılara katılmadım. Size en son kararlar hakkında çok taze haberler veremeyeceğim. Fakat adaylar hakkında henüz verilmiş bir karar yoktur. Yakında bu da kararlaştırılacaktır. Adaylarımızı halka ilan edeceğiz. Seçimlerde kazansak da kazanmasak da, bu şimdilik bizim için bir olay değildir. Varlığımızı ispat etmek zorundayız. Galibiyetin bir şerefi varsa mağlubiyetin de vardır. Biz hadiseyi soğukkanlılıkla karşılar, telaş ve heyecana düşmeyiz." cevabını verdi.

Halk Partisi programınızı sizden önce uygulamaya başladı denmesi üzerine, Paşa bu sözü gülerek karşıladı ve " ne ala, ne güzel. Görüyorsunuz ki, programımız çok muntazam ve takdire şayanmış. Biz muarızlarımızın bu hareketini teşekkürle ve sevinerek karşılarız " dedi.

Fırkaya yeni katılacaklar konusunda ise; " her halde gelecek yeni arkadaşlar var, birer ikişer muhakkak ... Fakat bizim için adet meselesi o kadar önemli değil. Yeterki Partiler seciye, ahlak ve prensib sahibi olsunlar. Bir partide seciye ve dayanışma lazımdır. O partiyi kuvvetli gösterecek meziyetler bunlardır.

Cumhurbaşkanı'nın Halk Partisi'nden ayrılıp ayrılmayacağını soranlara ise; " Gazeteler yazıyorlar. Ayrıca bilgim yok. Yalnız bu son vaziyet karşısında Cumhurbaşkanı'nın partiler üstünde ve tarafsız kalması lazımdır. Dolayısıyla, Gazi Paşa'nın bu hareketini bekleyenler çoktur ve bu hareket her tarafta memnuniyetle karşılanacaktır. " dedi.

Halk Partisi Genel Kurulu'nda, istifa edenler hakkındaki söylenenlere dair " siz, o ve herkes bu mesele hakkında hükmünü vermiştir. Ben ne diyeyim. Bizler göreceğiniz gibi mecliste nezaketimizle fark edileceğiz, örnek olacağız " dedi.

Refet Paşa Hükümet Merkezi konusunda; "Partimiz bu mesele hakkında henüz bir şey düşünmemiştir. Dolayısıyla size Partinin kararı şudur diyemeyeceğim. Yalnız kendi kanaatımı açıklayabilirim ki, bunu ben bir sene önce de söylemiştim. Ankara Hükümet Merkezi olacak bir yer değildir. İstanbul'a gelince, bu hususta iki fikrim vardır. Birincisine göre; İstanbul, şehrin menfaatleri açısından hükümet merkezi olmamalıdır. İkincisine göre; İstanbul, memleket menfaatleri açısından hükümet merkezi olmalıdır. Eğer İstanbul hükümetin merkezi olursa, hükümet kapıları tekrar açılmış ve kemirilmeye başlamış olacaktır ki, bunun şimdiye kadar bir çok zararları görülmüştür. İşte bu düşünce ile İstanbul'un bir şey kazanamayacağını zannediyorum. Bu iki fikirden birini tercih etmek

gerekirse, hükümet merkezinin İstanbul'a nakli suretiyle, İstanbul'un değil, memleketin menfaatlerine bakılacağını " söyledi.³⁷

Terakkiperver Cumhuriyet Partisi bütün yurt çapında büyük bir gelişme gösterdi. Bir çok merkezde teşkilatını kurdu. Bu hızlı gelişme bir anlamda, işbaşındaki Halk Partisi Hükümeti'nin başarısızlığının bir sonucu ve bunun göstergesi idi. İsmet Paşa kabinesi istifa etti. Ali Fethi Bey yeni hükümeti kurdu. Yeni hükümetin kurulması üzerinden 3 ay geçmeden Şeyh Sait Ayaklanması patlak verdi. Ayaklanma yayılma eğilimi gösterdiği halde hükümetin etkin önlemler almadığı görüşü hakim görüş haline gelince, Ali Fethi Bey hükümeti istifa ederek çekildi ve bu görev tekrar İsmet Paşa'ya verildi.

İsmet Paşa hükümetinin ilk icraatı "İsyan ve onun zararlı yanlarıyla mücadele" için Takrir-i Sükun kanunu çıkarmak oldu. Bu kanunla kurulan İstiklal Mahkemeleri isyan bölgelerine gönderildi. İstiklal Mahkemeleri yargı ve infaz yetkilerine sahip Olağanüstü Hal Mahkemeleri idi. Bu mahkemeler buldukları bölgelerde isyanlara katıldığı veya etkilediği gerekçesiyle Terakkiperver Partisi teşkilatlarını kapatmaya başladılar. Gazetelerde, İstiklal Mahkemeleri'nin raporlarına dayandırılan ve Terakkiperver Parti'yi isyana teşvik ve destek olmakla suçlayan makaleler çıkmaya başladı. Takri-i Sükun kanununa dayanarak, İstiklal Mahkemeleri Muhalif Basın'ı kapattı. Dolayısıyla, Teakkiperver Partiye yapılan suçlamalar cevapsız kaldı ve suçu sabit görüldü.³⁸

37 - 20 Kasım 1924 tarihli İkdâm gazetesi; Fethi Tevetoğlu, age, s.103

38 - Bir makalede " Terakkiperver Parti'nin dini itikatlar ve alışkanlıklara hürmetkar olduğunu ifade eden mahut maddesi kötüye çekmeğe çok uygundur. İstiklal Mahkemesi'nin temas ettiği bazı meseleler, isyan sahasından gelen bazı haberler bu maddenin memlekette ne yıkıcı, ve ne irticai bir tesir yaptığını göstermektedir" denmekteydi. Makalede iddialar bir yabancı gazeteden yapılan bir alıntı ile de pekiştirilmekte ve "Yeni Parti iktidara gelmek için acele etmektedir. Hükümeti eline almak için Hilafet'in ilgasını ve memlekette laikliğin kabulünü bir türlü affetmeyen yeni devrin gayr-ı memnunları'na, hoca ve mollalarına kucağını açmaktan çekinmemiştir. Terakkiperverler'in vilayetlerdeki şubeleri yeni partiye dahil olan bütün mülga kurum mensubları ve memurlarının faaliyeti sayesinde adeta bir tahrikler ocağı olmağa başlamıştır" denmekteydi. (16 Nisan 1925 tarihli Hakimiyet-i Milliye gazetesi)

Terakkiperver Cumhuriyet Partisi 3 Haziran 1925 tarihinde bir hükümet kararıyla tamamen kapatıldı. Kararda; " istiklal Mahkemeleri'nden gelen raporlarda ve hükümetin aldığı diğer haberlerde, partinin tüzüğünde yer alan "fikir ve inanç hürriyeti ne saygılı olmak " maddesinin fikirleri yanılmaya ve irticayı tahrike kullanıldığıнын tesbit edildiği, ayrıca partinin içinde bulunduğu durumda buna müsait olduğu " yer almaktaydı.³⁹ Hükümetin Terakkiperver Cumhuriyet Parti'ye ait merkez ve taşra teşkiletti hakkında etraflıca tahkikat yapmaya gerek görmeden ve olağanüstühal kanunun verdiği yetkiyi kullanarak partiyi kapatma kararı alması, Terakkiperver Partinin isyanda oynadığı rol ve etkisinden tamamen emin olduğunu göstermektedir. Fakat isyan bölgelerindeki istiklal Mahkemeleri'nde Terakkiperver Parti üyelerinden yargılanan da olmamıştır. Terakkiperver Parti üyelerinin istiklal Mahkemeleri'nde yargılanması daha sonraki bir tarihte ve izmir Suikastı münasebetiyle yapıldı.

C -İSTİKLAL MAHKEMESİ'DE YARGILANMASI

Takrir-i Sükun kanunu'nu uygulayan hükümet, ülkeyi sıkıyönetimle idare etmeye başladı. Terakkiperver Parti'nin irtica ve isyana teşvik suçuyla kapatılması, üyelerini büyük bir baskı altına soktu. Siyasi hayat gerçekten de tam bir sükunet içine girdi. Bu siyasi atmosfer içinde Refet Paşa ve diğerleri pasif bir durumu kabul etmişlerdi. Bir süre sonra siyasi hayatı tekrar dalgalandıran izmir Suikastı oldu.

Atatürk'e izmir gezisi sırasında suikast yapılacağı ihbar edildi. Sikast tam vaktinde öğrenildi ve kötü niyetlerini tatbik edemeden hepsi de ele geçirildi. yapılan ilk sorgulamalardan sonra olayla uzaktan yakından ilgisi olan, palanlayan, teşvik eden, destek olan herkes tutuklandı.

Davaya bakmak üzere olay yeri olan izmir'e istiklal Mahkemesi gönderildi. istiklal Mahkemesi ilk incelemelerinden sonra Terakkiperver Partisi kurucu ve üyesi olan Milletvekilleri'nin tutuklanmasına karar aldı. Refet, Kazım, Ali Fuat, Cafer Paşa'lar ve diğer milletvekilleri tutuklanarak izmir'e sevk edildi. Mahkemeleri tutuklu olarak yapılacağından dolayı hapsedildiler.⁴⁰

39 - 5 Haziran 1925 tarihli Hakimiyet-i Milliye gazetesi; 14 Ocak 1992 tarihli Milliyet gazetesi, Uğur Mumcu, Gazi Paşa'ya Suikast; Fethi Tevetoğlu, age, s.105

40 - Refet Paşa ile beraber tutuklular arasında bulunan Cavit Bey, hapisane arkadaşlarının anlattığı mektubunda Refet Paşa'yı anlatırken, "Görülecek kıyafette, üstünde kadın pijamasına

Mahkeme 26 Haziran 1925 tarihinde savcı Necip Ali Bey'in iddianameyi okumasıyla başladı. Savcı iddianamesinde, "Terakkiperver Parti üyelerinden Refet, Kazım, Fuat, Cafer ... Paşalar ve Rauf, Adnan... Beyler'in suikast tertipcileri olduğunu, maksatlarının gerçekleştirmek için eski ittihatçı'larla işbirliği yaptıklarını " söyledi.⁴¹ Savcı, 3 Temmuz 1926 tarihinde bu iddianamesine bir zeyl hazırlayarak mahkeme heyetine okudu. Zeyl'de şu iddialara yer verilmekteydi. "İddianamemizde mufassalan arz edilmiş olduğu gibi, değişik zamanlarda Cumhurbaşkanı Hazretlerine suikast yoluyla bakanlar kurulunu düşürmeyi ve hükümeti değiştirmeyi amaç edinerek toplanıp, ... suçun tasavvur ve kararlaştırılmasına müsteniden tertip ve hazırlanması gibi başlangıcında katkı ve ortaklıkları ve nasıl olacağına da bilgileri bulunduğu tahkikat ile anlaşılan, suikast gerçekleştirmekte iken bütün delillerle elde edilmiş olduğundan kanunen suçüstü sayılacağından, yargı usulüne göre tutuklanarak gözaltına alınmış olan TBMM üyelerinden Cafer Tayyar, Ali Fuat, Refet, Kazım Karabekir ve Rüştü Paşalar... 'ın suçlarını da aşağıda arz ediyorum.

Memleketin iç güvenliğini fiilen tehlikeye soktukları sebebiyle dağıtılan Terakkiperver Parti'ye mensub üyelerle korkunç bir tarihi sonuç dolayısıyla milletin bağrında hükmen varlıkları kalmamış olan ittihat ve Terakki üyelerinin gizli siyasi bir örgüt halinde gizli anlaşmayla çalıştıkları ve sırf menfaat ve ihtiraslarını elde etmek ve tekrar hükümeti ele geçirmek istedikleri ve bunun için önce Cumhurbaşkanı Hazretlerine karşı bir suikast icra etmek için birleştikleri ve şu suretle suikastla hükümeti değiştirmenin tertipcilerinden oldukları tahkikatın tarafsız ve açıklıkla ortaya çıkardığı..., ve nihayet izmir safhasında yüce heyetinizce bilinen haince durumun yukarıda isimleri yazılı mebus beylerle diğer kişilerin bilgileri bulunduğu evvela kabul edilmesinin zaruri olduğu gibi, Ankara suikastini hükümete bildirmemeleri cihetinden de suçundaki ilgi ve bağlarını ıspat etmiş olduklarından dolayı maznun Cafer Tayyar, Ali Fuat, Refet, Kazım Karabekir ve Rüştü Paşa'ların ve ... kanunlara göre cezalandırılmalarını talep... " etmekte idi.⁴²

-----

benzer bir pijama, kolları açık. Kısacık boyuyla çok tuhaf bir manzara sergiliyor. Fakat daima şen, hep güldüğü duyuluyor, konuşurken bile güler bir hali var. " demektedir. (Yakın Tarihimiz, I. cilt, s. 74)

41 - 27 Haziran 1926 tarihli ve 1783 sayılı Hakimiyet-i Milliye gazetesi

42 - 4 Temmuz 1926 tarihli Hakimiye-i Milliye gazetesi

iddianamelerin okunmasından sonra sanıkların (Maznun) dinlenilmesine geçildi. Sıra Refet Paşa'ya geldiği zaman, Refet Paşa mahkeme salonuna gülümseyerek girdi. Terakkiperver Parti hakkındaki sorulara cevaplar verdi. Sonra suikast meselesine geçildi. Suikast yapacak olanları tanıyıp tanımadığı soruldu. O, milletvekillerinin devam ettiği kulüpte bir defa Ziya Hurşit'i gördüğünü fakat onunla görüşmediğini söyledi. Daha sonraki bir akşam ise, Rauf Bey'in kulüpte otururken kendisini acele dışarı çağırdığını, dışarı çıkınca Laz şivesiyle konuşan kimseleri görüp şüphelendiklerini, önce kendi şahısları için korktuklarını fakat daha sonra onların Ankara'da bir daha görülmemesiyle meseleyi unuttuklarını söyledi.⁴³

Sorgulamalar devam ederken yeni bilgiler bulunduğu gerekçesiyle Savcı Necip Ali, iddianemesine yeni bir zeyl daha hazırlayarak mahkemeye sundu. Son bulgular ışığında, içinde Refet Paşa ve diğer Terakkiperver Parti'lilerin de olduğu zatların suikastta tertipciler olduğunun kesinlik kazandığını iddia eden Savcı, daha önce istediği cezaların bu son bilgilerden dolayı daha da ağırlaştırılmasını istedi.⁴⁴ Savcının sonradan bulunduğu bilgiler şunlardı: "Ziya Hurşid' in Atatürk'e bir suikast yapacağını duyan Faik Bey, onu bundan vazgeçirmek için çalışmış, bu durumu daha sonra Rauf ve Refet Paşa'ya da bildirmiş. Rauf ve Refet Paşa'da suikasta engel olmak konusunda aynı fikirde olduklarını, böyle bir suikaste mani olmak için Ziya Hurşid'i ikna etmesi gerektiğini ona söylemişler, fakat durumu hükümete bildirmemekle hata etmişlerdi. Daha sonra olay ortaya çıkıp da Terakkiperverlerden tutuklamalar başlayınca Cafer Tayyar Paşa ve diğer bir kaç kişi Refet Paşa'nın evine gitmişler ve bir milletvekili olarak yasal dokunulmazlıkları olduğu halde suçüstü yakalanmadıkça tutuklanmalarının mümkün olamayacağını söyleyerek bunu protesto edelim demişlerdi. Refet Paşa'da, biz dokunulmazlık perdesi arkasına sığınmayalım aksi halde kuşkuları üzerimize çekeriz demiş⁴⁵, ve gerekirse mahkemede açıkça yargılanmayı tercih etmişti. İşte bu bilgilere dayanarak Savcı Necip Ali Bey, Refet Paşa ve diğerlerini, suikasttan haberli olmak ve onu hükümete duyurmamakla suçlamakta, fakat onların bu işte muvafakatlarının olmadığını da kabul etmekte idi.

izmir'de görülen mahkeme, suçlamaların dinlenmesi ve ifadelerin alınması şeklinde 11 Temmuz 1926 tarihine kadar devam

43 - 5 Temmuz 1926 tarihli Hakimiyet-i Milliye gazetesi

44 - 9 Temmuz 1926 tarihli Hakimiyet-i Milliye gazetesi

45 - Ali Kılıç, İstiklal Mahkemesi Hatıraları, ist. 1955, s.57-58; Azmi Nihat Erman, izmir Suikasti ve İstiklal Mahkemeleri, ist. 1971, s.123

etti. Paşaların muhakeme edildiği her celsede, mahkeme salonu sivil giyinmiş subaylarla tıklım tıklım doldu. Paşalara geliş ve gidişlerinde dışarıda ve içeride büyük tezahüratlar yapıldı, alkışlar etrafı tuttu. Mahkemede ordunun gizli bir baskısı daima hissedildi.⁴⁶ Bu şartlar altında savcı Paşaların suçsuzluğunu kabul etti ve beraatlerini istedi.⁴⁷ Beraatin okunması üzerine mahkeme salonunda büyük sevinç ve tezahürat yapıldı.⁴⁸

Refet, Kazım, Ali Fuat, Cafer Tayyar Paşaların suçsuz bulunmaları ve beraat kararının alınmasında, istiklal Mahkemelerine Mustafa Kemal Paşa'nın ve İsmet Paşa'nın etkileri olduğu hakkında yazılıp söylenenler vardır.⁴⁹ Fakat yargılanan paşalar zaten, gerek aşığılayıcı buldukları tutuklanma ve gerekse yargılanmayı, kendilerine karşı bir haksızlık ve komplo olarak düşünmüşlerdir.⁵⁰

istiklal Mahkeme'sinde serbest bırakılan Paşa'lar bundan sonra da yıllarca polis tarafından adım adım izlendiler. Her hareketleri kontrol altındaydı. Bir çeşit göz hapsinde tutuldular. Bunların içinde Refet Paşa'da vardı.⁵¹

II-REFET PAŞA'NIN SON YILLARI

8 Kasım 1926'da emekliye ayrılan Refet Paşa, 1935 yılındaki Milletvekili seçimlerine kadar sakin bir hayat yaşadı. 1935 yılında bağımsız listeden İstanbul Milletvekili seçildi.⁵² Üzerine şimşekleri çeken bir muhalefet yapmak şöyle dursun, çok nadir söz aldı. 8 Kasım 1937'de mecliste yapılan bir bütçe görüşmesinde konuşmak için kürsüye geldi. Hükümetin takip ettiği ekonomik politika hakkında görüşlerini açıkladı. Konuşmasında, "Bir devlet tüccar ve sanatkar olamaz. Ben ekonamide liberal olmak, taraflısuyım. Fakat bu gün siyasi zaruretler

-
- 46 - Semih Nafiz Tansu, ittihat Terakki içinde dönenler, ist.1960, s.404
- 47 - Azmi Nihat Erman, age, s.139; 12 Temmuz 1926 tarihli Hakimiyet-i Milli gazetesi
- 48 - Semih Nafiz Tansu, age, s.404
- 49 - Falih Rıfki Atay, age, s.403-404; Uğur Mumcu, Gazi Paşa'ya Su-ikast, 12 Ocak-24 Ocak 1992 tarihli Milliyet gazetesinde tefrika edildi.
- 50 - Rauf Bey'in hatıralarından; "9 yıl sonra yurt dışından İstanbul döndüm.
- 51 - Uğur Mumcu, age, 22 Ocak 1922 tarihli Milliyet Gazetesi
- 52 - Asım Us, Hatıra Notları, ist.1966, s.55

dolayısıyla devlet teşebbüsünü öngören bütçeye rey vereceğim." dedi. Böylece Refet Paşa iki taraflı bir durum almış oldu. Bir taraftan kendisine bağımsız milletvekili olarak oy veren seçmenlerine "liberalim" mesajını verdi, diğer taraftan, hükümete ters düşmemek için "devlet girişimciliğine" oy verdi.⁵³ Hükümete ters düşmenin ne anlama geldiğini anlamış bulunmaktaydı. Refet Paşa bu anlayış içinde, Tek Parti Döneminde, 1935 tarihinden itibaren kesiksiz olarak milletvekilliğini sürdürdü.⁵⁴ 1946 yılında demokrat Parti kurulunca Refet Paşa, yedinci dönem milletvekili seçimlerine Demokratlar'ın listesinden katıldı. Bu seçimlerde kazanarak İstanbul Milletvekili olarak TBMM'ne girdi.⁵⁵

Uzun süren bekarlık hayatına son vermek isteyen Refet Paşa, 24 Eylül 1949 tarihinde Perihan Hanım'la evlendi ve tek çocuğu olan Asuman dünyaya geldi.⁵⁶

Refet Paşa 1950 yılında tekrar İstanbul Milletvekili seçildi. Aynı yılın Haziran ayında Demokrat Parti Hükümeti tarafından, Beyrut'ta Mülteciler Komisyonu'nda Türk Delegesi olarak görevlendirildi. 14 Mart 1961'de yurda döndü ve yaşlılıktan emekliliğe sevk edildi.

29 Eylül 1963 Pazar günü geçirdiği bir beyin kanaması ile sağ tarafına felç gelen Refet Paşa, kaldırıldığı Amerikan Hastanesi'nde komaya girdi. 2 Ekim 1963 Çarşamba akşamı 20.30'da vefat etti. 4 Ekim Cuma günü ikindi namazından sonra Teşvikiye Camii'nden alınan Refet Paşa'nın cenazesi, askeri törenle Zincirlikuyu 'daki aile kabristanına tevdi edildi.⁵⁷

Refet Paşa hakkında Kenan Esengin Paşa'nın söylediği şu sözleri buraya almak istiyorum. "Milli Mücadele'nin küçük boylu ince yapılı ,zeki ve duygusal bakışlı, çok cesur, atak ve yorulmak bilmeyen bir enerjiye sahip olan, bir albay Refet'i vardı. Nazilli Cephe'sinden Bolu Bölgesine, oradan Çerkeş ve daha sonra Yozgat ve Zile ayaklanmalarını söndürmek üzere, at üzerinde dağdan dağa, ovoidan ovaya, çevik birlikleriyle koşturdu ve ayaklanmaları başarı ile bastırıldı."⁵⁸

53 - Asım Us, age, s.143-144

54 - Şevket Süreyya Aydemir, age, 2.cild s.783-784.

55 - Türk ve Dünya meşhurları Ansiklopedisi, 2.cild, s.783-784, Fethi Tevetoğlu, age, s.107.

56 - Fethi Tevetoğlu, age, s.107

57 - Türk ve Dünya meşhurları Ansiklopedisi d.783-784, Tevetoğlu Fethi, age, s.107

58 - Kenan Esengin, Milli Mücadelede Hıyanet Yarışı, Ank.1969, s.162

Genaral Harrington ise onun için , "Mustafa Kemal'in en iyi genarallerinden biriydi" dedi.⁵⁹

---

59 - N.Bilal Şimşir, İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e, Ank.1989, s.57

SONUÇ

Refet BELE üzerine yaptığımız araştırmada, incelediğimiz bir çok başarılı yayında dikkati çeken husus; onun hakkında ya az bilgi verildiği veya açıklama yapılmadan kötülendiği idi. Türkiye'nin Milli Mücadele'den sonra hızlı bir değişim süreci yaşadığı, eğitim, kültür, siyaset ve diğer alanlarda gerçekleşen bu değişimi hatta bazı Milli Mücadele liderlerinin anlamadığını düşüsek bile, Kurtuluş Mücadelesi'ne emekleri geçmiş kahramanların o sıradaki hizmetleriyle, zaferden sonraki politik hayatları ve davranışlarını bir birinden ayırmak gerektiği kanısındayız. Politik hayatta inançlar ihtiraslar, politika oyunları, gruplaşmalar ve ona göre değişik mevkilere gelmeler tabiidir. Bütün bu olayları kendi şartları içerisinde değerlendirmek gerekir. Bundan dolayı Refet Paşa'nın son zamanlarda aldığı politik durum ve mevkilerine bakarak onun önceki hizmetlerini görmezden gelmek, en azından Türk tarihi açısından doğru değildir.

Refet Paşa, I.Dünya Savaşı'nda; Kolordu komutanı, Gazze Müdafii, Mütareke'de; İstanbul Garnizon komutanı ve Jandarma Genel Komutanı, Milli Mücadele'de; Atatürk'le beraber Samsun'a çıkanlardan, Amasya Genelgesi'ne ki, istiklal Savaşı'nın başlangıç bildirisidir, imza koyanlardan. İç isyanlarda; davaya inanan ve iş görebilecek birisi sıfatıyla birçok defa görevlendirilen, Batı Cephesi'nin kuruluşunda; gerek kuvayı milliye ve gerekse nizami kuvvetler aşamalarında görev alan, Sakarya Savaşı'nda; Milli Savunma Bakanı olarak Atatürk'ün takdir ettiği hizmetler yapan, İstanbul ve Trakya'nın işgalden kurtulmasında başarılı görev yapan birisidir. Bu saydığımız olaylar yakın tarihimiz içinde önemsiz olmadığı gibi, Refet Paşa da bu olaylar içinde önemsiz bir mevkide değil aksine, önde gelen bir şahsiyettir. Aynı olaylar içinde benzer rütbe ve görevde bulunan bazı şahıslara layık oldukları önem verilerek onların olayların akışındaki etkisi açıkça ortaya konulurken, Refet Paşa'nın maruz kaldığı mağduriyeti anlamak oldukça zordur. Tarih, olayları etki altında kalmadan, objektif olarak ortaya koyduğu zaman bilim niteliğine kavuşur. Özellikle, olayları geçtiği zaman içerisinde değerlendirmek çok önemlidir. Günümüzün değer yargılarıyla geçmişi değerlendirmek tarihi objektiflikten uzaklaştırır. Biz yaşadığı şartlar içerisinde Refet Paşa'yı olduğu gibi ortaya koymaya çalışırken, yer aldığı olayları da önemli önemsiz ayrımı yapmadan ele aldık. Konumuz Refet BELE olduğundan bizim için en önemli olay o idi. Bundan dolayı da araştırmamız, şimdiye kadar yazılmış olanlar içinde Refet BELE hakkında detaylara kadar inilmiş tek incelemedir.

Refet Paşa hakkında yazılanlar içinde onun Aslıhanlar Savaşı'nda isteksiz bir komutan olduğu, Çerkez Etem isyanında

gevşek davrandığı, Demirci Efe ile ilişkilerinde çekingen olup görevini suistimal ettiği, 3'ncü Kolordu Komutanlığı'nda tereddütlü ve kaçamak bir tutum takındığı, ayrıca yüksek makamlarda gözü olduğu ama bunu becerme kabiliyeti olmadığı gibi bir çok olumsuz yönünden bahsedilirken, olumlu bir yönü olarak kurnaz ve zeki olduğundan söz edilmektedir. Biz araştırmamızda rol aldığı olaylar ışığında bir iki olumlu tarafını daha ortaya koyduk.

Refet Paşa makam ve mevki hırsı olan biri değildi. 3'ncü Kolordu Komutanı iken İngilizler'in Samsun'a çıkarma yapmasına engel oldu. Harbiye Nazırı ve diğer hükümet ricalinden gelen baskılara rağmen ve görevinden, makamından olacağını bildiği halde tutumunda ısrar etti. Bunun üzerine İngilizler'in etkisinde bulunan Osmanlı Hükümeti, onun 3'üncü Kolordu Komutanlığı görevine son verdi. Burada makam ve mevki endişesinden çok, görevin gereklerini, herşeye rağmen yapma anlayışı açıkça kendisini göstermektedir.

Refet Paşa'nın Konya'ya isyan bastırmaya giderken Paşa'lık rütbesi ve Ordu Müfettişliği makamı istemesini, yine Bolu-Düzce ayaklanmaları için göreve çağrıldığı zaman Paşa'lık rütbesi talep etmesini onun, makam ve mevki hırsına verenler olmuştur. Elbette Refet Paşa, o sıralarda istediği bu makam ve rütbeleri kendisine verecek olanlarda gerekli yetkilerin olmadığını, kendisinin de mevcut kanun ve geleneklere göre gerekli şartları taşımadığını biliyordu. Fakat yine o biliyordu ki, tam bir karışıklığa düşmüş olan ülkede, kanun koyucu ve yönetici olanlar, millet ve memleket menfaatlerine göre vazifelerini yapmadıklarından dolayı, bizzat kanunsuz bir duruma düşmüş olmalarına rağmen, ellerine geçirdikleri iktidarlarını, rütbe ve makamlarını millet aleyhine çekinmeden kullanmakta idiler. Konya'da Valliği'ni milleti aleyhine kullanan Cemal, buna bir örnekti. Kendilerine yetki veren kanunları kötüye kullanan bu adamlara karşı mücadelede, kanunlara saygılı olma davası gütmek ve onları makamlarında tutmak yanlıştı. Zaten Refet Paşa bu anlayışı sebebiyle devletin meşru valisini isyan etmiş sayıyor ve kendisi millet adına meşru bir görevli olarak onu tenkile gidiyor değilmiydi. Giderken paşalık rütbesi istemişti. Bu istekde, halk üzerinde olumlu etki uyandırmak düşüncesi ağır basmaktaydı. Yoksa Paşa'lığı makam hırsı için istese, İstanbul Hükümeti'nden istemesi ve alabilmek için uygun davranışlara girmesi gerekirdi.

Refet Paşa hayatı boyunca çeşitli vatan hizmetlerinde bulundu. Jandarma Genel Komutanlığı, Ordu Komutanlığı, Cephe Komutanlığı, İçişleri Bakanlığı, Savunma Bakanlığı bunlardandır. Bu görevlerin hiçbirisine kendisi isteyerek ve çaba harcayarak gelmedi. Fakat, ancak onun yapabileceğini düşünenlerin seçimi ve ısrarıyla geldi. Bir zaman hizmet ettikten sonra ise, hepsinden

de kendi isteği ile ayrıldı. Bunlar onun makam, mevki ve rütbe meraklısı olmadığını aksine, eğer makam, mevki millet menfaatine hizmette bir araç ise kabul ettiği değilse istemediğini gösterir.

Refet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Milletini kurtuluşa götürebilecek tek lider olduğuna inandı ve daima onun yanında yer aldı. İstanbul'da Jandarma Genel Komutanı iken lider arayışları içinde olanların kendisine fikrini sordukları zaman o, Mustafa Kemal Paşa'yı önerdi. Mustafa Kemal Paşa kendisine Anadolu'ya beraber gitmeyi teklif edince tereddütsüz kabul etti. Atatürk'de onun kendisine bağlılığından emindi. Refet Paşa'yı daima yanında görmek istedi ve onu daima güvendiği kimseleri görevlendirmesi gereken vazifelere verdi. Sivas Kongresi için onu özellikle çağırdı. Konya Valisi'ne karşı onu gösterdi. Nazilli Cephesini askeri kurallara göre düzenlemeyi ona verdi. İç isyanlar çıkınca onu çağırdı. Ordunun Kütahya-Eskişehir muharebelerinde yenik düşüp Sakarya'ya kadar geri çekildiği zaman, TBMM'nde muhalifler karşısında zayıflayan ve onların, komutayı bizzat ele al sorumluluk belli olsun, baskılarına karşı Başkumandanlığı ele alan Musatafa Kemal Paşa, kazanmak zorunda olduğu savaşa hazırlanırken, Refet Paşa'yı karargahına bilhassa dahil etti. Çünkü kendisine zafer kazandıracak bir karargaha ihtiyacı vardı. Bu karargahın üç üyesinden birisi, içişleri ve Savunma Bakanlıkları, her ikisinde uhdesinde toplanmış olan Refet Paşa idi. Atatürk onu, izinde olduğu halde çağırmış, o olağanüstü tehlikeli ve kritik günde kendisine yakın olarak seçmişti. Karargahın diğer iki üyesi ise birisi, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa diğeri, Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa idi.

Refet Paşa Atatürk'ün güvenine sonuna kadar layık oldu. İzmir Suikastı'nda idam isteğiyle yargılanan Paşa'nın mahkeme sonunda suçsuz olduğu hatta suikasta engel olmaya çalıştığı anlaşıldı. Onun Atatürk'e karşı sadakatsizliğinden hatta, suikast hazırlayanlarla beraber olduğundan şüphe edenler yanıldılar.

Refet Paşa'nın Albay Selahattin'e 3'üncü Kolordu Komutanlığı'nı terk etmesi tenkid konusu olmuştu. Albay Selahattin'in daha sonra Milli Mücadele'deki hizmetleri, Refet Paşa'nın hareketiyle davaya bir adam daha kazandırmış olduğunu gösterdi. Nazilli Cephesi'nde Demirci Mehmet Efe'den komutayı devralmaması, Çerkez Etem'i takipte gösterdiği tutumu tenkid edilmekle beraber tekrar, Refet Paşa'nın kritik görevlere çağrılması, onun hatalarının büyük olmadığını göstermekteydi.

Refet Paşa teşkilatçı idi. Verilen görevlerde ondan, bu vasfını millet hizmetine sunması istenmişti. Mütareke yıllarında, tamamen yok olmuş bulunan Jandarma Teşkilatı'nın başına Genel Komutan olarak tayin edilmesi, Jandarmayı yeniden teşkilatlandırması içindi. Nazilli Cephesi'nde askerlik kurallarına uygun bir teşkilatlanmaya ihtiyaç duyulunca o

gönderildi. Nizami orduya geçilirken, düzenli bir süvari ordusu kurulmak istenince, bunu gerçekleştirmesi emriyle Güney Cephesi Komutanlığı'na tayin edildi. İç isyanlarda o, kuvvetleriyle daima hükümet teşkilatını takviye ve tesis işine öncelik verdi. Sakarya Savaşı'nda örgütlenmiş bir cephe gerisine ihtiyaç duyulunca Milli Savunma Bakanı oldu. İşgal altında, mülki teşkilatı yok olmuş Trakya teslim alınırken o, dağılan mülki teşkilatı kurmak ve yeniden bir askeri teşkilat oluşturmak için Trakya'ya gönderildi. Bir sonraki göreve verilmesi, bir önceki görevde başarılı olduğunu göstermekteydi.

Karşılaştığı meselelere anında ve pratik çözümler bulabilmesi Refet Paşa'nın özelliklerinden birisiydi. Konya'da 12'nci Kolordu Komutanı Albay Fahrettin, Ankara'dan gelen emirleri dinlememe eğilimi gösterince meseleyi halletmek için Refet Paşa gönderildi. Refet Paşa Konya yakınlarında bir istayona varınca, oradan Albay Fahrettin'e bir telgraf çekerek görüşmek istediğini, bu sebeple yanına gelmesini rica etti. Fahrettin Bey gelince görüşmek için trene davet etti. Onun binmesi üzerine treni hareket ettirdi. Böylece herhangi bir hadise çıkmadan, Fahrettin Bey bir oldu bitti ile, yarı tutuklu olarak Ankara'ya getirilmişti.

Sakarya Savaşı'nda kilimlerden kaput, gaz tenekelerinden ilaç kutusu yapması, sorunlara pratik çözümler bulmasına, bir başka örnekti. Yine İstanbul'da, TBMM Fevkalade Temsilcisi olarak, vardığı ilk gün, yaptığı ilk konuşma ve sorulara verdiği cevaplarla, orada TBMM Hükümetini kabul ettirmesi, üzerinde günlerce kafa yorulan bir meseleyi bu şekilde kolayca halledivermesi onun bu meziyeti ile mümkün olmuştu.

Halk ile kolayca anlaşılabilir ve kaynaşabilen bir yapıya sahipti. Bolu-Düzce ayaklanmalarında halka yaptığı konuşmalar ile yatıştırıcı olmuş, asilerin halkın desteğini yitirmelerine sebep olmuştu. Sakarya Savaşı'nda askere harçlık dağıttığı için baba denildi. İstanbul'da halka karşı yaptığı konuşma metinleri ve halkın ona karşı gösterdiği tezahürat, o günün gazetelerinde yer almıştır. Onlara bakarak halkla diyalogunun ne kadar sıkı ve sıcak olduğu anlaşılabilir.

Refet Paşa eski arkadaşlıklara önem veren, vefakar bir zattı. Mecliste II.Dönem milletvekilliği sırasında siyasi çekişmeler artınca, kendisi istifa istifa edip başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Milli Mücadele yıllarında birlikte çalışan eski arkadaşlardan oluşan bir hükümet kurulmasına gayret edeceğini söyleyen bir konuşması gazetelerde yayınlanmıştı. Bu sözler üzerine mecliste konuşmalar yapılırken, "bu memlekette sizlerden başka adam yok mu? Yüzlerce Refet, binlerce Rauf yetişir" gibi sataşmalar olmuştu. Bunun üzerine Refet Paşa; " size öyle gelebilir, ama bana göre asla " demişti. Arkadaşlarını daha üstün ve iyiye layık görürken kendisini feda etmek istemişti.

Refet Paşa'yı samimiyetsiz bulanlar oldu. Onun milletvekilliğinden arkadaşları için istifa etme girişimini "manasız gösteri" olarak niteleyen konuşmalar mecliste yapıldı. Demirci Efe isyanını bastırırken paralarını ele geçirmek için, yaptıklarını kahramanlıkmiş gibi gösterdiğini yazanlar oldu. Bunların yanında biz de samimiyetini gösteren şu olayları ifade edelim. Demirci Mehmet Efe'den aldığı para ile onun çocuklarına baktı. Efenin ihtiyacı olan geçim parasını muntazaman ödedi. Filistin'de iken şehit eniştesinin dul ve yetimlerine bakan emir subayına, kendi parasından ayırdığı 10 altın lirayı verdi. Bunları yetimlere göndermesini istedi. Zira emir subayı onlara bakmakta güçlük çekiyordu. Yine Filistin Harekatı sırasında silah arkadaşlarının hayatını kurtarmak için Romana'da, Vadi-i Hesi'de, Akir'de defalarca kendi hayatını tehlikeye attı.

Refet Paşa diplomattı. Milli Mücadele yıllarında Nazilli Cephesi'nde iken İtalyanlar'la Temsil Kurulu adına temas sağlayan o olduğu gibi, onlarla yaptığı görüşmeler ile, ellerinde bulunan silah-mühimmat depolarının Türkler'e teslimini de kabul ettirdi. İnebolu'da İngilizler'le görüşmeler yaptı. İngiliz esirlerine karşılık Malta'daki Türk esirlerinin serbest kalmasını sağladı. Son olarak İstanbul'da TBMM Fevkalade Temsilcisi sıfatıyla yaptığı görüşmeler ve işgal altındaki İstanbul'da TBMM Hükümeti'nin mülki idaresini kurması, diplomasideki başarılarıdır.

Refet Paşa İstanbul'da Jandarma Genel Komutanı iken Mustafa Kemal'in, "Anadolu'da birlikte çalışma" teklifine hemen evet diyecek kadar; Kolordu Komutanlığı'ndan alınacağını bildiği halde, hükümet ve İngilizler'e karşı gelecek kadar, Amasya Tamimi'nin ayrı bir hükümet kurmaya yönelik bir isyan beyanamesi olduğunu, bunun sonunda idam fermanının çıkacağını bildiği halde, onu imzalayacak kadar vatansever bir askerdi.

Çöl Harekatında, Filistin'de, Anadolu'da içişyanların bastırılması esnasında katlandığı zorluklar, onun özverili bir asker olduğunu ispat etti.

Refet Paşa çeşitli konularda değişik görüşlere sahipti. İstiklal Savaşı'nda zafere ulaşmış olmayı, "Milletin manevi değerine, haysiyetine, istiklal aşkına ve layık öncüler bulabilmesine" bağlıyordu. Ona göre, "savaşın gerçek kahramanları, erkekleri savaşa gittiği için cephe gerisinde onları doyurmaya çalışan, tarlaları ekip buğday yetiştiren, cepheye cephe taşıyan fedakar Türk Kadınları'ydı."

Ekonomide; "bir devletin hem tüccar, hem sanatkar olamayacağına" inandığı için devletçi olmaktan çok liberal görüşe sahipti.

Eğitimde; en büyük görevin Türk kadınlarına düştüğüne inanıyor, aydın Türk annelerinin yetişmesini önemli buluyordu."

Politikada; iktidarı kazanıp kazanmamayı önemli bulmadığını,

siyasette varolmanın önemli olduğunu, nezaket, seciye, ahlak, dayanışma ve prensib sahibi olmanın politikada esas olması gerektiğini, düşünmekteydi. Cumhurbaşkanı'nın partiler üstünde yer almasını herhangi bir partiye mensub olmamasını istemekteydi. Ordunun politikaya karışmasına karşıydı. Memleket menfaatleri için İstanbul'un başkent olmasını istiyordu.

Gerçek bir demokrasi için tek dereceli seçim sistemini, Cumhurbaşkanı'na veto ve fesih yetkilerinin verilmemesini, Belediye Başkanları'nın halk tarafından seçilmesini gerekli görüyordu. Çağdaş medeniyeti yakalamak için yapılacak yenilikler konusunda, "Teceddüd ve Tekamül"(Yenilenme ve Olgunlaşma) prensibini kabul ediyordu.

K A Y N A K Ç A

I - ATASE BAŞKANLIĞI ARŞİVİ BELGELERİ

K : 2708,	D : 2,	F : 2
K : 2708,	D : 2,	F : 4
K : 2708,	D : 2,	F : 7
K : 2708,	D : 2,	F : 7,3
K : 2708,	D : 2,	F : 10
K : 2710,	D : 11,	F : 48
K : 2710,	D : 11,	F : 79
K : 2710,	D : 11,	F : 48,1
K : 2710,	D : 11,	F : 44
K : 2710,	D : 11,	F : 51,3
K : 2710,	D : 11,	F : 51
K : 2710,	D : 11,	F : 54
K : 2710,	D : 11,	F : 54,2
K : 2710,	D : 11,	F : 56
K : 2710,	D : 11,	F : 58,3
K : 2710,	D : 11,	F : 56,1
K : 2710,	D : 11,	F : 58,8
K : 2710,	D : 11,	F : 67
K : 2710,	D : 11,	F : 53,1
K : 2710,	D : 11,	F : 52,3
K : 2710,	D : 11,	F : 58,14
K : 2710,	D : 11,	F : 52,7
K : 2709,	D : 10,	F : 23
K : 2709,	D : 10,	F : 1
K : 2711,	D : 15,	F : 10
K : 2711,	D : 15,	F : 11
K : 2711,	D : 15,	F : 12
K : 2711,	D : 15,	F : 2,3
K : 2711,	D : 15,	F : 2
K : 2711,	D : 15,	F : 26,1
K : 2711,	D : 15,	F : 59
K : 2711,	D : 15,	F : 72
K : 2711,	D : 15,	F : 35
K : 2711,	D : 15,	F : 36
K : 2711,	D : 15,	F : 50,1
K : 2711,	D : 15,	F : 60,1
K : 2711,	D : 15,	F : 60
K : 2711,	D : 15,	F : 58
K : 2711,	D : 15,	F : 33

K : 2711,	D : 15,	F : 62
K : 2711,	D : 15,	F : 68
K : 2711,	D : 15,	F : 60,2
K : 2711,	D : 15,	F : 76
K : 2711,	D : 15,	F : 74
K : 2711,	D : 15,	F : 91
K : 2711,	D : 15,	F : 88,1
K : 2711,	D : 15,	F : 102
K : 2711,	D : 15,	F : 101
K : 2711,	D : 15,	F : 132
K : 2711,	D : 15,	F : 134
K : 2711,	D : 15,	F : 136
K : 2710,	D : 12,	F : 3,9
K : 2710,	D : 12,	F : 3,11
K : 2710,	D : 12,	F : 3,4
K : 2710,	D : 12,	F : 3,15
K : 2710,	D : 12,	F : 3,12
K : 2710,	D : 12,	F : 3,29
K : 2710,	D : 12,	F : 3,35
K : 2710,	D : 12,	F : 38 ile 39 arasındaki
numarasız vesika		
K : 2710,	D : 12,	F : 3,40
K : 2710,	D : 12,	F : 3,45
K : 2710,	D : 12,	F : 2
K : 2710,	D : 12,	F : 3,105
K : 2710,	D : 12,	F : 3,113
K : 2710,	D : 12,	F : 3,136
K : 2710,	D : 12,	F : 3,135
K : 2710,	D : 13,	F : 4
K : 2710,	D : 13,	F : 11
K : 2710,	D : 13,	F : 11,3
K : 2710,	D : 13,	F : 11,2
K : 2710,	D : 13,	F : 14
K : 2710,	D : 13,	F : 25,6
K : 2710,	D : 13,	F : 66
K : 2710,	D : 13,	F : 64,2
K : 2710,	D : 13,	F : 64,4
K : 2710,	D : 13,	F : 76
K : 2710,	D : 13,	F : 74,1
K : 2710,	D : 13,	F : 74
K : 2710,	D : 14,	F : 12,2
K : 2710,	D : 14,	F : 12
K : 2710,	D : 14,	F : 12,1
K : 2710,	D : 13,	F : 86

K : 2708,	D : 3,	F : 10
K : 2708,	D : 3,	F : 29
K : 2715,	D : 30,	F : 1
K : 2715,	D : 24,	F : 16,1
K : 2715,	D : 30,	F : 1,6
K : 2068,	D : 8,	F : 3
K : 2709,	D : 7,	F : 1,5
K : 2070,	D : 14,	F : 1
K : 2070,	D : 14,	F : 3
K : 2071,	D : 23,	F : 1,39
K : 2068,	D : 4,	F : 11,1
K : 2068,	D : 4,	F : 6
K : 2068,	D : 5,	F : 6
K : 2068,	D : 5,	F : 6,1
K : 2069,	D : 11,	F : 1,7
K : 2070,	D : 18,	F : 1
K : 2070,	D : 15,	F : 1
K : 2070,	D : 15,	F : 1
K : 2070,	D : 15,	F : 17
K : 2070,	D : 15,	F : 5,2
K : 2070,	D : 15,	F : 10
K : 2070,	D : 15,	F : 2
K : 2070,	D : 15,	F : 12
K : 2070,	D : 15,	F : 9,2
K : 2069,	D : 10,	F : 7
K : 2070,	D : 15,	F : 15,1
K : 2070,	D : 15,	F : 14
K : 2070,	D : 15,	F : 16
K : 2070,	D : 15,	F : 22
K : 2070,	D : 15,	F : 23
K : 2069,	D : 10,	F : 42
K : 2069,	D : 10,	F : 14
K : 2069,	D : 10,	F : 13
K : 2070,	D : 15,	F : 26
K : 2069,	D : 12,	F : 2,3
K : 2068,	D : 8,	F : 15
K : 2070,	D : 15,	F : 33,3
K : 2070,	D : 15,	F : 33,2
K : 2070,	D : 15,	F : 33
K : 2070,	D : 15,	F : 34
K : 2071,	D : 23,	F : 1,33
K : 2069,	D : 10,	F : 24,1
K : 2070,	D : 15,	F : 27
K : 2069,	D : 10,	F : 39
K : 2068,	D : 6,	F : 1

K : 2071,	D : 23,	F : 1,26
K : 2071,	D : 23,	F : 1,22
K : 2070,	D : 19,	F : 1,4
K : 2068,	D : 8,	F : 23,1
K : 2070,	D : 18,	F : 16
K : 2070,	D : 18,	F : 18
K : 2070,	D : 18,	F : 22
K : 2070,	D : 15,	F : 38,1

II - DERGİLER

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Eylül 1965, 53 sy., Bel.no:1230
 ,Aralık 1965, 54 sy., Bel.no:1254,
 1255
 ,Haziran 1966, 56 sy., Bel.no:1282
 ,Aralık 1968, 66 sy., Bel.no:1483,
 1484

Harp Tarihi Belgeleri Dergisi, Mart 1965,72 sy.,Bel.no:1563,1564
 1565,1567,1569
 Eylül 1975, 73 sy.,Bel.no:1575,1576
 1581,1588

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Mayıs 1981, 79 sy. Bel.no:1737
 ,Şubat 1989, 87 sy. Bel no:2116,2118

III - RESMİ YAZILAR

K.K.K.'nın 23 Ağustos 1989 tarih ve 4004.103-89/Arşiv Şb. Müd.'lüğü sayılı Em.Gnl. Refet BELE'nin "Hizmet Durumu"na dair cevabi yazısı.

Em. Tuğg. H. Süer, Em. Alb. N. KÖSE, Em. Alb. N. BAYCAN, Em. Alb. H. ERTEKİN'in "Devlet Mezarlığı Projesi" çerçevesinde sundukları yazı.

IV - GAZETELER

İkdam, 2 Mayıs - 21 Teşrinisani 1924 arası,

Ranin, 19 Teşrinievvel - 11 Teşrinisani 1924 arası
 Tanin, 9 Teşrinisani 1924 - 25 Kanunuevvel 1924 arası
 Vatan, 7-12 Teşrinievvel 1924 arası
 Tevhid-i Efkar, 12 Eylül 1924 - 5 Temmuz 1926 arası
 Hakimiyet-i Milliye, 16 Nisan 1925 - 12 Temmuz 1926 arası
 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, XII cilt, 4 Ağustos - 22 Eylül
 1958 arası

V - HATIRALAR VE İNCELEMELER

- ABALIOĞLU, Yunus Nadi, Çerkez Etem Kuvvetlerinin ihaneti, ist.1955
 _____, Birinci T.B.M.M.'nin Açılışı ve isyanlar,
 ist., 1955
 _____, Kurtuluş Savaşı Anıları, ist. 1978
 AKER, M. Şefik, istiklal Harbinde 57'nci Tümen ve Aydın Milli
 Cidali, ist. 1937
 AKŞİN, Sina, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, ist.1976
 ALİ FUAT, (ERDEN), Mülga 8'nci Kolordu Kumandanı, Paris'ten Tih
 Sahrasına, Akşam Matb., 1336
 APAK, Rahmi, istiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu,
 Ank.1990
 AŞKIN, Cem Vehbi, Sivas Kongresi, ist.1973
 ATATÜRK, Mustafa Kemal, Nutuk, I-II, Türk Devrim Tarihi Yay.ist.1981
 _____, Söylev ve Demeçleri, Türk İnkılap Tarihi Yay.
 ATASE, Yay., I. Askeri Tarih Semineri, Bildiriler III, (Em.Tuğg.N.
 Tursan,
 _____, Atatürk'ün Türk Kurtuluş Savaşı Stratejisi),
 Ank.1983
 _____, TSK.Tarihi, Sina Filistin Cephesi, Ank.1986
 _____, TSK.Tarihi, TBMM Hükümeti Dönemi, Ank.1984
 _____, TSK:Tarihi, istiklal Harbi'nde iç Ayaklanmalar,
 Ank.1974
 _____, Atatürk'ün Nişan ve Madalyaları, Ank.1986
 ATAY, Falih Rıfkı, Çankaya, ist.1969
 AYBARS, Ergün, istiklala Mahkemeleri, Ank.1975
 AYDEMİR, Şevket Süreyya, Tek Adam, ist.1966
 _____, ikinci Adam, ist.1966
 AYDINEL, Sıtkı, Güney Batı Anadolu'da Kuvay-ı Milliye Harekatı,
 (Basılmamış Doktora Tezi), Ank.1988
 AZMİ, Nihat Erman, İzmir Suikastı ve istiklala Mahkemeleri,
 ist.1971
 BAYKAL, Bekir Sıtkı, Heyet-i Temsiliye Kararları, Ank.1974
 BAYUR, Yusuf Hikmet, Türk İnkılabı Tarihi II., Ank.1951

- BELEN, Fahri, Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi, Ank.1966
 _____, Türk Kurtuluş Harbi, Ank.1973
- ÇAVDAR, Tevfik, Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve
 Manzara-i Umumiye, Milliyet Yay.1971
- CEBESoy, Ali Fuat, Milli Mücadele Hatıraları, ist.1953
 _____, Siyasi Hatıraları, ist.1957
- ÇERKEZ, Ethem, Çerkez Ethem'in Hatıraları, ist.1962
- ÇUKUROVA, Bülent, M.M.Grubu Haber Alma Raporlarında Grup
 Faaliyetleri ve Bazı Zararlı Cemiyetler,
 (Basılmamış Doktora Tezi), Ank.1989
- EMİR, Hüseyin Hüsnü, Yıldırım, Dersaadet, 1338
- ERDEHA, Kamil, Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler, ist.1925
- ERİKAN, Celal, 100 Soruda Kurtuluş Savaşı'mızın Tarihi, ist.1971
- ESENGİN, Kenan, Milli Mücadele'de Hiyanet Yarışı, Ank.1969
- GÖKBİLGİN, M.Tayyib, Milli Mücadele Başlarken I., Ank.1959
- GÜNGÖR, Selahattin, Atatürk'e Kafa Tutanlar I-II, ist.1955
- GÜRALP, Şerif, Beni İsrail Filistin'e Nasıl Döndü., ist.1957
- HİMMETOĞLU, Hüsnü, Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları,
 ist.1975
- iĞDEMİR, Uluğ, Sivas Kongresi Tutanakları, Ank.1969
 _____, Heyet-i Temsiliye Tutanakları, Ank.1975
- İNÖNÜ, İsmet, Hatıralar I-II, Ank.1985-1987
- JAESCHE, Gotthard, Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri,
 Ank.1986
- KANDEMİR, Feridun, Siyasi Dargınlıklar, ist.1955
- KANSU, Mazhar Müfit, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber
 I-II, Ank.1966-1968
- KARABEKİR, Kazım, İstiklal Harbimiz, ist.1969
- KILIÇ, Ali, İstiklal Mahkemesi Hatıraları, ist.1955
- KUTAY, Cemal, Ege'nin Kurtuluşu, ist.1981
 _____, Milli Mücadele'de Öncekiler ve Sonrakiler, ist.1963
 _____, Çerkez Ethem Dosyası II, ist.1973
 _____, Çerkez Ethem Hadisesi, Kendi Hatıraları ile,
 ist.1955
- LEWIS, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Ank.1988
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları II,
 ist.1988
- MUMCU, Uğur, Gazi Paşa'ya Suikast, 12-23 Ocak 1992, Milliyet
 Gazetesi'nde Tefrika Edildi.
- ÖZGEN, Abdurrahman, Milli Mücadele'de Türk Akıncıları, ist.1982
- SARIHAN, Zeki, Kurtuluş Savaşı Günlüğü I., Ank.1982
 _____, Çerkez Ethem'in İhaneti, Kaynak Yay.
- SEÇKİN, Nalan, (1920-1970) İlk Meclis'ten Kalanlar, Ank.1970
- SELEK, Sabahattin, Anadolu İhtilali, ist.1973
 _____, Milli Mücadele I-II, ist.1982

- ŞENER, Cemal, Çerkez Ethem Olayı, ist.1990
- ŞİMŞİR, N.Bilal, İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922), Ank.1989
- SONYEL, R.Selahi, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, Ank.1973
- TANSEL, Selahattin, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I-II, Ank.1977-1978
- TANSU, Semih Nafiz, İttihat ve Terakki içinde Dönemler, ist.1960
- TEVETOĞLU, Fethi, Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar, Ank.1971
- TUNAYA, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasi Partiler I-II, Hürriyet yay. 1986
- ULUĞ, Naşit, Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı, Millet yay.1973
- US, Asım, Hatıra Notları, ist.1966
- Yakın Tarihimiz, I-II-III-IV, Türk Petrol yay.1963

IV. ANSİKLOPEDİLER VE BAŞVURU KİTAPLARI

- UYKUCU, K.Ekrem, 1919-1923'e Kadar Cumhuriyet Tarihi Ansiklopedisi, ist.1973
- DEVELİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ank.1984
- Türk ve Dünya Meşhurları Ansiklopedisi
Ana Britanica, ist.1986

İNDEKS

- Abaza, 53
 Abbas, 42
 Abdülaziz, 11
 Abdülmecit, 21, 90, 107, 108, 110
 Abdurrahman, 49, 74
 Adana, 44
 Adapazarı, 52
 Adnan, 85, 124, 130
 Afyonkarahisar, 40, 64
 Ahmet, 53, 90
 Akdağmadeni, 57
 Aker, 39, 46, 47
 Akhisar, 43
 Akir, 22, 139
 Akseki, 63
 Alaca, 56, 58, 69
 Aladağ, 64
 Alanya, 63
 Ali, 8, 9, 11, 12, 13, 24, 26, 27, 28, 36, 37, 45, 49, 50, 52, 65, 82, 83, 110, 115, 116, 117, 124, 128, 129, 130, 131, 132
 Alman, 12, 14, 17, 20, 32, 44, 86,
 Alptekin, 80, 81
 Amasya, 1, 25, 26, 27, 28, 29, 121, 135, 139
 Amerika, 34
 Amerikan, 33, 34, 133
 Anadolu, 2, 8, 24, 26, 28, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 41, 43, 46, 47, 48, 90, 93, 94, 96, 103, 104, 59, 139, 91, 108, 76, 63, 79, 137, 88,
 Ankara, 4, 33, 44, 45, 47, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 61, 62, 64, 65, 67, 70, 71, 72, 81, 86, 89, 92, 93, 98, 99, 100, 101, 102, 106, 110, 115, 116, 127, 130, 131, 138, 99, 107, 108, 120,
 Antalya, 47, 87, 88
 Antep'te, 88
 Anzavur, 44
 Arab, 87
 Arif, 50
 Asım, 132, 133
 Aslıhanlar, 2, 75, 76, 77, 78, 135
 Asuman, 133
 Atatürk, 4, 6, 8, 25, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 42, 43, 45, 64, 65, 73, 74, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 107, 110, 115, 116, 118, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 137, 9, 11, 21, 135, 137
 Atay, 24, 71, 83, 85, 132
 Avrupa, 34

Ayasofya, 92
 Ayasuluğ, 43
 Aydın, 2, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 53, 139
 Aydınel, 47
 Aydemir, 72, 83, 86, 87, 98, 110, 124, 133
 Bülent, 100
 Bağdat, 12
 Babaeski, 96
 Bademiye, 43
 Balıkesir, 42, 44, 87
 Balkan, 113, 114
 Bandırma' 42
 Batum, 29
 Bayur, 11
 Bekir, 33, 44
 Bele, 6, 7, 8, 9, 10, 23, 33, 49, 80, 88, 135
 Belen, 19, 20, 22
 Beyazköy, 76
 Beypazarı, 50
 Beyrut'ta, 133
 Bilal, 10, 134
 Birüssebi, Birüsseba 12, 13, 19,21
 Bir-i Abd, 18
 Bizans, 63
 Boğazlar, 10, 17, 50, 69, 86, 98, 99, 108
 Bolu, 2, 50, 52, 53, 54, 60, 62, 64, 133, 136, 138
 Bolvadin, 75, 76
 Bozkır, 64, 67
 Bulanık, 51
 Bulgar, 11, 114
 Bulgarca, 113
 Bulgaristan, 113
 Burdur, 40, 41
 Bursa, 42, 43, 44, 48, 85, 86, 87, 89
 Cafer, 115, 121, 129, 130, 131, 132
 Caltrop, 29
 Canik, 33
 Cavit, 57, 129
 Cebesoy, 8, 9, 27, 36, 45, 49, 50, 82, 83, 115, 117, 124
 Cemal, 1, 12, 14, 27, 35, 37, 38, 45, 69, 71, 72, 136
 Cemame, 19
 Cemil, 57
 Cevad, 31, 42
 CHP, 4
 Çığıl, 64

Çöl, 11, 12, 13, 14, 15, 139
 akmak, 31
 anakkale, 10, 14
 ankırı, 2, 55, 60
 ankaya, 24, 85
 ar, 133
 Çarlık, 63
 ay, 75, 76
 Çerkeş, 2, 53, 54, 55, 58, 59, 60, 61, 133
 Çerkez, 2, 51, 52, 56, 57, 58, 59, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72,
 73, 74, 75, 78, 135, 137
 erkezköy, 96
 etecilik, 11, 53, 109, 113
 in, 122
 Çobanlı, 31
 olak, 54
 orak, 60
 orlu, 96
 orum, 2, 55, 56, 58, 60, 61, 62, 69
 ukurova, 100
 Çumra, 63, 64
 üzce, 2, 50, 51, 52, 53, 52, 60, 62, 67
 ağ, 58, 59, 62, 63, 78, 122, 133,
 Dede, 69, 70
 Delibaş, 63
 Demirci, 2, 39, 40, 45, 46, 47, 48, 50, 64, 65, 66, 67, 68, 78,
 122, 136, 137, 139
 Demirköy, 96
 Denizli, 41, 53, 68
 Devrek, 54
 Dumlupınar, 65, 76, 77
 Düzce, 50
 Eğridir, 64
 Ecevit, 78, 88
 Edirne, 11, 89, 92
 Efe, 2, 39, 40, 45, 46, 47, 48, 50, 64, 65, 66, 67, 68, 78, 122,
 136, 137, 139
 Şefik, 39, 46, 47
 Ortaköy, 59
 Ekrem, 10, 33
 El-Ariş, 14, 15, 17
 El-Mugar, 22
 Şelale, 14, 17, 18
 Elebaşı, 32, 51, 57
 Enver, 19

Erciyes, 63
 Erden, 13
 Ereğli, 2, 53, 54, 55
 Ertekin, 62
 Erzurum, 28, 29, 32, 33, 123
 Esengin, 64, 68, 133
 Etem, 2, 51, 52, 56, 57, 58, 59, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 78, 135, 137
 Şevket, 72, 83, 86, 87, 98, 110, 124, 133
 Şeyh, 85, 86, 110, 12369, 128
 Fahrettin, 38, 42, 43, 44, 47, 48, 49, 63, 75, 138
 Fahri, 19, 20, 22
 Faik, 131
 Falih, 24, 71, 83, 85, 132
 Fatih, 90
 Faysal, 87
 Fazıl, 33, 34
 Ferit, 35, 36, 37, 117, 118
 Fethi, 10, 22, 29, 30, 32, 38, 76, 78, 88, 89, 90, 91, 99, 102, 115, 118, 126, 128, 129, 133
 Fevzi, 31, 48, 71, 79, 88, 118, 137
 Filibe, 114, 10
 Filistin, 1, 11, 12, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 44, 139,
 Fransız, 42, 44, 87, 88, 91, 54, 55
 Fransızca, 103
 Fransa, 23, 105
 Fuat, 8, 9, 11, 12, 13, 26, 27, 28, 36, 42, 44, 45, 49, 50, 52, 65, 82, 83, 113, 114, 115, 116, 117, 120, 121, 124, 129, 130, 132
 G6rdes, 74, 73
 G6lnihal, 89, 91
 G6ralp, 14, 15, 18, 68
 Galip, 69, 70, 127
 Gazi, 72, 92, 118, 119, 127, 129, 132
 Gediz, 41, 65, 69, 70, 72, 73, 78
 Gelibolu, 97, 98, 108
 H6nkar, 107
 H6seyin, 22, 20
 H6sn6, 20, 22, 100
 H6srev, 51
 Hacı, 44
 Hakan, 95
 Halife, 106, 107, 108, 110, 116, 107
 Halifecilik, 123
 Hami, 33, 34
 Halifelik, 90, 107, 108, 110, 116

Hamit, 25, 27
 Hanyunus, 19
 Harrington, 88, 91, 96, 98, 99, 101, 102, 104, 106, 107, 134
 Hatay, 83
 Havza, 26
 Haydarpaşa, 11
 Hayrabolu, 96
 Hendek, 50
 Hesi, 21, 139
 Himmetoğlu, 100
 Horozluk, 63
 Hristiyan, 58, 91
 Ilgın, 63, 64
 İnönü, 11
 İngiliz, 23
 Irak, 87
 Isparta, 40
 Israil, 14
 Istanbul, 114, 110, 139, 30
 işdecik, 66
 işdir, 57
 İbrahim, 10, 50, 54, 57, 58, 61
 İgdemir, 34, 35
 İngilizler, 13
 İnönü, 10, 62, 75, 76, 77, 78
 İnebolu, 80, 88, 139
 İnegöl, 76, 78
 İngiliz, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 29, 30, 31, 32, 35, 36, 43, 44, 52, 63, 87, 88, 89, 91, 96, 98, 99, 101, 106, 107, 108, 117, 134, 136, 139
 İngiltere, 23, 105, 88
 İsa, 63
 İskilip, 56
 İsmail, 33
 İsmet İnönü, 10, 11, 62, 65, 68, 71, 72, 73, 74, 78, 83, 90, 115
 117, 118, 119, 123, 128, 132
 İstanbul, 2, 5, 8, 10, 11, 12, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 36, 37, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 52, 63, 80, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 115, 116, 120, 127, 128, 132, 133, 135, 136, 138, 139, 140
 İtalya, 10, 23, 47, 87, 88, 91, 139, 105
 İzmir, 9, 10, 29, 30, 40, 43, 85, 86, 90, 92, 129, 130, 131, 134, 137
 İzzet, 43, 44, 48
 İzzettin, 48, 49

Kılıç, 20, 21, 94, 131
 Kütahya, 40, 73, 79, 137
 Kabataş, 90
 Kadıköy, 94, 93
 Kaltrop, 29
 Karabekir, 27, 31, 32, 36, 38, 41, 87, 115, 123, 130
 Karahisar', 42, 43
 Karaman, 63, 64
 Karapınar, 63
 Kastamonu, 54, 78
 Katya, 16
 Kayacık, 74
 Kayalık, 66
 Kayseri, 42
 Kazım, 27, 31, 32, 36, 38, 41, 42, 44, 87, 115, 120, 121, 129, 130, 132
 Keçiören'deki ev, 82, 86
 Kelek, 13
 Kemal, 1, 4, 6, 8, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35,
 36, 37, 39, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 64,
 65, 66, 68, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 82, 83, 85,
 86, 87, 88, 109, 111, 117, 118, 119, 122, 123, 126, 132, 137, 138
 Kenan, 64, 68, 133
 Koçhisar, 63
 Kocasinan, 55
 Konya, 1, 2, 35, 37, 38, 40, 43, 44, 49, 62, 63, 64, 77, 137, 138,
 47, 48, 64, 65, 72, 136, 42, 63,
 Kres, 14, 20, 21, 16, 12, 19, 15,
 Kudüs, 17, 18, 12, 14
 Kutay, 69, 71, 72
 Lüleburgaz, 96
 Lütfü, 40, 46
 Lütfi, 43
 Laz, 131
 Lebon, 44
 Liberal, 132, 133, 139
 Lider, 24, 82, 137, 51, 135
 Liman, 23, 103
 Lozan, 114, 115, 98, 98
 Mısır, 12
 Mücavir, 43
 Müderrisoğlu, 80, 81
 Müfit, 25, 32, 34, 37, 38, 45, 88
 Müstebid, 94
 Müstevli, 94
 Mahmut, 51

Makedonya'da, 11
 Malatya, 125, 126
 Malaya, 107
 Malkara, 96
 Malta, 88, 139
 Manavgat, 63
 Mazhar, 25, 34, 37, 38, 45, 88
 Mecidiye, 20, 21, 55, 112
 Mecitözü, 56, 58
 Mehmet, 2, 10, 39, 45, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 137, 139
 Menderes, 43, 47
 Meriç, 86, 97, 114, 96
 Mersin'li, 27, 37
 Mesajını, 133
 Mesud, 77
 Metropolit, 106
 Milen, 43
 Milis, 43, 46, 58, 65
 Milne, 43, 46
 Mondros, 23, 24, 26
 Muğfil, 76
 Muğla, 41
 Mudanya, 8, 86, 89, 91, 95, 96, 98, 99, 101, 102, 103, 108, 109, 113
 Mudurnu, 50, 51, 52, 61
 Mumcu, 72, 129, 132
 Mustafa, 1, 4, 6, 8, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35,
 36, 37, 38, 39, 41, 43, 45, 46, 47, 49, 52, 54, 55, 66, 70, 72,
 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 90, 109,
 111, 117, 118, 119, 122, 123, 126, 132, 134, 137, 138, 139
 Nablus, 22
 Nadi, 121, 122
 Nadir, 132
 Nalan, 37
 Nallıhan, 50
 Nazım, 50, 70
 Nazilli, 39, 41, 42, 43, 45, 46, 48, 53, 54, 66, 67, 133, 137, 139,
 Necati, 62
 Necip, 130, 131
 Nuri, 47
 Nusret, 62
 Ortaköy, 58, 57
 Osman, 51
 Osmancık, 56
 Osmanlı, 1, 10, 11, 14, 17, 19, 23, 35, 39, 43, 107, 136
 Ovacık, 54

Ömer, 40, 43, 46
 Özalp, 44
 Özgen, 49, 74
 Pınarhisar, 96
 Paris, 43
 Pehlivan, 61
 Rıfkı, 24, 71, 83, 85, 132
 Rıza, 37
 Rauf, 26, 27, 28, 29, 32, 34, 82, 83, 85, 86, 87, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 122, 124, 130, 131, 132, 138
 Refah, 18, 19
 Refet, 1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 138, 139
 Remle, 22
 Romana, Romani, 15, 18, 139
 Rumca, 113
 Rumeli, 35
 Sıtkı, 47
 Sivas, 1, 33
 Söke, 41, 88
 Süreyya, 72, 83, 86, 87, 98, 110, 124, 133
 Sadun, 25
 Safranbolu'dan, 54
 Sait, 38, 128
 Sakarya, 2, 79, 80, 81, 92, 135, 138, 10, 134, 137
 Salihli, 38, 39, 40, 42, 43
 Samsun, 24, 25, 26, 27, 33, 6, 8, 10, 29, 30, 31, 117, 135, 136
 Sanders, 23
 Sarıhan, 117
 Sarıköy, 64
 Sarıoğlan, 64
 Saray, 50, 64
 Sarayönü, 49
 Saray, 98, 101, 106
 Sarayköy, 47
 Selahaddin, 25, 49, 57, 26, 29, 30, 31, 32, 33, 37, 58, 59, 65, 69, 75, 81, 137
 Selanik, 8, 10

Selek, 26, 28, 32, 33, 66, 87
 Selim, 95
 Semih, 10, 132
 Servet, 10, 39
 Silivri, 96
 Sina, 12, 13, 14, 18, 19, 20, 21, 22, 68
 Sivas, 24, 27, 28, 29, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 43, 44, 59, 137,
 42, 25
 Sultan, 21, 90
 Sungurlu, 56
 Suphi, 49
 Suriye, 11, 14, 44, 87
 Tanju, 25
 Tansel, 26, 29, 30, 37, 49, 65, 75, 81
 Tansu, 10, 132
 Tayyar, 115, 121, 130, 131, 132
 Tefvik, 90
 Tekirdağ, 96, 112
 Tefvik, 53, 71
 Toroslar, 12
 Tosun, 112
 Trablusgarb, 10
 Trabzon, 106
 Trakya, 2, 85, 86, 88, 89, 91, 92, 95, 96, 98, 99, 108, 110, 109,
 111, 112, 113, 114, 115, 135, 138
 Turan, 14, 15
 Uğur, 72, 129, 132
 Vadi, 21, 139
 Vahdettin, 95, 106, 107, 108
 Vasfi, 54
 Wrangel, 63
 Yinanç, 6, 7
 Yavuz, 95
 Yeniçeri, 90
 Yenihan, 55, 58
 Yozgat, 2, 55, 56, 58, 59, 62, 64, 69, 70, 71, 133
 Yunan, 38, 39, 43, 45, 54, 63, 65, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 85,
 88, 91, 92, 95, 96, 97, 108, 110, 112, 113, 114
 Yunanistan, 76, 86, 113
 Yunus, 121, 122
 Yusuf, 11, 43, 44, 48
 Zile, 55, 56, 57, 58, 133
 Zincirlikuyu, 133

EKLER

ظفر اقامه

صدر صاحب ڈیپارٹمنٹ

عمر	نومزدی	کلمی	طرحی	مکمل	نمایندہ	نکاح	عمر
				۸۸	۶۷	۸۸	

۱۹

حکمہ انیسوی ا جنید

منزلی لالی ندر ماحول پر وقت پانچا خزانہ صفی الخانیہ و ہوا کا

جکوزی ۱۰

مردہ بیل مریمی استقبالیہ فاشولائش - ۱۰

حکومت لائبریری شاہ پورہ

۱۷

۱۷

۱۷

۱۷

۱۷

۱۷

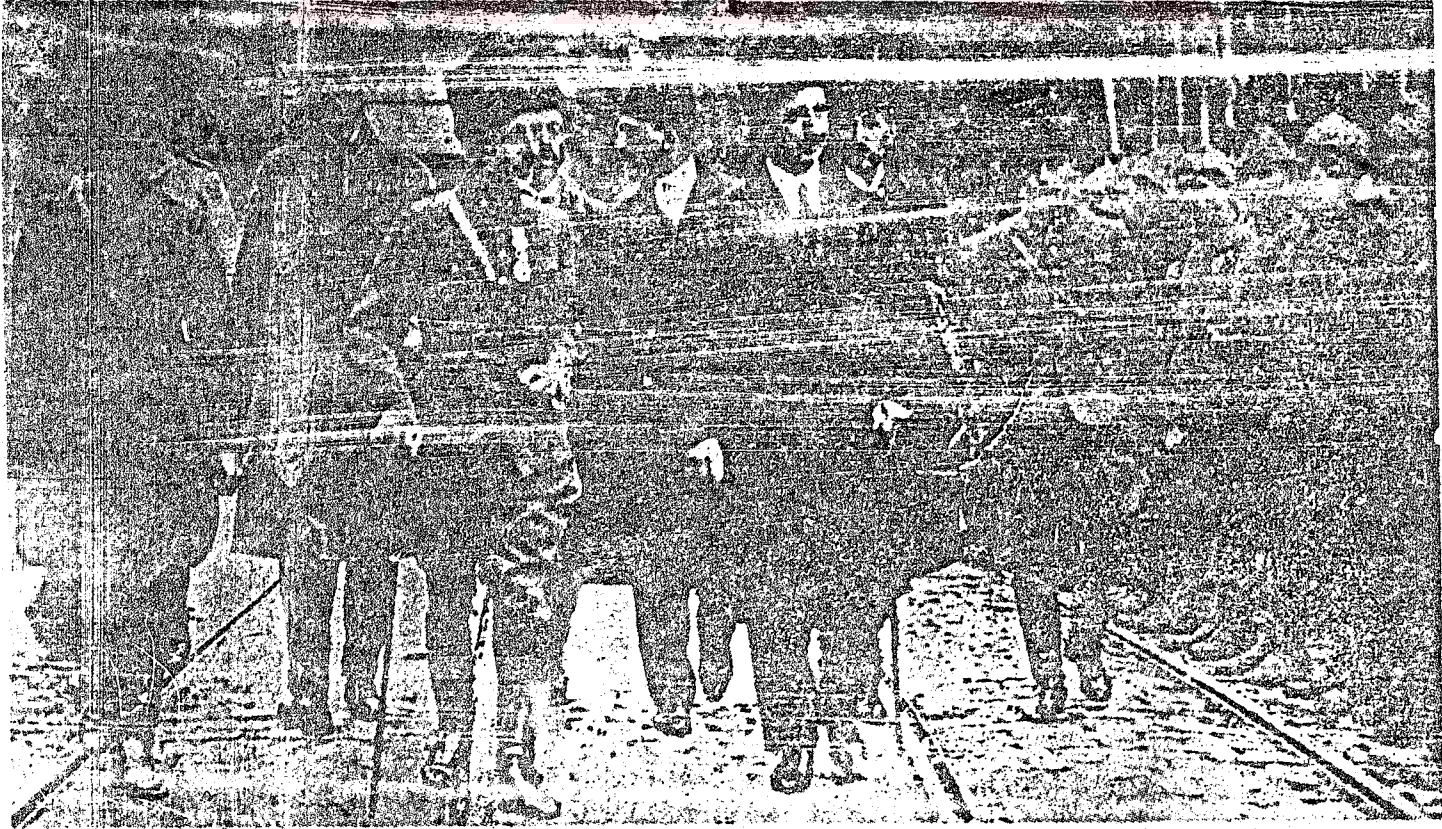

Re'fet (Bele) Eşa Milli Mücadele yıllarında.

Re'fet Paşa Milli Mücadele hizmetlerine Ordudan ayrıldıktan sonra da sivil olarak devam etmiştir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
1361

فرزى بانا

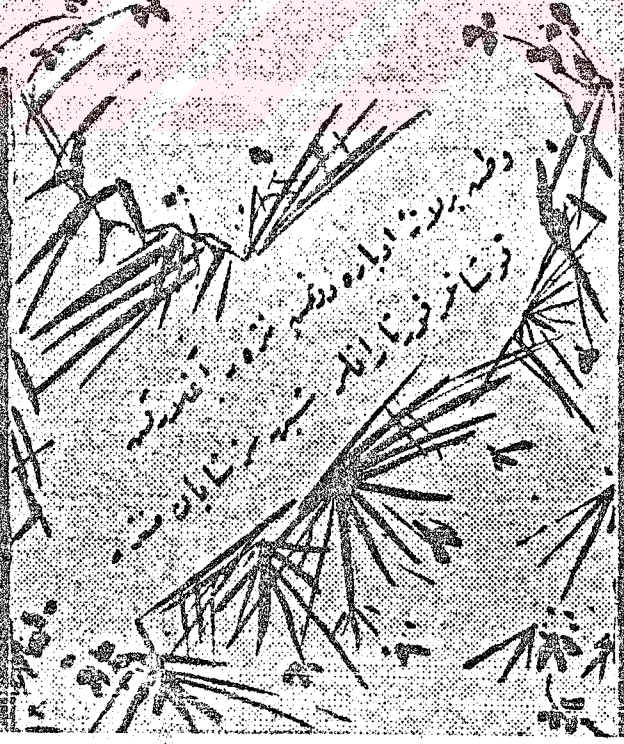

مورى بانا

غازى مصطفى كمال پاشا قهرمانى

مظفر قهرمانى

دشمن پرستانه اوباره در قلمبه شنه
فرزى قهرمانى را غلام شهبه قهرمانى بانا قهرمانى

بانى بانا

Refet Paşanın iki ayrı karikatürü